

MITROPOLIA CHIȘINĂULUI
ȘI A ÎNTREGII MOLDOVE

DEPARTAMENTUL MITROPOLITAN ARHITECTURĂ,
RESTAURARE ȘI PICTURĂ BISERICESCĂ

PĂTRIMONIU BISERICESC

Chișinău, 2013

"PATRIMONIUL BISERICESC", materialele conferinței naționale științifico-practice, ediția I-a (Chișinău, 5 aprilie 2011) și ediția a II-a (Chișinău, 3 mai 2012)

Editor – Departamentul Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

ÎPS VLADIMIR, Mitropolitul Chișinăului și al întregii Moldove, redactor-șef
Prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ, președinte al Departamentului Mitropolitan

Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească, redactor-coordonator

Liliana CONDRATICOVA, doctor în studiul artelor, redactor științific

Prot. mitr. Vadim CHEIBAȘ, doctor, secretar al Mitropoliei Moldovei

Prot. mitr. Octavian MOȘIN, doctor în istorie

Mariana ȘLAPAC, membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în studiul artelor

Constantin MANOLACHE, doctor în politologie

Sergius CIOCANU, doctor în arhitectură

RECENZENȚI:

Varvara BUZILĂ, doctor în filologie

Vitalie MALCOCI, doctor în studiul artelor

Ion XENOFONTOV, doctor în istorie

Lucrarea a fost recomandată pentru editare la ședința Consiliului științific al Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM, proces-verbal nr. 2 din 12 martie 2013

Responsabilitatea pentru conținutul științific al textelor revine autorilor.

Coperta: Manole Brihuneț, Liliana Condraticova, Natalia Pascal

Design și procesare computerizată: Liliana Condraticova, Manole Brihuneț

Coperta 1. Mănăstirea Curchi, biserica Nașterea Maicii Domnului

(Foto: M. Brihuneț, 2011)

Coperta 4. Mănăstirea Curchi. Vedere generală, 1948. (Foto: arhiva M. Brihuneț)

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Patrimoniul bisericesc : Materialele conf. șt.-practice "Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului" (5 apr. 2011) și ale conf. "Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului" (3 mai 2012, ed. a 2-a) / Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove, Dep. Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească ; col. șt.: ÎPS Vladimir [et al.]. – Chișinău : S. n., 2013 (Tipogr. "Elan Poligraf"). – 150 p.

100 ex.

ISBN 978-9975-66-322-9.

2-523/.526:726(478)(082)

P 44

**MITROPOLIA CHIȘINĂULUI
ȘI A ÎNTREGII MOLDOVE**

**DEPARTAMENTUL MITROPOLITAN ARHITECTURĂ,
RESTAURARE ȘI PICTURĂ BISERICESCĂ**

PATRIMONIU BISERICESC

Ediția I-a (Chișinău, 5 aprilie 2011)

Ediția a II-a (Chișinău, 3 mai 2012)

Materialele conferinței științifico-practice "Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului" (5 aprilie 2011) și ale conferinței "Patrimoniu bisericesc – recuperarea trecutului" (3 mai 2012, ediția a II-a). Sunt abordate probleme legate de istoricul bisericilor și al mănăstirilor, legislația și arhitectura ecleziastică, arheologia bisericească, simbolurile ortodoxe, inventarul liturgic și podoabele de cult. Volumul este adresat fețelor bisericești, cercetătorilor și studenților din domeniul teologiei, istoriei, culturologiei, tuturor celor interesați de protejarea și valorificarea patrimoniului bisericesc.

Volumul apare cu binecuvântarea ÎPS VLADIMIR Mitropolit al Chișinăului și al întregii Moldove și străduința protoiereului mitrofor Manole BRIHUNET, președinte al Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească

Chișinău, 2013

S U M A R

Prefață. ÎPS VLADIMIR	7
ARGUMENT (Cuvânt către cititori)	9

DOCUMENTE OFICIALE

Conferința mitropolitană științifico-practică: necesitate, decizii și impact	11
Regulamentul de funcționare al Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească	17

PROTECȚIA PATRIMONIULUI BISERICESC ȘI LEGISLAȚIA

Manole BRIHUNEȚ. <i>200 de ani de la formarea Eparhiei Chișinăului și protecția patrimoniului bisericesc</i>	23
Sergius CIOCANU. <i>Biserica și protejarea patrimoniului cultural în Republica Moldova</i>	29
Ion ȘTEFĂNIȚĂ. <i>Arhitectura ecleziastică din Republica Moldova între protecție și degradare</i>	39

ARHITECTURA DE CULT

Manole BRIHUNEȚ. <i>Bisericile de piatră din complexe funerare din spațiul pruto-nistrean (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)</i>	45
Mariana ȘLAPAC. <i>Arhitectura complexului monastic Noul Neamț</i>	68

CONSERVARE ȘI RESTAURARE

Eugen BÂZGU. <i>Restaurarea și punerea în valoare a bisericii de lemn din satul Palanca: probleme de reconstituire a formelor originale</i>	78
Liliana CONDRATICOVA. <i>Inventarul liturgic prețios – aspecte de restaurare artistică și conservare muzeală</i>	93
Елена ГРИГОРАШЕНКО. <i>Консервация и реставрация икон из коллекции Национального Художественного музея Молдовы (Conservarea și restaurarea icoanelor din colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei)</i>	98

ARHEOLOGIE ECLEZIASTICĂ

Ion TENTIUC. <i>Despre rezultatele cercetării arheologice ale unor necropole medievale din spațiul pruto-nistrean</i>	109
---	-----

PATRIMONIUL BISERICESC ÎN MASS-MEDIA

Octavian MOȘIN. <i>Reflectarea imaginii Bisericii Ortodoxe din Moldova în mass-media</i>	120
--	-----

SIMBOLURILE BISERICII ORTODOXE

Silviu ANDRIEȘ-TABAC. <i>Heraldica ecleziastică: istorie, tradiție și oportunități</i>	126
--	-----

INVENTAR LITURGIC ȘI PODOABE BISERICEȘTI

Лилиана КОНДРАТИКОВА. <i>Культовые украшения Бессарабии первой половины XX века</i> (Podoabele de cult din Basarabia în prima jumătate a secolului XX)	136
--	-----

DIN ISTORICUL BISERICII ORTODOXE

Sergiu CURNIC. <i>Cu noi este Dumnezeu ... (File din istoricul bisericii de lemn Adormirea Maicii Domnului restaurată pe teritoriul Muzeului Satului din Chișinău)</i>	147
--	-----

Îndrumar pentru autori	150
Date despre autori	150

PREFAȚĂ.
ADRESAREA ÎPS VLADIMIR LA CONFERINȚA
ȘTIINȚIFICO-PRACTICĂ “PATRIMONIUL BISERICESC –
RECUPERAREA TRECUTULUI” (Ediția a II-a. 3 mai 2012)

Experiența primului seminar științifico-practic din 5 aprilie 2011 și impactul lui în mediul laic și bisericesc au condiționat desfășurarea anuală a întrunirilor de așa gen. Cu un an în urmă au fost abordate întrebări presante legate de protecția patrimoniului bisericesc, în primul rând, restaurarea artistică a edificiilor de cult și păstrarea arhitecturii lor originale. Nu am așteptat rezultate pozitive imediate, dar o conlucrare cu mediul academic în persoana cercetătorilor profesioniști și a specialiștilor din cadrul Ministerului Culturii cu Departamentele mitropolitane a fost binevenită și are un impact pozitiv.

Conferința de azi a întrunit cercetători care fac apel nemijlocit la probleme majore, reieșind din tematica anunțată. La mod sigur, numai colaborarea cercetătorilor cu structurile ecleziastice, introducerea în circuitul științific a valorilor patrimoniului bisericesc, va permite salvagardarea adevăratelor opere de artă. Arealul discuțional este destul de vast, și include aspecte puse în referință cu arhitectura complexelor monastice, săpăturile arheologice în perimetrul lăcașelor de cult, actele normative și legislația din domeniul protecției patrimoniului bisericesc. Se va vorbi și despre bibliotecile mănăstirești și cărțile sfinte vechi păstrate, de restaurarea artistică corectă a icoanei, de covorul tradițional – parte a patrimoniului bisericesc. O importanță deosebită deține reflectarea imaginii bisericii în mass-media, promovarea prin intermediul publicațiilor scrise și electronice a valorilor general-umane, protejarea patrimoniului sacru pe care îl deținem, de unde colaborarea cu societatea civilă și proiecția imaginii autentice, corecte a bisericii. Sunt doar câteva din momentele pe care dorim să le accentuăm și care vor fi discutate în comunicările ce urmează.

Suntem în speranța că problemele cu care se confruntă biserica și societatea nu vor lăsa dezinteresați nici factorii de decizie, nici pe fiecare persoană

în parte. Fiind la început de cale în vederea organizării unor asemenea manifestări științifice, aspirăm spre o colaborare fructuoasă în vederea protejării patrimoniului sacru, deținătorii căruia suntem. Și în cazul dialogului pe care îl promovăm, credem că va da roade bune, va avea impactul pozitiv asupra societății și va fi mediatizat echitabil. Avem deschiderea tuturor organizațiilor implicate nemijlocit în discuție. De datoria noastră rămâne de a consemna și a proteja monumentele de arhitectură, piesele de orfevrărie, cărțile sfinte... Doar în cele mai dese cazuri anume insensibilitatea umană este factorul principal care duce la distrugerea aspectului original al operelor de artă, la restaurarea comercială în detrimentul celei artistice, comercializarea lucrărilor în saloanele de anticariat.

Obiectivul întrunirii de azi se încadrează perfect în tematica anunțată a conferinței. Vorbim de recuperarea trecutului, de modalitatea de a readuce istoria și arta sacră și a o restabili. Anume aceste valori istorico-culturale necesită protejare acum și neîntârziat, atât de factorul natural, cât și de factorul antropic, care deseori se prezintă, cu regret, ca unul devastator.

Grație dimensiunii științifice și practice, conferința de azi are ca finalitate conlucrarea între Mitropolia Moldovei, Academia de Științe a Moldovei și Ministerul Culturii al Republicii Moldova în vederea protejării, promovării și valorificării patrimoniului bisericesc. Fiecare structură vizată poartă responsabilitate directă pentru promovarea valorilor creștine și protejarea întregului patrimoniu al țării, fie sacru sau profan.

Ne bucurăm că apelul nostru de valorificare și protejare a patrimoniului sacru a găsit răsunet în mediul academic. Deja nu suntem singuri în intenția noastră de a păstra pentru urmași edificiile de cult și operele de referință. Domnul să ne ajute în această nobilă și dificilă misiune.

Credem și sperăm că vom fi auziți, ascultați și apreciați respectiv. Patrimoniul de cult este un bun al poporului, aparține întregii societăți, de datoria căreia este crearea condițiilor obligatorii pentru păstrare și promovare.

ÎPS VLADIMIR,
Mitropolit al Chișinăului și al întregii Moldove

CUVÂNT CĂTRE CITITORI

Conferința științifico-practică cu genericul "Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului" inițiată în anul 2011 de Departamentul Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească constituie o primă încercare de a definitiva unele aspecte legate de conlucrarea specialiștilor din diferite domenii privind depistarea, protejarea și valorificarea istorico-artistică a patrimoniului bisericesc. În anul 2012 și-a desfășurat lucrările cea de-a doua ediție a conferinței "Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului", și au fost extinse domeniile de cercetare ale vorbitorilor, dar și lista participanților.

Printre cei mai fideli cauzei păstrării patrimoniului bisericesc sunt, cu siguranță, colaboratorii de la Ministerul Culturii, Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, Muzeul Național de Arheologie și Istorie al Moldovei, Muzeul Național de Artă al Moldovei, Uniunea Artiștilor Plastici din Republica Moldova ș.a.

Misiunea care vine să ne unească eforturile comune întru protejarea patrimoniului bisericesc a devenit o necesitate imperioasă a timpului. Bisericile și ansamblurile monahale, pictura bisericilor, inventarul liturgic și cărțile sfinte, muzica bisericească etc. – sunt parte componentă a spiritualității creștine, a patrimoniului cultural al țării noastre.

Unul dintre cele mai principale obiective constă în protejarea acestor capodopere ale artei ecleziastice prin catalogarea și valorificarea lor, restaurarea și includerea în circuitul științific, stabilirea valorii lor istorice și artistice. Anume în scopul protejării și valorificării patrimoniului bisericesc au și fost inițiate conferințele anuale științifico-practice și diseminarea rezultatelor cercetărilor în acest domeniu.

Din aceste considerente, ne propunem să publicăm materialele conferințelor într-un volum aparte pentru a fi accesibile specialiștilor și celor interesați de istoria și arta ecleziastică. Volumul va include următoarele compartimente principale: 1) Legislație și documente oficiale ale Mitropoliei Moldovei; 2) Arhitectura ecleziastică; 3) Arheologie bisericească; 4) Inventar liturgic, cărți sfinte și podoabe de cult; 5) Istoricul bisericilor și cimitirelor din spațiul

pruto-nistean; 6) Simbolica creștină; 7) Personalități de referință din istoria bisericii; 8) Noutăți editoriale.

Suntem în ferma speranță că atât lucrările conferințelor științifico-practice care vor deveni o tradiție pentru slujitorii bisericii și mediul academic, cât și materialele publicate, vor răspunde obiectivelor stipulate. În aspirațiile noastre comune spre o colaborare continuă, vom încerca să cooptăm specialiștii din toate domeniile de profil: istorie, artă, drept, heraldică, arhitectură etc. pentru a valorifica patrimoniul bisericesc, care nu este un simplu termen în vogă, ci un imperativ presant al epocii și al evenimentelor la care suntem martori.

Materialele înmănunchate în paginile prezentului volum vor fi de ajutor profesorilor din învățământul preuniversitar și universitar, muzeografilor, arhitecților, teologilor, studenților, și vor oferi soluții privind restaurarea artistică, valorificarea și protejarea obiectivelor de cult.

În condițiile vitrege ale unei economii de tranziție și ale unei terifiante situații ecologice, omul este plasat în fața unor dileme privind domeniul material sau spiritual, ultimul, de cele mai dese ori, cedând în fața omului pragmatic. Reîntoarcerea la valorile eterne, la căutarea propriului drum, valorificarea frumosului prin operele de artă laică și bisericească, ar fi un model de educare prin respect, pietate și protejare a sacrului și frumosului.

Păstrarea celor mai perene valori spirituale va avantaja o integrare mai rapidă și o conlucrare mai coerentă între societate, biserică și cercetătorii științifici din diferite domenii, care au o rațiune comună și nobilă – protejarea patrimoniului bisericesc.

Colegiul de redacție

DOCUMENTE OFICIALE

CONFERINȚA MITROPOLITANĂ ȘTIINȚIFICO-PRACTICĂ: IMPERATIV, DECIZII ȘI IMPACT

Prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ

Decizia de a organiza primul seminar științifico-practic "Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului" nu a venit dintr-un simplu hazard. Ideea aparține prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ, președintele Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurări și Pictură Bisericească, propunere care a prins rădăcini temeinice printre veritabilii susținători ai patrimoniului cultural, inclusiv cel bisericesc.

Seminarul a fost organizat de Mitropolia Moldovei, Departamentul Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească, în parteneriat cu Ministerul Culturii al Republicii Moldova și Academia de Științe a Moldovei (moderator prot. mitr. Manole Brihuneț). Printre obiectivele fundamentale ale seminarului au fost analiza Cadrului legislativ privind protecția patrimoniului cultural al Republicii Moldova; descrierea situației actuale a bisericilor și mănăstirilor din țară; aspecte de restaurare artistică și conservare muzeală a inventarului liturgic etc.

Pe parcursul anilor biserica a avut numeroase pierderi ale inventarului liturgic prețios și ale cărților sfinte, reconstrucții hazarde ale lăcașurilor sfinte, topirea odoarelor prețioase etc., care au avut un impact negativ asupra evoluției ulterioare a bisericii ortodoxe din spațiul Moldovei. Din aceste motive, de datoria noastră ține protejarea și conservarea, în temeiul unui cadru legislativ perfect și corelat cu legislația în vigoare din țările europene, a autenticității bisericilor și mănăstirilor, conservarea inventarului liturgic, restaurarea artistică.

În alocuțiunea sa, ÎPS VLADIMIR – Mitropolit al Chișinăului și al întregii Moldove, dr. în economie, a punctat asupra necesității organizării pe viitor a conferințelor, care urmează să devină o tradiție și în mediul cercetărilor științifice din domeniile adiacente, și a slujitorilor bisericii antrenați nemijlocit în discuții și activități.

Gheorghe POSTICĂ, dr. habilitat în istorie, vice-ministru al Culturii, a subliniat oportunitatea desfășurării acestor conferințe cu statut științific și practic, a discutat cu reprezentanții mediilor academice și ale bisericii ortodoxe din Moldova, care au abordat subiecte deloc ușoare pentru părțile interesate, soluționarea cărora ar corela măsurile de protecție ale patrimoniului bisericesc la nivel de construcție și reconstrucție, restaurare și evaluare.

Doctor habilitat în studiul artelor, vicepreședinte a Academiei de Științe a Moldovei, d-na Mariana ȘLAPAC, a subliniat importanța organizării seminarului și a venit cu recomandări concrete care vizează metodele de restaurare ale edificiilor de cult, monumente ale spiritualității și culturii poporului. În opinia dnei M. Șlapac, crearea unei baze de date digitale și pe suport de hârtie va deveni, cu timpul, o arhivă solidă din domeniul culturii ecleziastice.

Participanții la lucrările seminarului au abordat cele mai diverse probleme, legate nemijlocit de genericul seminarului.

Sergius CIOCANU, dr. în arhitectură, șef al direcției "Patrimoniul cultural și arte vizuale" al Ministerului Culturii al Republicii Moldova, a prezentat noțiuni generale despre Cadrul legislativ privind protecția patrimoniului cultural al Republicii Moldova. Accentuând cele mai arzătoare chestiuni cu referință la cadrul legislativ, vorbitorul a venit cu recomandări care vor înlesni conlucrarea între Mitropolia Moldovei și Ministerul Culturii în vederea soluționării aspectelor privind proiectarea și construcția edificiilor de cult, reparația curentă a bisericilor și restaurarea lor, păstrarea ideii arhitecturale a epocii și a picturii interioare etc.

Un aprij susținător al ideii protecției monumentelor arhitecturale, inclusiv și a edificiilor de cult, Ion ȘTEFĂNIȚĂ, director al Agenției de inspecție și restaurare a monumentelor, a prezentat comunicarea "Situația actuală a bisericilor și mănăstirilor din Republica Moldova". Exemplificând prin imagini ale situației actuale ale unor biserici aflate „în restaurare”, vorbitorul a adus date concrete privind numărul bisericilor aflate în restaurare și reconstrucție, situația privind măsurile de protecție ale edificiilor, cu o deosebită valoare istorică și artistică în plan național și european.

Importanța fondării unei asociații a arhitecților, pictorilor bisericești și a restauratorilor a fost pusă în discuție de prot. mitr. Manole BRIHUNET, Președinte al Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească. Elaborării unui statut și regulament de funcționare va crea condiții optime de lucru și ar reglementa păstrarea originalității obiectivelor de cult restaurate.

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, dr. în istorie, vice-director al Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM, președinte al Societății de Heraldică, Arhivistică și Genealogie "P. Gore" din Republica Moldova, în discursul său "Heraldica ecleziastică: istorie, tradiții și perspective", a punctat asupra procesului de evoluție în timp și în spațiu al heraldicii creștine, trezind interesul clerului și al cercetătorilor

din domeniile afiliate. Autorul a optat inclusiv și pentru definitivarea unui sistem de simboluri specifice bisericii ortodoxe din spațiul Moldovei.

Directorul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău, dl. Mihai URSU a accentuat aspectele legate de "Re[de]schiderea Muzeului bisericesc al Moldovei: oportunități și perspective". Vorbitorul a adus argumente convingătoare privind necesitatea catalogării, restaurării artistice, în caz de necesitate, a pieselor deteriorate, pentru a păstra patrimoniul bisericesc al țării.

Liliana CONDRATICOVA, dr. în studiul artelor, cercetător științific coordonator la Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, în comunicarea "Inventarul bisericesc: aspecte de restaurare artistică și conservare muzeală" s-a pronunțat asupra oportunității restaurării artistice a inventarului liturgic prețios, necesității desfășurării anuale a conferințelor și editarea unei reviste în domeniul patrimoniului bisericesc din Moldova, utilitatea căreia este resimțită de mult timp.

Rămânem în ferma speranță că primul seminar "Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului" va fi de bun augur, fiind urmat de alte manifestări științifice anuale, inclusiv și cu elemente practice, adevărate ateliere de lucru.

Din această rațiune s-a optat pentru desfășurarea celei de-a doua ediție a conferinței științifico-practice "Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului", la lucrările căreia au participat specialiști din mediul academic, Ministerul Culturii, uniuni de creație. Dr. hab. Mariana ȘLAPAC a abordat probleme legate de restaurarea unor obiective de arhitectură monastică din Republica Moldova. Au continuat discuțiile pe marginea legislației și protejării patrimoniului cultural bisericesc al țării (dr. Sergius CIOCANU) și necropolele de lângă bisericile din perioada medievală și premodernă în lumina cercetărilor arheologice (dr. Ion TENTIUC),

Mai mulți participanți s-au referit la aspecte legate nemijlocit de patrimoniul bisericesc, valorificarea, restaurarea și protejarea lui, venind cu contribuții teoretice, dar și cu sugestii aplicative. Astfel, Elena GRIGORAȘENCO a abordat problematica legată de conservarea și restaurarea icoanelor din patrimoniul Muzeului Național de Artă al Moldovei. Problema studierii cărților sfinte, care reprezintă un veritabil tezaur al bisericilor și mănăstirilor din Moldova, a fost discutată de prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ. Despre covoarele tradiționale din colecția mănăstirilor moldovenești ca parte componentă a patrimoniului național a vorbit dr. Liliana CONDRATICOVA; iar Eugen BĂZGU a informat despre conservarea și restaurarea bisericilor de lemn (cazul Palanca și Hirișeni, reamplasată la Muzeul Satului).

Printre subiecte noi, abordate în cadrul conferinței, se remarcă atenția acordată reflectării imaginii bisericii din Moldova în mass-media (dr., prot. mitr. Octavian MOȘIN) și preocupările unor personalități pentru cunoașterea

și protejarea patrimoniului cultural-bisericesc, cazul prof. Vlad Dumbravă, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (Vasile MALANEȚCHI).

Suntem îndreptățiți să afirmăm că aceste materiale vor fi de folos atât fețelor bisericești, cât și cercetătorilor din cele mai diferite domenii cu tangențe în istoria și cultura bisericească. Totodată, din partea noastră veți avea ocazia să citiți cele mai interesante și sugestive studii cu referință la patrimoniul bisericesc din țară, soarta căruia, sperăm, nu-l poate lăsa indiferent pe cetățeanul și creștinul țării noastre.

* * *

Ca urmare a comunicărilor prezentate și a dezbaterilor pe marginea subiectelor abordate, au fost stipulate următoarele decizii definitive, care vizează activitatea în comun acord între specialiștii din cadrul instituțiilor de profil ale Academiei de Științe a Moldovei, Ministerului Culturii și Mitropolia Moldovei. Participanții la lucrările seminarului au venit cu unele sugestii și recomandări, utile tuturor instituțiilor implicate în dialog și colaborare în domeniul patrimoniului bisericesc:

Punerea în aplicare a prevederilor contractelor semnate la 04.I.2003 și 10.IX.2008 între Mitropolia Moldovei și Ministerul Culturii;

- Fondarea unui Muzeu Bisericesc, unde ar fi păstrate și expuse piesele de valoare istorică și artistică incontestabilă și crearea unei baze de date pe suport de hârtie și electronic;
- Instituirea unor conferințe științifico-practice anuale cu statut de conferințe științifice naționale și internaționale;
- Organizarea, în 2013, în parteneriat cu Ministerul Culturii și Academia de Științe a Moldovei, a unor acțiuni festive prilejuite de aniversarea a 200-a de la formarea Eparhiei Chișinăului;
- Publicarea comunicărilor conferinței științifico-practice;
- Participarea la crearea unui cadru legislativ modern, corelat cu tradiția națională și internațională și canoanele bisericești pentru protejarea și valorificarea patrimoniului bisericesc din Republica Moldova;
- Instituirea unei Comisii de Heraldică Bisericească și conlucrarea cu Comisia Națională de Heraldică în vederea instituirii și promovării heraldicii ecleziastice din Republica Moldova;
- Formarea unei comisii specializate care ar supraveghea și monitoriza măsurile de construcție în obiectivele religioase;
- Sporirea rolului Departamentului Arhitecturii și Pictură bisericească în problemele ce vizează protejarea, conservarea, restaurarea și valorificarea patrimoniului cultural bisericesc;
- Instituirea unei Asociații bisericești a arhitecților, restauratorilor, pictorilor și meșterilor de artă decorativă.

Secvențe de la conferința științifico-practică „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului”, ediția I, Chișinău, 5 aprilie 2011

Importanța unor asemenea întruniri, cu ample discuții și dezbateri pe marginea problemelor stringente, este absolut evidentă. Precum este neîndoielnică și necesitatea publicării materialelor conferinței într-un volum aparte „PATRIMONIUL BISERICESC”.

Secvențe de la conferința „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului”, ediția a II-a, 3 mai 2012, Chișinău

Reieșind din necesitatea salvagădării patrimoniului cultural material, participanții la conferința "Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului" (3 mai 2012), au conturat următoarele decizii cu statut de recomandare:

- colaborarea instituțiilor abilitate în vederea desfășurării anuale a conferințelor științifico-practice naționale și internaționale cu genericul „Protejarea patrimoniului bisericesc”, organizate de Mitropolia Moldovei.

- cooperarea tuturor organizațiilor și asociațiilor, începând cu administratorii acestor bunuri ale patrimoniului bisericesc, adică stareții mănăstirilor, preoții parohi ș.a., precum și conlucrarea cu mediul academic și cu specialiștii abilitați în domeniile cu tangență nemijlocită în protejarea și promovarea patrimoniului spiritual.

- publicarea materialelor conferinței științifico-practice.

- sistematizarea și catalogarea pieselor de inventar liturgic, aflate în bisericile și mănăstirile din țară, deschiderea unui Muzeu Bisericesc cu suportul Mitropoliei Moldovei și al Ministerului Culturii.

- continuarea lucrărilor de constituire a unei Asociații de profil a pictorilor, a arhitecților, a restauratorilor și a meșterilor de artă decorativă bisericească și lansarea unei pagini web care ar prezenta patrimoniul bisericesc din Republica Moldova.

Unele decizii deja au fost deja îndeplinite. Printre realizările noastre menționăm prezenta culegere de materiale, care a înglobat comunicările participanților la manifestările științifico-practice organizate de Mitropolia Moldovei, Regulamentul de funcționare al Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească, care are drept scop principal valorificarea și protejarea patrimoniului bisericesc, al arhitecturii ecleziastice, picturii interioare și a inventarului liturgic prețios. Altele vor fi soluționate în scurt timp, prin efortul comun al factorilor de decizie.

Patrimoniul sacru este un bun al întregii societăți și reprezintă valorile spirituale autentice. Este de datoria noastră să-l protejăm și să-l valorificăm.

Bibliografie:

1. Mai multe detalii privind desfășurarea conferințelor a se vedea:
<http://mitropolia.md/wp-content/uploads/2012/02/AltarulCredinteiNr8.pdf>
2. <http://www.patriarchia.ru/db/text/1448302.html>
3. http://www.mitropolia.md/main/show_article/4630
4. http://florortodox.at.ua/news/solutii_pentru_pastrarea_patrimoniului_bisericesc/2011-04-07-544
5. <http://www.youtube.com/watch?v=XwFYqP-25fQ>
6. <http://www.youtube.com/watch?v=vvNTE5cRTHA>
7. <http://www.youtube.com/watch?v=B7ZoF5J5oao>

REGULAMENTUL DE FUNCȚIONARE AL DEPARTAMENTULUI MITROPOLITAN ARHITECTURĂ, RESTAURARE ȘI PICTURĂ BISERICEASCĂ (*Proiect*) *

I. DISPOZIȚII PRELIMINARE.

Patrimoniul ecleziastic este parte componentă a patrimoniului cultural al țării care necesită repertoriere, valorificare și protecție.

Scopul Regulamentului. În condițiile alinierii Republicii Moldova la programele europene de salvagardare a patrimoniului cultural devine absolut necesară reglementarea activității Departamentului Mitropolitan „Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească” (în continuare Departament) care ar permite funcționarea lui corectă, în conformitate cu baza legislativă a țării și canoanele bisericești.

Activitatea Departamentului este axată pe trei direcții fundamentale:

1) Construcție și arhitectură; 2) Restaurare și 3) Pictură bisericească.

Obiectivele principale ale Regulamentului:

1) Crearea condițiilor legale pentru păstrarea intactă a originalității arhitecturii, picturii bisericești, a elementelor decorative din bisericile și ansamblurile monastice cu statut de monument istorico-arhitectural și artistic din Republica Moldova;

2) Reglementarea activității arhitecților, restauratorilor și constructorilor în vederea păstrării autenticității edificiilor de cult și a tuturor componentelor complexelor monahale din țară;

3) Reglementarea activității restauratorilor și pictorilor bisericești în scopul protejării originalității picturii interioare a bisericilor, a inventarului liturgic și a pieselor de podoabe de cult;

4) Crearea unui cadru normativ durabil pentru colaborarea pictorilor, arhitecților și restauratorilor cu instituțiile ecleziastice prin intermediul elaborării unui acord de prestare a serviciilor din partea specialiștilor din domeniul arhitecturii și artei de cult.

* Prezentul proiect al Regulamentului a fost elaborat de președintele Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească, prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ.

II. DISPOZIȚII GENERALE PRIVIND EFECTUAREA LUCRĂRILOR DE REPARAȚIE, RECONSTRUCȚIE, RESTAURARE ARTISTICĂ.

1. Activitatea arhitecților, restauratorilor și pictorilor bisericești în cadrul instituțiilor ecleziastice din țară este coordonată de Departamentul Mitropolitan „Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească”.
2. Realizarea tuturor tipurilor de lucrări (de construcție, reconstrucție, reparație, restaurare, extindere și amenajare a teritoriului etc.), în cadrul bisericilor și complexelor monastice (inclusiv a incintelor și a cimitirelor vechi) cu statut de monument istorico-arhitectural și artistic este admisă numai după coordonarea cu Departamentul Mitropolitan și eliberarea unei permisiuni în scris a Departamentului, și avizul pozitiv al Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice a Ministerului Culturii al Republicii Moldova.
3. Pentru efectuarea unor lucrări de reconstrucție, reparație, restaurare etc., Departamentul anunță un concurs pentru specialiștii în domeniu. Comisia formată ad-hoc (din 3-5 persoane) discută și examinează proiectele propuse, după care anunță Executantul (care va efectua volumul de lucru necesar, solicitat de Beneficiar) despre decizia luată.
4. Cererea privind utilitatea efectuării lucrărilor stipulate în p. 2 și oportunitatea lor, proiectele de restaurare și reconstrucție, schițele desfășurate de pictură etc., costul estimativ al lucrărilor, termenele de realizare, echipa de lucru, materialele de lucru în cazul implicării lucrărilor de restaurare artistică și istorică, conducătorul echipei de constructori, pictori ș.a. se prezintă pentru discuție și aprobare la Departament cu cel puțin 30 de zile înainte de termenul preconizat pentru începerea lucrărilor în trei exemplare și format electronic, avizate de conducătorul grupului de lucru și Beneficiarul/Beneficiarii lucrărilor (starețul mănăstirii/parohul bisericii și protopopul).
5. Departamentul își rezervă dreptul de a respinge proiectele de lucru și cererile întocmite neglijent sau în cazul lipsei unor documente solicitate.
6. Departamentul este în drept să ceară de la Executant să prezinte recomandarea Beneficiarului lucrărilor precedente, realizate calitativ și în termenul stabilit.
7. Departamentul eliberează Executanților care activează în domeniul arhitecturii, construcției și picturii bisericești legitimații, care permit profesarea unui anumit gen de activitate pentru o perioadă de cinci ani. După expirarea termenului de valabilitate a legitimației de lucru, în lipsa unor reclamații din partea Departamentului și Beneficiarilor, termenul de activitate se prelungește automat. În cazul unor pretenții față de Executant din partea Departamentului sau a Beneficiarilor, Executantul este supus unui test de specialitate pentru a demonstra profesionalismul și aptitudinile.

8. După avizarea în scris și aprobarea proiectelor și schițelor de lucru din partea Beneficiarului și Departamentului, se va întocmi un Acord pentru prestarea serviciilor din partea Executantului, pe de o parte, și din partea Beneficiarului și Departamentului, pe de altă parte.
9. Acordul este avizat în patru exemplare, cu păstrarea exemplarelor la Executant, Beneficiar, Departament și Arhiva Departamentului.
10. Acordul privind realizarea măsurilor de restaurare, reparație, construcție, reconstrucție, restaurare, consolidare a elementelor constructive, extinderea teritoriului etc., vizează în mod obligatoriu următoarele aspecte:
 - I. nominalizarea conducătorului echipei de lucru, specialist în domeniu, cu legitimația valabilă și permisiunea de a efectua asemenea lucrări de proiectare, restaurare, reconstrucție etc., care își asumă întreaga responsabilitate pentru efectuarea lucrărilor;
 - II. specificarea echipei de muncitori care vor efectua cele mai principale și responsabile lucrări;
 - III. termenele de realizare ale lucrărilor care sunt coordonate cu Beneficiarul și Departamentul;
 - IV. penalitățile în cazul neîndeplinirii nejustificate în termen a lucrărilor și penalitățile în cazul îndeplinirii necalitative a lucrărilor, folosirea nejustificată și necoordonată a unor materii prime de lucru diferite decât cele stipulate în Acord, a altor elemente decorative și principii constructive, sunt stabilite de comun acord între Executant, Beneficiar și Departament;
 - V. schițele și proiectele de lucru pentru reconstrucție, construcție, reparație, restaurare etc. în cadrul bisericilor și complexelor monastice;
 - VI. devizul de cheltuieli, costul estimativ al lucrărilor, cu specificarea „cu materiile prime prezentate de Beneficiar” sau „cu materii prime ale Executantului”;
 - VII. materiile prime folosite de executant pentru realizarea lucrărilor de reconstrucție, reparație și restaurare artistică, mai ales în cazul monumentelor de cult de importanță locală și națională;
 - VIII. obligativitatea din partea Executantului a păstrării formelor și structurilor originale ale monumentului de valoare istorico-arhitecturală și artistică și conlucrarea prin Departamentul Mitropolitan cu Agenția de inspecție și restaurare a monumentelor;
 - XI. obligativitatea realizării lucrărilor de restaurare artistică, conform proiectului și cu încadrare perfectă în cadrul edificiului de cult;
 - XII. în cazul unor lucrări de construcție la nivelul fundației bisericii, se va conlucra prin Departament cu Agenția Națională de Arheologie în vederea unor eventuale periegeze arheologice sau eventuale săpături de salvare;
11. Proiectele bisericilor noi de asemenea vor fi prezentate pentru discuție și aprobare la Departament, avizate în prealabil de Executant și Beneficiar, în

- patru exemplare, pe suport de hârtie și format electronic, cu toate proiectele și schițele desfășurate în vederea păstrării canoanelor bisericești.
12. Schițele pentru realizarea unei picturi noi sau restaurarea artistică a picturii bisericești vechi se prezintă pentru aprobare la Departament, avizate în prealabil de Executant și Beneficiar.
 13. Departamentul este în drept să solicite avizul unui specialist în domeniul istoriei și artei eclesiastice în cazul reconstrucției și reparației bisericii, restaurării artistice a picturii interioare sau a inventarului liturgic.
 14. Executantul este obligat să anunțe în termen de trei zile Beneficiarul și Departamentul în cazul modificărilor semnificative din cadrul echipei de lucru (arhitecți, restauratori), ai termenelor de lucru și ai materiilor prime.
 15. Executantul se obligă să anunțe Departamentul și Beneficiarul în cazul tuturor schimbărilor, abaterilor de la proiectul aprobat și schițele avizate anterior de Departament, Beneficiar și Executant.
 16. Executantul este în drept să renunțe la proiect, până la demararea lucrărilor de construcție, reparație, restaurare etc. în situații critice: dificultatea realizării lucrărilor solicitate de Beneficiar, lipsa materiilor prime de lucru, a specialiștilor necesari.

III. DISPOZIȚII PRIVIND APROBAREA LUCRĂRILOR EFECTUATE.

1. În conformitate cu termenul stabilit în acord, Executantul este obligat să finiseze lucrările în termen. În cazul dacă nu se reușește realizarea în termenele stabilite, se anunță cu zece zile înainte Beneficiarul și Departamentul cu prezentarea în scris a cauzelor restanțelor.
2. După finisarea lucrărilor, Executantul anunță Beneficiarul și Departamentul.
3. Departamentul formează o comisie ad-hoc din 3-5 oameni, specialiști în domeniu, care vor evalua calitatea lucrărilor efectuate.
4. Departamentul și Beneficiarul sunt în drept să rezilieze acordul de prestare a serviciilor și să ceară despăgubiri de la Executant în cazul dacă: Executantul nu-și onorează sarcinile stabilite în acord; a substituit materiile prime de lucru; a modificat în proces de lucru, fără știrea Beneficiarului și Departamentului, proiectele și schițele discutate și avizate.
5. Departamentul și Beneficiarul sunt în drept să ceară Executorului realizarea pe cont propriu, în termenul stabilit, a corectării lucrărilor efectuate necalitativ.
6. După finisarea lucrărilor și semnarea actului de aprobare al lucrărilor efectuate conform acordului, Executantul este în drept să fotografieze obiectul, să solicite recomandări din partea Beneficiarului în eventualele participări la alte concursuri anunțate de Departament pentru prestarea serviciilor de construcție, reconstrucție, reparație, consolidare, restaurare artistică.

IV. DISPOZIȚII FINALE

1. Prezentul Regulament intră în vigoare după semnarea de ÎPS Vladimir, Mitropolitul Chișinăului și al întregii Moldove și avizul Președintelui Departamentului Mitropolitan „Arhitectură, restaurare și pictură bisericească”, prot. mitr. Manole Brihuneț.
2. Se interzice categoric efectuarea lucrărilor de reparație, construcție, restaurare etc. în cadrul bisericilor și ansamblurilor monastice din Republica Moldova în lipsa acordului de lucru și a proiectelor, schițelor desfășurate aprobate de Beneficiar și Departament.
3. Modelul acordului de lucru între Executant, Beneficiar și Departament poate fi solicitat la sediul Mitropoliei Moldovei, Chișinău, str. București, 119. sau adresa electronică patrimoniul-bisericesc@mail.ru
4. Executarea unor lucrări în lipsa autorizației emise de Departament și a proiectelor aprobate de departament conduce spre sancționarea Beneficiarului care a angajat Executantul și lipsirea Executantului pe un termen de un an de dreptul de a presta servicii de reparație, construcție, restaurare etc. în cadrul bisericilor și ansamblurilor monastice.
5. În vederea urgentării procesului de perfectare a legitimațiilor și acordurilor de muncă, toți Executanții cu echipele de lucru sunt solicitați să prezinte cererile de eliberare a legitimației și semnarea acordurilor de muncă la adresa patrimoniul-bisericesc@mail.ru

PROTECȚIA PATRIMONIULUI BISERICESC ȘI LEGISLAȚIA

Prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ

200 DE ANI DE LA FORMAREA EPARHIEI CHIȘINĂULUI ȘI PROTECȚIA PATRIMONIULUI BISERICESC

Anul acesta se împlinesc 200 de ani de la formarea Eparhiei Chișinăului și a Hotinului (1813–2013). În acest răstimp au fost ridicate biserici și mănăstiri noi, au fost deschise școli teologice și instituite frății ortodoxe, au fost editate reviste și deschis Muzeul Bisericesc. S-a lucrat nespus de mult asupra problemelor care țin de construcție, reparație și restaurare, fapt care a permis păstrarea patrimoniului cultural al bisericii până în zilele noastre. Dar s-au comis și erori grave, fiind distruse edificii de cult și arse cărțile sfinte, pierdute irecuperabil colecții muzeale. Acum suntem păstrătorii și moștenitorii patrimoniului ecleziastic, mobil și imobil, care trebuie repertoriat, valorificat și protejat, atât de intemperiiile timpului, cât și de mâna nemiloasă a unui ateu lipsit de credință în Dumnezeu.

Demersul nostru este axat asupra problemei evoluției pe parcursul celor 200 de ani a măsurilor de protecție a patrimoniului bisericesc, cadrul cronic fiind cuprins între anii 1812 și 1944. Cea de-a doua etapă de dezvoltare a legislației în domeniul protecției patrimoniului cultural ține de perioada sovietică 1944–1991, iar odată cu proclamarea independenței Republicii Moldova (1991) problema protejării patrimoniului cultural, inclusiv și a patrimoniului bisericesc, devine stringentă și cu un impact deosebit.

Înainte de a puncta cele mai importante acte normative care au fost adoptate în aceste două secole pentru protejarea patrimoniului, vom aduce doar câteva date succinte privind istoricul formării Eparhiei Chișinăului. După anexarea Basarabiei, conform ordinului țarului rus, urma să fie organizată o eparhie în noua regiune, potrivit proiectului elaborat tot la Sankt Petersburg. La 4 noiembrie 1812 Gavriil Bănulescu-Bodoni a înaintat Sfântului Sinod propunerile sale referitor la acest proiect, care a fost aprobat la 13 august 2013. Astfel, prin ordinul Nr. 3220 din 25 septembrie 1813, Sfântul Sinod se va adresa pentru prima dată către ierarhul Gavriil prin titulatura “Membrul Sinodal și Exarh Prea Sfințitul Gavriil, mitropolitul Chișinăului și Hotinului” [1].

Noua orânduire a inclus în total 812 de biserici din eparhiile Proilaviei, Hușilor, Iașilor și Rădăuților, la fel și cele din regiunea dintre Nistru și Bug (trecute din 1837 sub oblăduirea Eparhiei Odessei și a Hersonului). Administrarea eparhiei a revenit pe seama Soborului, Casei Arhieresti și Dicasteriei (substituită în 1832 de Consistoriul Duhovnesc). Pe parcursul celor două sute de ani de existență a Eparhiei Chișinăului și Hotinului (ulterior Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove), păstorii săi au realizat diverse măsuri de susținere a vieții ecleziastice și promovarea culturii creștine, a educației moral-religioase a poporului și a clerului, aspecte care au și fundamentat necesitatea măsurilor de protecție a patrimoniului bisericesc existent.

Ce s-a reușit totuși în aceste două secole?

A fost o perioadă benefică mai ales pentru arhitectura de cult. Noile biserici de piatră erau construite conform proiectelor-tip elaborate la Sankt Petersburg, într-un stil neoclasic rus; au fost scoase cimitirele în locuri special amenajate. A fost înființat Seminarul Teologic (1813) și pe lângă el, prima școală laică din Basarabia (1816). A fost fondată Tipografia eparhială (1814), realizată reforma protopopiatelor pe timpul arhiepiscopului Dimitrie Sulima și ridicată Catedrala din inima Chișinăului (1836). În timpul arhiepiscopului Irinarh Popov a fost desfășurată o amplă construcție de biserici noi, iar în timpul lui Antonie Șokotov se ridică aprox. 300 de edificii de cult, unele din ele fiind și actualmente veritabile capodopere ale arhitecturii secolului XIX. Au fost deschise școli spirituale pentru băieți la Bălți (1869) și Ismail (sfârșitul anilor 1880), o școală eparhială de fete la Chișinău (1864), școli primare parohiale și mănăstirești (Curchi, Japca, Frumoasa, Dobrușa, Hirova, Răciula, Saharna, Tabăra) etc.

Problema protecției patrimoniului bisericesc – edificii de cult, picturi bisericești, icoane și cărți sfinte, inventar liturgic prețios etc. – a fost o preocupare permanentă a autorităților ecleziastice, mănăstirile și bisericile mari din țară fiind veritabile fortărețe unde se păstrau tezaure domnești, princiare, nobiliare și cele bisericești. În Basarabia această chestiune devine o necesitate majoră în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când au fost emise o serie de circulare de ordin legislativ și instituțional în vederea protejării monumentelor istorice, conacelor boierești și edificiilor de cult de o deosebită valoare istorică și artistică.

Amintim că la începutul secolului al XIX-lea în Basarabia erau 749 de biserici ortodoxe, în 1853 numărul lor se ridică la 843, iar către 1897 în Basarabia funcționau peste 900 de biserici [7, p. 628]. Odată cu includerea teritoriului cuprins între Nistru și Prut în componența Imperiului Rus, a fost emisă circulara Ministerului de Interne al Rusiei (31 decembrie 1826), guvernatorii urmând să selecteze informații privind orașele în care există rămășițe ale cetăților sau clădiri vechi [8, p. 584].

Prin anii 1820–1840, Societatea de Antichități din Odesa, a selectat date privind istoricul lăcașelor de cult, oferite de stareții schiturilor și mănăstirilor, care ar prezenta un interes deosebit pentru investigația propusă de noi [2, p. 243–252]. Valorificarea construcțiilor de cult și a necropolelor a fost confirmată de Societatea de Istorie și Antichități din Odesa, prin prima publicație din anul 1844. Printre cei mai aprigi căutători ai *antichităților* și descrierea lor se remarcă N. Murzakevici, A. Zașciuk, E. Seținsky, Elevferii Mihalevici, I. Halip-pa, V. Curdinovschi, Șt Ciobanu, Paul Mihail, P. Constantinescu-Iași, N. Țigancu, Al. Proțenco ș.a. Publicațiile unor autori și reprezentanți ai clerului din revista "Chișiniiovskie Eparhialinâe Vedomosti" (Кишиневские епархиальные ведомости) au continuat seria cercetărilor la temă. Din punctul de vedere metodologic însă, marea majoritate a publicațiilor din această perioadă duc lipsa unei critici obiective a informației, posedă deseori interpretări superficiale și controversate, iar mesajul autorului se reduce la o simplă constatare a faptului sau a datelor statistice. Totodată, nu putem să trecem cu vederea faptul că revista a fost un stimulent pentru cercetarea vechilor vestigii bisericești și descrierea lor. Grație inițiativei date, în revistă văd lumina tiparului o serie de articole cu date istorico-statistice despre bisericile parohiale, cele mai multe scrise de călugări cărturari.

Printre instituțiile de stat investite cu ocrotirea monumentelor, alături de Comitetul Tehnic de Construcții, Departamentul General, Ministerul Instrucției Publice ș.a., un rol deosebit deținea Sinodul, nemijlocit preocupat de protecția edificiilor bisericești și a inventarului de aici.

Astfel, au fost aprobate măsuri care tangențial au vizat și protecția patrimoniului bisericesc. De regulă, proiectarea și ridicarea noilor edificii de cult, restaurarea bisericilor și reparația curentă, restaurarea picturii interioare, a inventarului liturgic prețios. Statul interzicea demolarea sau repararea clădirilor construite anterior secolului al XVIII-lea pentru a nu fi modificată arhitectura inițială a edificiului. Pentru ameliorarea lucrărilor de construcție, la Sankt Petersburg erau elaborate proiecte-"tip", care au fost ulterior repartizate tuturor guberniilor, pentru care ele să servească drept model nu numai pentru construcția clădirilor noi, dar și la reconstrucția celor vechi, unde există posibilitatea [9]. Proiectele-"tip" erau editate în formă de albume speciale ca anexă la Colecția Completă de legi a Imperiului Rus (Полное собрание законов). În anul 1803 au fost editate proiectele-"tip" pentru clădirile publice, în anul 1809 – proiectele-"tip" pentru fațadele caselor de locuit, în 1811 apare cea de-a doua ediție a proiectelor-"tip" ale fațadelor caselor de locuit, în 1819 se editează proiectele stațiilor și sălilor de staționare, în anul 1824 – proiectele bisericilor [5]. Cele mai valoroase proiecte, care necesitau sume enorme de finanțare, se înaintau spre aprobare Guvernatorului General. Arhitecții și economiștii responsabili de devizul de cheltuieli se conduceau de un regulament special (Урочное уложение), din anul 1843. O atenție deosebită acor-

dau Comisiile problemelor legate de salvagardarea monumentelor și clădirilor vechi. În anul 1822 au fost promulgate o serie de legi care stipulau interzicerea strictă de a distruge ruinele cetăților antice, ale conacelor și ale altor clădiri vechi [11]. Din 1837 se permitea demolarea clădirilor vechi numai cu permisiunea șefului departamentului în subdiviziunea căruia se afla clădirea. Excepție făceau numai situațiile când aceste clădiri prezentau un pericol evident în timpul incendiilor, cutremurelor sau inundațiilor. În acest caz, demolarea clădirilor nu necesita permisiunea șefului departamentului [5]. Conducerea eparhiei prezenta Sfântului Sinod proiectele fațadelor bisericilor în orașe și planurile cimitirelor urbane, elaborate și aprobate de Comisiile de Construcție și Căile de Comunicație. Totodată, se interzicea demolarea bisericilor vechi fără vreun motiv întemeiat. În cazul construcției unei biserici noi în locul locașului demolat, se cerea determinarea istoricului bisericii, elaborarea planurilor și fațadelor. Arhiepiscopul eparhial supraveghea ca în nici într-o biserică să nu fie făcute modificări, corectări și înnoiri ale picturii sau ale altor piese liturgice vechi, urmând întru totul canonul bizantin. Toate modificările se realizau numai cu acordul direct al Sfântului Sinod. Bisericile și mănăstirile noi se construiau cu mijloace financiare proprii, iar conducerea eparhială prezenta planurile și proiectele fațadelor pentru discuție și aprobare la Sfântul Sinod. Arhiepiscopul specifica tipul bisericii: catedrală, parohială, de cimitir, de mănăstire. Spre deosebire de construcția bisericilor de lemn, cele de piatră erau ridicate doar sub nemijlocita supraveghere a arhitecților [11].

Din anul 1841, în parohiile plasate la distanțe mari una de alta, conducerea eparhială permitea construcția caselor de rugăciuni, care țineau de biserică parohială din localitate. Se păstrează și capelele vechi, construite în memoria strămoșilor, a icoanelor sfinte sau unor evenimente religioase, iar capelele noi se construiau numai cu permisiunea conducerii eparhiale.

Între 1887 și 1917, la solicitarea Sfântului Sinod, instituțiile bisericești erau obligate, pentru restaurare sau reparare, să obțină în mod obligatoriu și avizul Comisiei imperiale de Arheologie [8, p. 584]. În 1909, pe lângă Ministerul de Interne al Rusiei, a fost instituită Comisia de protecție a monumentelor de arhitectură și artă, care a elaborat o serie de măsuri legislative pentru protejarea patrimoniului cultural, dar neaprobată de Duma de Stat din cauza declanșării primei conflagrații.

Comisiunea Monumentelor Istorice (CMI) fondată în 1918, avea drept obiectiv principal studierea, restaurarea și conservarea monumentelor istorice. Grație activității acestei Comisiuni, a fost adoptată Legea despre conservarea monumentelor istorice (Monitorul Oficial nr. 82 din 29 iulie 1919). Nu se permitea construcția în apropierea bisericilor, cetăților ridicate până în 1850, iar modificarea clădirilor era posibilă numai cu acordul Comisiunii [8].

După al Doilea Război Mondial, au fost aprobate la fel niște acte normative care vizau protejarea patrimoniului cultural al țării. Astfel, la 31 mai 1947,

printr-o decizie a Consiliului de Miniștri al RSSM au fost incluse în lista monumentelor protejate de stat schituri rupestre și biserici ale mănăstirilor din RSSM, printre care se numără ansamblul Catedralei din Chișinău (catedrala, clopotnița, arcul de triumf), biserica Sf. Ilie din Chișinău, biserica Sf. Gheorghe din Chișinău, complexele monahale Hârjaucă, Căpriană, Suruceni, Rudi, Saharna, Japca și Călărășăuca, schiturile rupestre Butuceni și Țipova. Potrivit anexei la această decizie, pe lista monumentelor au fost incluse biserica Măzărache din Chișinău, vechea catedrală din Chișinău, cetățile de la Soroca și Bender (Tighina), și biserica de piatră Adormirea Maicii Domnului din Căușeni. Includerea însă pe lista monumentelor ocrotite de stat nu a scutit mănăstirile de lichidare, și bisericile de distrugere, după cum a fost demolată biserica Sf. Ilie, clopotnița catedralei din Chișinău. Utilizarea monumentelor de arhitectură se făcea numai cu permisul Direcției principale de protecție a monumentelor, iar mijloacele financiare obținute în urma arendării acestor obiective, erau predestinate în exclusivitate spre protejarea, întreținerea și restaurarea monumentelor arhitecturale. *De jure*, protecția monumentelor era prezentă în acte normative, *de facto* însă, în perioada ateismului militant monumentele de arhitectură și valorile patrimoniului bisericesc au avut mult de suferit, unele dispărând irecuperabil.

Cât privește societățile de profil, amintim că în 1904 a fost fondată Societatea istorico-arheologică bisericească din Basarabia. Obiectivul principal era cercetarea și analiza patrimoniului bisericesc din țară în vederea depistării, catalogării și publicării ulterioare, cum a și fost realizat în 1923 în cazul cărților sfinte deținute în fondurile Muzeului Bisericesc și a inventarului liturgic prețios [6]. Conform Statutului (punct. 4-6), Societatea avea dreptul de a înființa un Muzeu, bibliotecă și arhivă. Muzeul Bisericesc își începe activitatea în 1906. Din 1912 a fost inițiată colectarea sistematică a lucrărilor prețioase vechi și cărți pentru muzeul societății. În 1915 a fost întreprinsă o excursiune istorico-arheologică prin Basarabia, și au fost vizitate orașele Hotin, Soroca, Bălți, Cetatea Albă, bisericile de peste Nistru. Soarta ulterioară a acestui muzeu după 1940 nu ne este cunoscută, fapt care prezintă un impediment considerabil în studierea patrimoniului bisericesc, dar pentru redeschiderea căruia, a Muzeului Bisericesc, optăm de mulți ani [3]. Un aport deosebit în valorificarea patrimoniului bisericesc din prima jumătate a secolului XX au adus atelierele de orfevrărie, fondate în 1911 de către Arhiepiscopia Chișinăului [4].

Concluzionăm astfel că în secolul al XIX-lea – începutul secolului XX în Basarabia funcționau unele instituții care aveau drept obiectiv principal protejarea patrimoniului bisericesc (Societatea istorico-arheologică bisericească din Chișinău). Protecția patrimoniului cultural din Basarabia, inclusiv cel bisericesc, era reglementată de legislația din Imperiul Rus (1812–1918) și România (1918–1944). Grație activității societăților, frațiilor, Muzeului bisericesc, muzeelor mănăstirești, a fost păstrată o parte considerabilă a pieselor liturgi-

ce, cărți sfinte, veșminte preoțești; a fost salvată arhitectura bisericilor care necesita o reparație curentă sau restaurare artistică.

Actualmente, unul din obiectivele majore ale Bisericii ortodoxe din Moldova este protejarea patrimoniului bisericesc. Deseori măsurile de protecție sunt neeficiente în lipsa unei legi funcționale care ar viza nemijlocit patrimoniul bisericesc și principalii săi proprietari – comunitățile parohiale, enoriașii, instituțiile de cultură și știință – principalii răspunzători în cazul distrugerilor, pierderilor și devastărilor patrimoniului bisericesc din țară.

Bibliografie:

1. Arhim. Ioan Moșneguțu. Eparhia Chișinăului – 200 de ani. În: <http://mitropolia.md/wp-content/uploads/2012/02/AltarulCredintei23-24.pdf>
2. Brihuneț M. Arhitectura ecleziastică și monumentele funerare din spațiul pruto-nistrean. Relevanța istoriografiei din perioada țaristă și interbelică. În: Tyragetia. Chișinău: Bons Office, 2012, vol. VI [XXI], nr. 2, p. 243-252.
3. Brihuneț M. Despre patrimoniul mobil al bisericii ortodoxe. În: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, vol. XIV, Chișinău. 2004.
4. Catalogul Ateliereleor Arhiepiscopiei, Chișinău, 1940.
5. Ceastina A. Legislația Imperiului Rus în domeniul arhitecturii și construcției și impactul ei asupra dezvoltării Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: ARTA, Chișinău: Notograf, 2010.
6. Opisul Societății istorico-arheologice bisericești basarabene. Chișinău, Casa Eparhială, 1923.
7. Republica Moldova. Ediție Enciclopedică, Chișinău, 2009.
8. Xenofontov Ion. Protecția patrimoniului cultural. În: Republica Moldova, Ediție Enciclopedică, Chișinău, 2009.
9. Свод законов Российской империи. Устав Строительный, Санкт-Петербург, в типографии II отделения Собственной Его императорского Величества Канцелярии. 1857 г. Volumul 12, partea 1, paragraful 15, c. 27.
10. Свод законов Российской империи. Устав строительный, С-Петербург, в типографии II отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1857 г. Volumul 12, partea 1, paragraful 207, c. 47.
11. Свод законов Российской империи. Устав строительный, С-Петербург, в типографии II отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1857 г. Vol. 12, partea 1, paragraful 181, c. 41 și paragraful 205, c. 47.

Резюме: Автор анализирует с точки зрения исторического развития, возникновения и формирование различных учреждений, в обязанности которых входило инспектирование и охрана церковного наследства. Рассматриваются такие аспекты как церковная архитектура, строительство церковных зданий, создание каталога церковного инвентаря; деятельность государственных учреждений, которые непосредственно занимались охраной наследства – Церковное историко-археологическое общество Бессарабии, различные монастырские школы, православные братства, Комитет исторических памятников.

Ключевые слова: наследство, церковь, охрана, культовое зодчество, опись

BISERICA ȘI PROTEJAREA PATRIMONIULUI CULTURAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Problema formării cadrului legal național în domeniul protejării monumentelor de istorie și cultură a apărut odată cu declararea independenței Republicii Moldova pe data de 27 august 1991. Republica Moldova a moștenit de la fosta RSS Moldovenească un sistem relativ bine pus la punct de protejare a monumentelor. Acesta consta din 5 persoane răspunzătoare de protejarea patrimoniului cultural imobil (monumente de arhitectură și arheologie) din autoritatea publică centrală responsabilă de domeniu (Ministerul Culturii), și din aprox. 460 de persoane care activau în cadrul Combinatului științific specializat de restaurare și sculptură de pe lângă Ministerul Culturii (arhitecți-proiectanți, cercetători științifici, muncitori specializați în diferite tipuri de activități de restaurare ș.a.).

Pentru a susține activitatea Combinatului în teritoriu, acesta dispunea de trei extensiuni regionale, încadrate fiecare cu vreo 60 de persoane specializate în lucrări de conservare-restaurare. Una era situată la Soroca, iar altele la Tighina și Tiraspol. Activitatea Combinatului era asigurată prin obligativitatea efectuării lucrărilor de reparare, conservare, restaurare a imobilelor cu statut de monument doar de către instituții specializate și echipe autorizate în domeniu. Protejarea patrimoniului arheologic era asigurată prin cuprinderea obligatorie în proiectele de construcție nouă (imobile, drumuri, construcții hidrotehnice, excavări etc.) a prevederii coordonării acestora cu specialiștii în arheologie. În caz de necesitate, se alocau surse financiare direcționate pentru efectuarea de investigații specializate pe teren, inclusiv și a săpăturilor de salvare. În RSSM activa și o organizație obștească cu sarcini statutare de supraveghere și de sprijin a activităților în domeniul de referință – Societatea de protejare a monumentelor, care anual, prin cotizatii de membru, aduna sume de bani considerabile, alocate ulterior pentru diferite lucrări de conservare-restaurare.

Printre carențele de bază ale sistemului de protejare a patrimoniului cultural în RSSM se situa lipsa instituțiilor de pregătire profesională a arhitecților, inginerilor și muncitorilor specializați în domeniu, de ridicare a califică-

rii lor, carență parțial diminuată de colaborarea cu instituțiile de profil situate în spațiul sovietic, Federația Rusă, Ucraina, Țările Baltice etc.

Fiind stabilită sarcina formării cadrului legal național în domeniul protecției patrimoniului cultural, în anul 1992 a început elaborarea unei act normativ specializat, ideea de bază fiind cuprinderea tuturor tipurilor de patrimoniu cultural în reglementările unui singur document. Documentul a fost finalizat pe data de 22 iunie 1993, când Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Legea privind ocrotirea monumentelor [3]. Concomitent, drept anexă la legea nominalizată, a fost adoptat și Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, menit să formeze baza materială pentru aplicarea practică a reglementărilor prevăzute de noua lege. În Registru au fost incluse circa 5600 de obiective arhitecturale, arheologice și de sculptură monumentală, inclusiv de caracter comemorativ de război. Spre regret, Registrul a rămas la nivel de simplă listă, deoarece doar o mică parte dintre ele aveau dosare de inventar realizate în perioada sovietică. Totodată, Registrul a rămas practic necunoscut nu doar cetățenilor, ci și autorităților publice locale și centrale, deoarece nu a fost publicat timp de aproape 17 ani, adică până în februarie 2010. Legea a prevăzut și responsabilitatea unităților administrativ-teritoriale ale Republicii Moldova pentru elaborarea și adoptarea unor Registre locale de monumente, responsabilitate în cea mai mare parte rămasă neimplementată și care continuă a fi ignorată. Este de menționat că, noua lege nu a cuprins nici o prevedere referitoare la instituțiile de stat responsabile de asigurarea practică a implementării politicilor statului în domeniu. Aceste și alte neajunsuri au creat premisele erodării întregului sistem de protecție a patrimoniului cultural moștenit din perioada regimului sovietic, fără însă a se prevedea în loc constituirea unui nou.

O grea lovitură acestui sistem a fost aplicată în anul 1995, când s-a început procesul de privatizare al Combinatului de restaurare de pe lângă Ministerul Culturii, fiind înstrăinate 40 % dintre acțiunile lui. Ultimul lot de 25 % de acțiuni ale statului au fost vândute în anul 2003. Astfel, a dispărut din sistemul de întreprinderi al țării unica organizație de proiectare și construcție specializată în efectuarea lucrărilor de conservare/restaurare.

Responsabilitatea exclusivă a Ministerului Culturii pentru luarea deciziilor privind domeniul patrimoniului cultural nu a fost susținută de actele normative ale altor ministere, în special ale ministerului responsabil de domeniul construcțiilor noi și amenajării teritoriului național. Aceasta a făcut posibilă apariția și fortificarea unui întreg sistem de evitare/neglijare al prevederilor legale în domeniul protecției patrimoniului cultural. Astfel, dreptul de a interveni la imobilele cu statut de monument a început să fie acordat unor arhitecți și ingineri fără nici un fel de specializare în domeniu, adesea necunoscători ai celor mai elementare principii de activitate în ceea ce privește protejarea monumentelor. Intervențiile la imobilele cu statut de monu-

ment, precum și în zonele lor de protecție în mare parte au încetat a mai fi coordonate cu Ministerul Culturii, în alte cazuri coordonarea respectivă comportând un caracter pur formal. Obligatorietatea coordonării proiectelor construcțiilor noi cu specialiștii în arheologie a fost eliminată.

Mai mult decât atât, patrimoniul cultural al țării a început să fie receptat de o bună parte a nou formatei elite economice și politice a Republicii Moldova drept o piedică jenantă în dezvoltarea businessului, respectiv, în dezvoltarea țării. Percepția nihilistă a acestei deosebit de importante probleme, cu impact asupra identității culturale a Republicii Moldova, într-un fel sau altul s-a transmis întregii societăți.

În anul 1994, în nou adoptata Constituție a țării a fost stabilit că ocrotirea monumentelor istorice și culturale constituie o obligație a fiecărui cetățean al Republicii Moldova (art. 59) [4]. Totodată, în comparație cu prevederile constituției altor țări, responsabilitatea statului în domeniul protejării patrimoniului cultural nu a fost stabilită, autorii legii supreme a țării noastre evitând a se exprima în acest sens.

Până la începutul secolului al XXI-lea, dacă nu luăm în considerație câteva stipulări de caracter general incluse în Legea privind principiile urbanismului și amenajării teritoriului (1996) [1] și în Legea Culturii (1999) [5], acte normative axate pe problema protejării patrimoniului cultural nu au fost elaborate și adoptate.

În anul 2000 Guvernul a adoptat Regulamentul privind zonele protejate naturale și construite [2], care a definit noțiunea de zonă de protecție a obiectivelor cu statut de monument cultural sau natural, principiul de formare al acestor zone și condițiile în care sunt admise aici intervențiile de natură constructivă, precum și alte forme de activitate economică. Este de remarcat, că în privința zonelor construite protejate, acest Regulament nu a fost aplicat nici o dată în practică din cauza lipsei unor referințe clare în acest sens în Legea privind ocrotirea monumentelor, precum și în actele normative care reglementează domeniul arhitecturii și construcțiilor noi, fapt care a și făcut posibilă ignorarea lui cvasitotală.

Realizarea de bază a primului deceniu al secolului XXI a fost aderarea Republicii Moldova la cele mai importante documente internaționale UNESCO și ale Consiliului Europei referitoare la protejarea și punerea în valoare a patrimoniului cultural. Se are în vedere semnarea și ratificarea unor astfel de documente precum: Convenția CE privind protejarea patrimoniului arhitectural al Europei (2001); Convenția CE privind protejarea patrimoniului arhitectural (2001); Convenția europeană a peisajului (2002); Convenția UNESCO pentru protejarea patrimoniului mondial cultural și natural (2002); Convenția CE privind importanța patrimoniului cultural pentru societate (2008); Convenția UNESCO pentru protecția și promovarea diversității formelor culturale și Convenția UNESCO pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial

(2008). Dar mecanismele de implementare ale obligațiilor internaționale asumate de țara noastră după ratificarea acestor documente deosebit de importante nu au fost elaborate.

În anul 2005 a început pregătirea dosarului de includere în Lista UNESCO a Patrimoniului Mondial a unuia dintre cele mai cunoscute monumente ale Republicii Moldova – a Rezervației cultural-naturale „Orheiul Vechi”. Însă neînțelegerea importanței includerii obiectivelor de patrimoniu în Lista nominalizată, lipsa mecanismului controlului de stat asupra pregătirii și promovării dosarului, a dus la tergiversarea și neelaborarea tuturor compartimentelor cerute ale dosarului, inclusiv a setului necesar de acte normative și a acțiunilor practice de formare a Rezervației în teren. Totodată, nu au fost respectate termenele de stabilite de UNESCO pentru examinarea problemei includerii Rezervației Orheiul Vechi în Listă. Respectiv, pentru a nu se admite respingerea oficială a dosarului, el a fost rechemat pentru completarea și reelaborarea în format nou.

Lipsa în Republica Moldova a unui sistem funcțional de protejare a monumentelor a dus la multe pierderi, adesea irecuperabile, a obiectivelor de patrimoniu cultural, inclusiv a celor incluse în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat și în Registrele unităților administrativ-teritoriale. Astfel, doar în capitale țării, la Chișinău, au fost distruse peste 10% dintre obiectivele protejate, numărul celor afectate de intervenții degradante sau lăsate să se ruineze fiind mult mai mare. Cu toate acestea, în practica juridică a țării nu există nici un precedent de condamnare a vreunei persoane fizice sau juridice pentru distrugerea obiectivelor aflate sub protecția juridică oficială a statului. Sancțiunile simbolice existente pentru acest tip de infracțiune în codurile administrativ și penal deocamdată nu au fost niciodată aplicate. Spre finele primului deceniu al secolului al XXI-lea starea de lucruri în domeniul protejării patrimoniului cultural a devenit deosebit de îngrijorătoare, fapt care a servit drept motiv de adoptare a unei rezoluții speciale referitor la Republica Moldova în cadrul Adunării Generale a ICOMOS [6].

Între problemele cele mai acute acumulate în domeniu, în afara celor deja semnalate, trebuie menționate:

- caracterul declarativ al multor dintre stipulările legislației de protecție a patrimoniului cultural, care nu sunt susținute de elaborarea regulamentelor și normativelor necesare;
- lipsa trimiterilor referitoare la legislația de protecție a patrimoniului cultural în actele normative ale altor domenii (în special se au în vedere actele normative care reglementează domeniul construcțiilor noi și de amenajare a teritoriului).

În afara problemelor acumulate în legislație, țara se confruntă cu lipsa instituțiilor specializate în proiectarea restaurării. În domeniu nu există nici o instituție de cercetare științifică, care ar asigura studierea practică a obiecti-

valor de patrimoniu cultural, elaborarea dosarelor de inventar, studierea lor din perspectiva principiilor arhitecturii tradiționale și europene, tehnologiilor și materialelor tradiționale de construcție etc.

Lipsește în totalitate instituții de învățământ care ar forma specialiști în domeniul protejării patrimoniului cultural, proiectării lucrărilor de restaurare, rezolvării problemelor tehnice a obiectivelor conservate și restaurate. Țara duce lipsă de întreprinderi/firme în construcții specializate în efectuarea acestui tip de lucrări. Situația respectivă este explicabilă prin totala neînțelegere a rolului jucat de patrimoniul cultural în viața și în dezvoltarea societății, prin lipsa viziunii sistemice a problemei protejării patrimoniului cultural la nivel de stat, respectiv, prin lipsa unei strategii de formare și dezvoltare în Moldova a domeniului protejării patrimoniului cultural.

În această ordine de idei, este de menționat că actualmente sistemul de protejare a patrimoniului cultural al țării constă din Direcția de specialitate în structura Ministerului Culturii (patru persoane) și Agenția de inspectare a monumentelor (șapte persoane). Acest număr mic de persoane nu este îndeajuns nici pentru monitorizarea simplă a stării de lucruri în domeniu la nivel național. Iar starea de lucruri la nivel local rămâne practic în afara oricărui control.

Cu toate acestea, începând cu finele anului 2009 s-au format o serie de condiții favorabile pentru depășirea situației de criză profundă în care se află protejarea patrimoniului cultural al Republicii Moldova. Astfel, în programul de activitate al Ministerului Culturii pentru anii 2011–2014 a fost inclus un vast proiect de modernizare a legislației naționale în domeniu, respectiv, de implementare a stipulărilor documentelor UNESCO și ale Consiliului Europei, fapt care va permite reformatarea/construirea unui sistem viabil de protejare al patrimoniului cultural al țării.

Actualmente, sunt în proces de elaborare câteva acte legislative noi menite a înlocui și a completa substanțial prevederile vechii legi privind ocrotirea monumentelor, precum și a introduce în câmpul legal al țării noțiuni și principii moderne în domeniu. Între documentele deja elaborate se situează:

1. Legea privind protejarea patrimoniului arheologic, adoptată de Parlament în toamna anului 2010 și intrată în vigoare în martie 2011 [7].
2. Legea protejării patrimoniului cultural mobil (aflată la etapa examinării la Guvern), referitoare la valorile de patrimoniu care se păstrează în colecțiile muzeelor și private, care reglementează problemele păstrării, deplasării, clasării, restaurării lor etc.
3. Legea protejării patrimoniului cultural imaterial (aflată la etapa examinării și avizării în ministere).
4. Legea monumentelor de for public (aflată la etapa examinării în Parlamentul țării).

Printre documentele aflate la etapa elaborări se situează:

5. Legea protejării monumentelor istorice (care se va referi la monumentele de urbanism și de arhitectură (peisajeră, industrială, civilă, militară, eclesiastică etc.).

6. Legea mormintelor și operelor comemorative de război.

Sunt în proces de elaborare și un set de regulamente și normative necesare pentru punerea eficientă în aplicare a noilor acte legislative. Respectiv, în conformitate cu prevederile Legii protejării patrimoniului arheologic, au fost elaborate opt acte normative, precum și Regulamentul de organizare și funcționare Agenției Naționale Arheologice. Această nouă instituție de stat va monitoriza punerea în aplicare și respectarea cerințelor legii respective. Pentru atingerea aceluiași scop, au fost elaborate și modificările și completările necesare în Codurile Penal și Administrativ.

Către finele anului 2010, pentru prima dată va fi elaborată Strategia națională de protecție a patrimoniului cultural a Republicii Moldova – document menit a ridica monitorizarea și soluționarea problemelor existente la nivelul Guvernului.

În anul 2012 este prevăzută elaborarea și adoptarea Programului de Stat de inventariere a obiectivelor de patrimoniu cultural, fără de implementarea căruia protecția lor va rămâne lipsită de încărcătură practică. Se preconizează crearea pe lângă Ministerul Culturii a Institutului Național al Monumentelor Istorice, menit a asigura cercetarea științifică a monumentelor, inventarierea, proiectarea, cercetarea și implementarea tehnologiilor tradiționale de conservare/restaurare a monumentelor de arhitectură. Republica Moldova actualmente este unica țară din Europa și din CSI care nu dispune de nici o instituție specializată de acest profil.

În ceea ce privește obiectivele de Patrimoniu mondial, teritoriul Republicii Moldova este străbătut de așa-numitul Arc Geodezic Struve, monument al geniului gândirii tehnice umane. Arcul începe pe teritoriul Norvegiei și se termină în Delta Dunării, străbătând teritoriul a opt state europene. Însă acest obiectiv este mai degrabă un monument virtual/abstract, care nu dispune de esență materială și care are doar o relație tangențială cu istoria și cultura Republicii Moldova. Astfel, actualmente înscrierea în Lista UNESCO a obiectivelor care reflectă specificul național al țării este de o actualitate majoră. Remarcăm în acest sens, că în cea de-a doua jumătate a anului 2011 este prevăzută elaborarea și trimiterea în Guvern spre examinare a Programului de Stat de includere a obiectivelor de patrimoniu cultural a Republicii Moldova în Lista UNESCO a Patrimoniului Mondial. Printre obiectivele de patrimoniu cultural material care vor fi propuse spre includere în Programul nominalizat, în afara deja menționatei Rezervații cultural-naturale Orheiul Vechi, se află Mănăstirile rupestre ale văii Nistrului (obiectiv transfrontalier Republica Moldova–Ucraina) și Peisajul vitivinicol subteran al Republicii Moldova (care se propune a fi format în baza celor trei cele mai extinse beciuri subterane din

țară – Cricova, Mileștii Mici și Brănești). De asemenea, este în proces de elaborare dosarul unui obiectiv de patrimoniu cultural material – Colindatul în ceată de bărbați (nominare comună România–Republica Moldova). Se preconizează elaborarea și a unui alt dosar, referitor la Mărțișor (nominare comună România –Republica Moldova–Bulgaria), acesta fiind la etapa de consultare a țărilor menționate.

Practica ultimilor ani demonstrează că punerea sarcinii de înscriere a obiectivelor de patrimoniu cultural a Republicii Moldova în Lista UNESCO doar pe seama specialiștilor și entuziaștilor, în lipsa unei politici coerente la nivel de stat în domeniul protejării monumentelor, o face sau irealizabilă, sau proiectează realizarea ei pe durata a mai multor ani, fapt care este de asemenea inadmisibil. Totodată, până la elaborarea și adoptarea noilor acte legislative și normative, este necesară luarea de urgență a tuturor măsurilor necesare stăvilirii procesului de distrugere masivă a patrimoniului cultural al țării, deziderat care poate fi atins doar prin aplicarea unei voințe politice ferme și punerii în aplicare a prevederilor legale în vigoare.

Biserica și protejarea patrimoniului cultural bisericesc.

În timpurile de demult bisericii îi revenea rolul de trezorer al culturii, inclusiv din punctul de vedere al culturii construcțiilor de piatră sau de lemn. Lăcașurile de cult și complexe monastice erau ctitorite punându-se în valoare cele mai moderne pe atunci concepții și realizări tehnice. Erau utilizate materialele de cea mai bună calitate și decorațiunile arhitecturale cele mai elaborate. La proiectarea, construirea și împodobirea lor erau atrași meșterii cei mai cunoscuți/recunoscuți pentru competență profesională și, desigur, pentru probitate morală. Astfel, totul era îndreptat spre asigurarea faptului ca noile construcții să fie durabile în timp, stabile, frumoase și, desigur, ca acestea să corespundă necesităților funcționale și conceptelor tradiționale referitor la structura spațială și spirituală proprie unui astfel de tip de edificii.

Analizând edificiile de cult sub aspectul amplasării lor în raport cu așezările umane, se poate observa grija ctitorilor și meșterilor-zidari de a le înălța, dacă le permiteau realitățile mediului ambiant, în primul rând configurația reliefului, într-un cadru natural pitoresc, de a le expune privirilor din cele mai reușite unghiuri de vedere. Astfel, edificiile de cult au jucat un rol de primă importanță în formarea imaginii, siluetei localității, atât urbane, cât și rurale, întotdeauna situându-se printre cele mai reprezentative edificii ale orașului sau satului în cauză.

Este necesar să atragem atenția și asupra faptului că, de multe ori, edificiile ecleziastice erau înălțate pe locuri deja consacrate prin existența unor biserici sau construcții vechi ajunse în ruină sau pe locuri cărora tradiția le conferea sacralitate. Alteori locul viitoare biserici era "ales" prin mijlocire divină. De asemenea, pentru a asigura dezvoltarea și prosperitatea instituției

bisericii, a fost stabilită o ordine și disciplină riguroasă în ceea ce privește procesul de coordonare și edificare a construcțiilor religioase.

În Moldova medievală, ca și în perioadele de mai târziu, nu oricine era admis la proiectarea și edificarea bisericilor și a altor construcții bisericești și mănăstirești. Pe lângă faptul că acestea erau persoane caracterizate de credință în Dumnezeu, ele erau selectate după principiul experienței acumulate și creativității. Fiecare dintre ei dispunea de o autorizație eliberată de structurile bisericești, care le permitea executarea acestui tip de lucrări.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, pe lângă autoritățile mitropolitane de la Iași, iar apoi pe lângă cele de la Chișinău, cu binecuvântarea vlădicească a fost creată o structură specializată în asigurarea ordinii în ceea ce privește construirea de biserici noi, dar și privind ordinea în repararea celor existente. Preoții sau conducătorii de mănăstiri căpătau dreptul de a începe vreo reparație sau construcție nouă doar după avizul pozitiv al acestei structuri, întărită de binecuvântarea vlădicească. Fiecare parohie sau mănăstire își avea propriul compartiment în arhiva mitropoliei, acolo fiind adunate toate materialele documentare referitoare la construcțiile și reparațiile efectuate de-a lungul anilor. Acolo se păstrau cererile de binecuvântare, proiectele aprobate, rapoartele de supraveghere a construcțiilor, reparațiilor, de executare a lucrărilor de pictură, de utilizare a resurselor financiare, rapoartele anuale privind numărul și starea construcțiilor parohiale sau mănăstirești, privind inventarul de bază mișcător de care ele dispuneau la momentul depunerii raportului.

Astfel era organizat lucrul în cadrul Eparhiei Chișinăului și Hotinului în anii 1812–1917, acelorași reguli urmau structurile Mitropoliei Basarabiei în anii 1918–1940, 1941–1944. Astăzi, materialele păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova permit urmărirea una după alta a tuturor construcțiilor și reparațiilor care au avut loc în parohiile și așezămintele monahale de la noi. Aceasta le permite celor dornici a cunoaște trecutul nostru bisericesc să reconstituie filă cu filă istoria lăcașelor. Spre regret, nu putem vorbi în aceleași cuvinte referindu-ne la timpurile noastre, când majoritatea lucrărilor la biserici și mănăstiri se fac fără a se depune cereri de binecuvântare cu indicarea sau descrierea exactă a tipului de lucrare solicitat, se fac fără documentații de proiect aprobate și arhivate la Mitropolie. Respectiv, este practic imposibil de a căpăta o imagine documentară clară a transformărilor petrecute la un lăcaș sau altul.

Ordinea în acest domeniu a fost distrusă în anii regimului sovietic, odată cu desființarea mai multor structuri bisericești, când preoții și enoriașii făceau anumite reparații adesea pe ascuns, pentru a nu irita odată în plus autoritățile.

Actualmente, în cadrul structurilor mitropolitane de la Chișinău este stringent necesară renașterea vechii tradiții de ținere la control și de docu-

mentare strictă a transformărilor și modificărilor la care sunt supuse lăcașurile de cult și așezămintele monastice. Bazele structurii de specialitate menite să se ocupe de aceste lucruri au fost puse deja prin crearea Departamentului Mitropolitan de Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească. Astăzi ar fi extrem de util ca acest Departament să fie întărit (luându-se drept model tradiția noastră bisericească, dar și exemplul vecinilor noștri apropiați și mai îndepărtați, România, Ucraina, Rusia etc.) prin atribuirea lui a unor împuterniciri reale, care să-i permită să-și justifice denumirea și misiunea. Departamentul ar trebui să fie la curent și să supravegheze ceea ce se face în cadrul eparhiei la capitolul construcție, reparație și pictură. Este stringent necesar ca Departamentul, prin atragerea celor mai de seamă specialiști din Republica Moldova, să creeze comisii de profil (de ex.: Comisia de Pictură Bisericească, Comisia de Arhitectură, Comisia de Patrimoniu Bisericesc), să înceapă selecția și, respectiv, autorizarea arhitecților și pictorilor pentru dreptul de a activa în domeniul bisericesc.

Este stringent necesară schimbarea practicilor actuale, când la proiectarea sau la executarea picturii sunt adesea atrase persoane fără cunoștințe elementare în domeniul arhitecturii și tradițiilor noastre bisericești. Sau, cum a fost recent, la biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, unde a fost atrasă să „restaureze” pictura renumitului pictor bisericesc Pavel Piscariov o persoană cu lipsă de studii și cunoștințe în domeniul restaurării, intervenția căruia la pictura lui Piscariov dovedindu-se a fi dezastruoasă. Astfel de intervenții, de regulă duc și la deteriorarea sau distrugerea bisericilor și construcțiilor bisericești și mănăstirești care dețin statut de monument. Anume din lipsa de cunoștințe a persoanelor care sunt atrase la aceste lucrări. După lucrul unor astfel de „specialiști” bisericile și construcțiile noastre istorice își pierd total sau parțial caracterul și valoarea, își pierd elementele de identitate culturală sfințite de sute de ani prin rugăciunile strămoșilor noștri.

Este normal ca fiecare lăcaș de cult să aibă o Carte de Inventar de format oficial aprobat în care să fie trecute toate piesele de inventar istorice. Aceste piese, din punctul de vedere legal, constituie parte integrantă din edificiul bisericii, la fel cum pereții sau ferestrele ei. Astfel ar fi pusă o stavilă în calea celor care, percepend biserica drept proprietate personală, lipsiți de moralitate, de elementară stimă față de voința ctitorilor și donatorilor sfântului lăcaș, își permit să însușească piesele de inventar istoric sau să le comercializeze. Multe dintre obiectele de inventar bisericesc s-au păstrat supraviețuind anilor de prigoană sovietică a bisericii doar prin grija și credința enoriașilor, ca astăzi să fie înstrăinate de persoane ignorante sau în poară cu bunul simț. Ca societatea noastră să prospere este necesară stabilirea unor responsabilități și respectarea unei ordini. La fel putem vorbi și de biserică, care este un element de mare importanță a societății noastre. Stabilirea și respectarea unor reguli clare și transparente în domeniul arhitecturii, construcțiilor și

picturii bisericești este o cerință a timpului, care poate aduce doar foloase bisericii, dar și țării noastre.

Bibliografie:

1. Legea privind principiile urbanismului și amenajării teritoriului, nr. 835 din 17.05.96. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1-2, 02.01.1997.
2. Hotărârea Guvernului privind adoptarea Regulamentului privind zonele protejate naturale și construite, nr. 1009 din 05.10.2000. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 127-129/1114, 12.10.2000.
3. Legea privind ocrotirea monumentelor, nr. 1530-XII din 22.06.1993.
4. Constituția Republicii Moldova, adoptată 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1, 12.08.1994.
5. Legea culturii, nr. 413-XIV din 27.05.1999. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, № 83-86, 05.08.1999.
6. A XVI-a Adunare Generală ICOMOS, Quebec (Canada), Octombrie 2008, Rezoluția nr. 9 „Privind protecția patrimoniului cultural în Moldova”.
7. Legea protejării patrimoniului arheologic, nr. 218 din 17.09.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 235-240, 2010.

Abstract. In the article are presented in general lines the steps of development of the national system of the protection of cultural heritage of the Republic of Moldova after the independence of the country was proclaimed. Was described the dysfunctions of this system, which caused irrecoverable loss of the protected cultural heritage objects, and ways of overcoming of the difficult situation created in.

Keywords: protection, cultural heritage, national system, development

Резюме. Церковь и охрана культурного наследия в Республике Молдова. В статье представлены в общих чертах основные этапы развития национальной системы охраны культурного наследия Республики Молдова после провозглашения независимости страны. Описаны дисфункции этой системы, которые привели к невосполнимым потерям охраняемых объектов наследия, и пути преодоления сложной ситуации сложившейся в этом вопросе.

Ключевые слова: охрана, культурное наследие, национальная система, развитие

ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎNTR-UN PROIECT DE PROTECȚIE ȘI DEGRADARE

Patrimoniul arhitectural constituie una dintre cele mai reprezentative file din moștenirea culturală a omenirii, studiarea și protecția căruia a devenit o normă obligatorie a fiecărei țări. Cunoașterea obiectivelor arhitecturale ne permite o mai bună cunoaștere a trecutului istoric, iar valorificarea și păstrarea lor trebuie să fie parte a unui regim legal durabil de ocrotire. Din primii ani după proclamarea independenței Republicii Moldova autoritățile statului au încercat să instituie un astfel de regim – aprobând mai multe acte normative naționale și aderând la diverse convenții europene și internaționale. După douăzeci de ani de independență, constatăm că situația în domeniul ocrotirii patrimoniului cultural în Republica Moldova rămâne a fi una precară.

Deși Parlamentul Republicii Moldova a adoptat încă în anul 1993 Legea privind ocrotirea monumentelor și Registrul monumentelor ocrotite de stat, iar ulterior a ratificat un șir de convenții în domeniu, organele executive nu au depus efort pentru a le implementa. Unul din cele mai stranii momente din acest domeniu a fost nepublicarea Registrului monumentelor ocrotite de stat, care a devenit un act cu adevărat normativ abia în anul 2010. Astfel, reieșind din legislația în vigoare, doar obiectivele de arhitectură și siturile arheologice înscrise în Registrul monumentelor ocrotite de stat se află sub protecția oficială a statului. Ignoranța funcționarilor statului și indiferența cetățenilor față de moștenirea noastră culturală au condus la deteriorarea și distrugerea unui șir de obiective de patrimoniu arhitectural de-a lungul celor două decenii de independență.

Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor a efectuat în perioada 2010–2012 inspectarea monumentelor de importanță națională incluse în Registrul monumentelor ocrotite de stat. Până în prezent s-a reușit evaluarea a 1050 de monumente din cele 32 de raioane. Printre obiectivele inspectate sunt cele de arhitectură religioasă. În rezultatul acestor vizite putem constata o situație dezastruoasă la capitolul conservării preventive a patrimoniului cultural-istoric din Republica Moldova. Astfel, în perioada 1993–2011 au fost demolate 22 de biserici de lemn care sunt înscrise în Registrul monumentelor ocrotite de stat. O situație deosebit de gravă a fost constatată în cadrul biseri-

cii Sf. Arhanghel Mihail din satul Hiliuți, raionul Râșcani, bisericii Sf. Nicolae din Năpădeni, raionul Ungheni, bisericii Sf. Arhanghel Mihail și Gavril din satul Vorniceni, raionul Strășeni și bisericii Sf. Trifan din satul Cotul Morii, raionul Hâncești. Aproximativ $\frac{1}{3}$ din cele 332 de biserici inspectate au fost mutilate prin intervenții degradante, de cele mai dese ori fără permisiunea autorităților investite de legislație cu responsabilități de autorizare a intervențiilor de acest gen. De asemenea, 31 de biserici din diverse localități ale republicii sunt la momentul actual într-o situație nesatisfăcătoare și nu întrunesc toate normele de conservare preventivă. La fel, în majoritatea mănăstirilor istorice protejate de stat au fost operate intervenții care au prejudiciat grav originalitatea și valoarea lor de monument.

Biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului din satul Măcăreuca, raionul Drochia

În 1793 este consemnată existența unei biserici de lemn, acoperită cu paie. Nu încapе îndoială că e vorba de biserica din lemn care a ajuns până în zilele noastre. În anul 1874 această bisericuță a fost reparată. Timp de secole ea a fost mama spirituală a creștinilor din Măcăreuca, a familiei boierești și a celor care au trădit pe moșia dinastiei Russo.

Un prim slujitor al bisericii din Măcăreuca, documentat în scrierile timpului, este psalmistul Vasile Corcodel din Sângera. În fața pridvorului bisericii se află și azi o criptă, în care sunt înmormântate soția boierului Nicolae Russo și o nepoată de-a ei. La această biserică au venit să se închine lui Dumnezeu oameni din satele alăturate – Palanca și Holoșnița Nouă.

Din anul 1910 până în 1917 la biserică a slujit preotul Ștefan Luchianov, născut în 1875, absolvent al Seminarului Teologic. Mormântul lui se află în curtea bisericii. Odată cu părintele Ștefan vine și cântărețul Ștefan Singureanu, născut la 1 decembrie 1879, absolvent al școlii de dascăli. Înzestratul cântăreț a slujit în strana bisericii până la venirea sovieticilor. Timp de șapte ani, paroh al bisericii a fost Timotei Ostapov, născut în 1894, absolvent al Seminarului Teologic. După transferarea sa la Șuri, în locul său a venit părintele Mihail Ostapov, născut la 28 aprilie 1896, absolvent al Seminarului Teologic. Prin anii '30 a slujit la biserică și părintele Vasile Iachim. Sfinția Sa a fost urmat de părintele Grigore.

La sfârșitul anilor '50 a pornit valul barbar al ideologiei comuniste de închidere, profanare și devastare a locașurilor sfinte. Părintele Nicolae Ursachi a oficiat ultima slujbă, rugându-se lui Dumnezeu de iertarea păcatelor celor rătăciți. Biserica cea din lemn a fost închisă. Părintele Nicolae și-a găsit odihna de veci în curtea bisericii. După cum era în vogă (dar și potrivit noii ideologii ateiste), biserica de lemn a fost transformată în muzeu etnografic. Cucernicul părinte Ioan Grigoraș, descendent din familii evlavioase din Palanca și Măcăreuca, a reușit, cu mult tact și bună înțelegere, să ia cele mai

sacre lucruri: Ușile Împărătești ale vechii biserici din lemn, icoane străvechi de neprețuită valoare, alte obiecte de cult, pentru a le păstra la loc sfânt în biserica din Zgurița, la care slujea. Toate acestea au fost restituite, așezate și folosite în noua biserică din piatră. Actualmente la Măcăreuca sunt două biserici: cea din lemn, care ne mărturisește despre dăinuirea de veacuri a credinței creștine, și cea nouă, de piatră, simbol al rezistenței creștinilor asupra vitregiilor vremii și neclintita dorință de a urma poruncile și căile Domnului.

Din anul 1995 la biserica din Măcăreuca slujește protoiereul Gheorghe Cojocar. Părintele Gheorghe, ajutat de creștinii din Măcăreuca, în anul 2000 a făcut o reparație cosmetică la biserica de lemn. De atunci și până astăzi, din lipsă de mijloace, bisericuța de lemn, această comoară a Ortodoxiei basarabene, a fost lăsată uitării. În prezent, biserica de lemn din Măcăreuca este într-o stare avariată. Turnul bisericuței s-a înclinat în ultimii ani tot mai mult și este gata să se prăbușească în orice moment. În biserică nu se țin slujbe, pentru că este nevoie neîntârziat de lucrări de restaurare (Mihail Bortă, Ziarul Flux, 9 iulie, 2009).

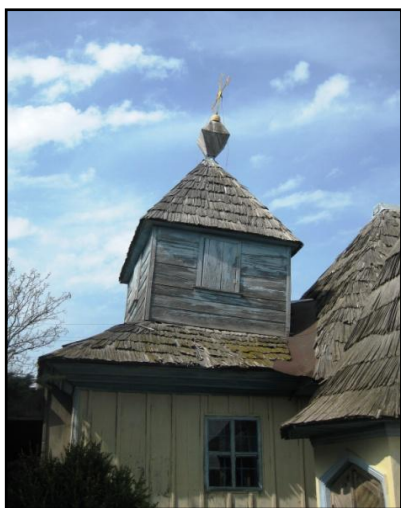

Fig. 1-2. Biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului din Măcăreuca, r-ul Drochia

Biserica de lemn Sf. Arhanghel Mihail, satul Hiliuți, raionul Râșcani

Biserica construită în 1808 face parte din categoria monumentelor de tip „casă țărănească” fără cupolă, cu clopotniță alăturată. Are pronaos și naos de formă dreptunghiulară, de aceeași lățime ca și absida pentagonală a altarului. Clopotnița alipită pronaosului are două caturi. Toate trei compartimente au acoperiș unic, în două ape, care repetă configurația planului. Cu excepția naosului, cu boltă semicirculară, celelalte încăperi au podul orizontal. Pe coamă, acoperișul are la extremități doi bulbi cu cruci. Pereții bisericii sunt

ridicați pe un fundament de piatră. În interior se afla un iconostas ajurat în stil baroc. Este un monument de arhitectură de importanță națională. În prezent este sub riscul demolării totale, pereții și acoperișul sunt într-o situație avansată de degradare.

Fig. 3-4. Biserica de lemn Sf. Arhanghel Mihail, satul Hiliuți, raionul Râșcani

Fig. 5-6. Biserica de lemn Sf. Arhanghel Mihail, satul Hiliuți, raionul Râșcani

Biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, satul Petrușeni, raionul Râșcani

Drept una din cele mai vechi biserici de lemn din Basarabia este considerată Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Petrușeni, care a fost construită la 1702. Biserica dată a fost un model elocvent de arhitectură de

cult de factură populară, meșterii rurali urmând tradițiile vechii arhitecturi medievale a lemnului. Era compartimentată tradițional în naos, pronaos și altar. A avut un acoperiș înalt, în patru ape, acoperit cu șindrilă. Intrarea în biserică se afla în partea de sud a anexei octogonale. Pereții de lemn au fost ridicați pe un fundament de piatră. Naosul și altarul fiind acoperite cu imitații de bolți octogonale.

Turnul-clopotniță avea două niveluri și era andosat pronaosului bisericii, comunicând cu ea printr-o încăpere intermediară. În anul 1994, în urma unui incendiu biserica a ars până la temelie. Restaurări nu s-au efectuat. S-au păstrat două icoane celebre cu imaginile Pantocratorului și a Maicii Domnului Hodighitria, de factură populară. În cadrul imaginii Pantocratorului figura inscripția "Veniți blagosloviții ...". În anul 1998, în locul bisericii incendiate a fost construită o altă biserică din piatră.

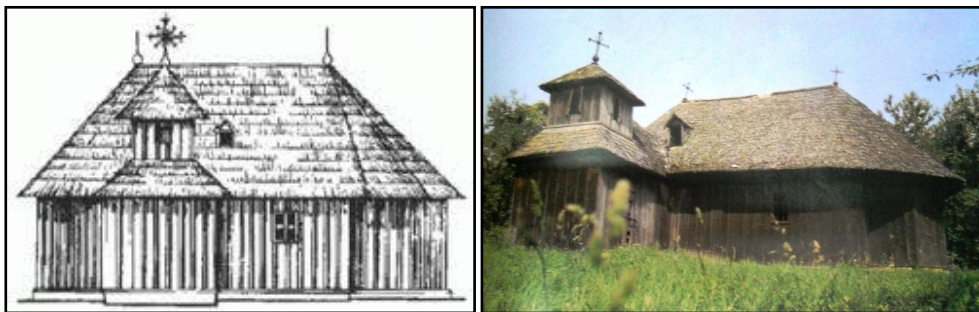

Fig. 7-8. Imaginea inițială a bisericii de lemn din satul Petrușeni, raionul Râșcani.

Fig. 9. Imaginea bisericii noi din piatră din satul Petrușeni, raionul Râșcani.

Fig. 10. Biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului din Măcăreuca, raionul Drochia

Biserica de lemn Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, satul Vorniceni, raionul Strășeni

Biserica de lemn Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, ridicată în 1904, a servit drept casă pentru preot și local pentru școală bisericească. Este un monument de arhitectură de importanță națională. Biserica din Vorniceni este interesantă grație faptului că este înălțată pe un „soclu” de piatră, are pereții tencuiți și posedă o clopotniță masivă octogonală de lemn, situată deasupra pronaosului. Se află în stare de degradare avansată. Există riscul ca pereții să se ruineze.

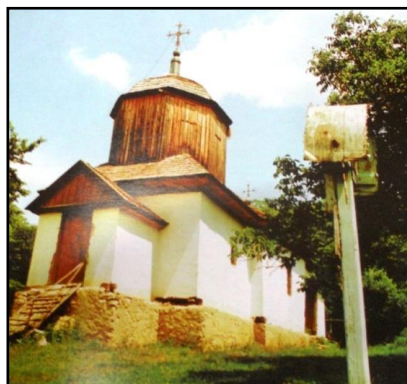
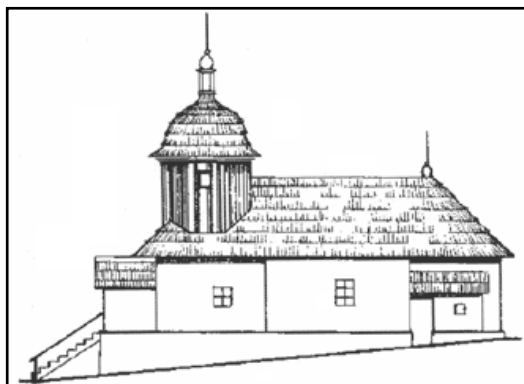

Fig. 11-12. Biserica de lemn Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, Vorniceni, raionul Strășeni

Fig. 13-14. Situația bisericii din Vorniceni, anul 2010. Foto AIRM.

Резюме. Автор, на примере нескольких церквей данного региона, анализирует создавшееся положение в области охраны, реставрации и изучения деревянных церквей, настоящих архитектурных памятников XVII–XIX вв.

Ключевые слова: деревянное зодчество, охрана, памятник, реставрация

ARHITECTURĂ ECLEZIASTICĂ

Prot. mitr. Manole BRIHUNEȚ

BISERICILE DE ZID DIN COMPLEXELE FUNERARE DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN (SECOLUL AL XVIII-LEA – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea este înregistrat un anumit *dezgheț* al arhitecturii moldovenești prin introducerea unor abordări noi, constructive și tehnologice, care au îmbogățit tradițiile vechi din domeniu. În primul rând, se răspândește utilizarea pietrei în construcție. Tavanul, care în cazul bisericilor cu navă simplă, de regulă, este plat, rămâne de lemn, iar la cele de tip triconc sau de tip treflat, este de formă semicilindrică. Este construit atât din cărămidă, cât și din material lemnos.

Se simte influența clasicismului venită prin filiera rusă, care a marcat și unele schimbări în construcțiile bisericesti. Unul din factorii principali care au condiționat apariția construcțiilor ecleziastice de piatră, mai ales în ținuturile Lăpușna-Orhei, este ascensiunea boierimii locale, care, deținea funcții înalte în administrația statului. Conlucrând cu armata țaristă, folosește atât posturile deținute, cât și situația de război, pentru a-și spori considerabil averile, inclusiv prin procurarea moșiilor răzășești din spațiul pruto-nistrean. Boierii stabiliți în satele cumpărate au inițiat construcția conacelor, iar fenomenul morții și educația bisericească primită îi face să se gândească și la viața de apoi. Aceasta meditație a favorizat amenajarea locului de odihnă, conform vechilor tradiții, în incinta bisericilor ctitorite în mare parte tot de acești boieri. Observând însă starea dezastruoasă a edificiilor de cult, reprezentanții boierimii locale încep a ridica biserici de piatră care sunt mai durabile în timp. Astfel și-au asigurat pentru o mai mare perioadă de timp amintirea despre faptele lor.

Constatăm astfel că majoritatea bisericilor edificate în perioada vizată rămân a fi construite conform cosmogoniei medievale, și anume de a veni pe lume și a pleca exclusiv prin biserică. În conformitate cu tipologia propusă de noi în raport cu un sistem de referință, adică secțiunea bisericii și prezența

clopotniței, prezentăm o tipologie a planimetriei și a volumetriei edificiilor de cult depistate în arealul geografic anunțat, și aducem argumente atât în favoarea preluării unor tradiții mai vechi, cât și a implementării unor elemente noi, specifice epocii.

Planimetria tradițională a bisericilor de lemn, afirmată până în secolul al XVIII-lea, continuă să fie utilizată la începutul secolului al XIX-lea de data aceasta și la edificarea bisericilor din piatră. Unul din tipurile bisericilor frecvent întâlnite în mediul rural – tipul bisericii-navă cu clopotnița construită separat –, compartimentat tradițional în pronaos, naos și absida altarului, aflată sub un singur acoperiș, va servi drept prototip și pentru cele zidite în piatră. Drept exemplu sunt bisericile din nordul țării, din satele Coșernița (1812), Gura Căinarului (1816), Ciutulești (1818), Cobâlea (1820), Pohoarna (1823) etc. Acest tip de biserică continuă tradiția bisericilor de lemn, iar elementele noi intervin doar în limbajul morfologic și în unele soluții constructive. Se face resimțită, totodată, influența stilurilor baroc și clasic, mai ales, în elevație și în detaliile decorative.

Totuși, primele biserici din piatră, ridicate în Moldova din stânga Prutului, după o perioadă de peste un secol, au fost zidite în conformitate cu stilurile tradiționale ale Moldovei Vechi – bisericile de tip treflat de la Rudi (1777), Sireț (1780), Călărășăuca (1782), Vadul Rașcov (1787), Otaci (1793) și cele de tip trilobat (triconc), care pare a fi mai uzual și practic: bisericile din Chișinău Adormirea Maicii Domnului – Măzărache (1742) și Sf. Ilie (1806), Hrușova (1802), Miclești (1802), Ișnovăț (1810), Teleșeu (1814).

Sub impactul noilor schimbări politice și economice, la începutul secolului al XIX-lea apare un tip de biserică putem spune, modernist, pentru arhitectura moldovenească, în special, pentru spațiul dintre Nistru și Prut. E vorba de biserică de tip navă cu clopotniță alipită în partea vestică, cu elemente decorative și arhitecturale de factură clasică și barocă. Tipul de biserică care a dominat arhitectura religioasă din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea este exemplificat prin următoarele edificii: la Chișinău Soborul Vechi (1806), Buna Vestire (1810), Sf. Gheorghe (1819), Sfânta Vinerea (1830); bisericile din satele Copăcenii (1810), Rădenii (1814), Hârtop (1814), Marcăuți (1816).

În interfluviul Prut–Nistru, în a doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea, se atestă diferite abordări stilistice în construcția edificiilor de cult, în funcție de zona geografică și regiunea administrativă în care se aflau, dar care, în linii generale, se înscriu în stilul tradițional moldovenesc. După o analiză a evoluției arhitecturii bisericesti de piatră pe parcursul ultimilor două secole, constatăm că introducerea unor elemente noi în construcții vechi a dus la modificarea volumetriei originale. Schimbarea acoperișului de șindrilă (cu linii pastelate, moi) pe unul de tablă metalică a condiționat apariția acoperișului cu forme liniare mai dure. Deseori, pentru a fi mai practic meșterilor în procesul de lucru (și pentru a acorda un aspect al

bisericilor de formă clasică rusă), acoperișul în formă de clopot de factură barocă era transformat în unul piramidal, finalizat cu un bulb de factură clasică. Iar lărgirea ferestrelor a dus spre denaturarea decorului original al fațadelor (biserica de la Sireți). Un alt aspect de modificare ține de alipirea/încorporarea clopotniței în cadrul bisericii anterior construite și proiectate ca fiind biserică fără clopotniță (cazul bisericilor din Sireți, Goian, Hrușova, Miclești, Bogdănești). O altă schimbare sesizată de noi în urma analizei materialului disponibil se referă la boltirea și adăugirea turlei deasupra naosului (Sireți, Tătărauca Nouă).

Tipologia bisericilor include un anumit sistem de referință în raport cu care se face clasificarea lor. În funcție de criteriul selectat, tipologia bisericilor este complexă și variată. În paginile prezentului demers vom prezenta o tipologie a bisericilor din cimitire datate cronologic cu secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Vom opta spre folosirea tipologiei bisericii conform secțiunii. În acest context propunem două tipuri principale: 1) biserică cu clopotniță construită separat și 2) biserică cu clopotniță încadrată în volumul general. S-a descins pentru această formulă din rațiunea că la etapa dată de cercetare este o tipologie optim indicată pentru analiza și descrierea bisericilor construite în perimetrul cimitirului. Cea de-a doua tipologie asupra căreia vom insista în studiul nostru are drept sistem de referință planul bisericii, fiind propuse șase tipuri generale de biserici de piatră edificate în limitele cronologice anunțate.

Biserica cu clopotniță construită deasupra pridvorului a fost pentru prima dată descris de Șt. Ciobanu [17, p. 2-70], care susținea că în dese cazuri clopotnița se construia ceva mai târziu decât clădirea bisericii. În lista selectivă a bisericilor cu clopotniță deasupra pronaosului sau pridvorului au fost incluse, în urma documentării, următoarele biserici: biserica din s. Criva, r-ul Briceni, cu hramul Sf. Mihail (1835), ctitorită de M. Sumarocova [33, p. 118]; biserica cu hramul Sf. Gheorghe (1821) din s. Bădrajii Vechi, r-ul Edineț, ridicată pe un dâmb, cu clopotniță ridicată deasupra pronaosului (Свод 1987, 338); biserica din s. Vâșcăuți, r-ul Camenca (1819), ridicată în centrul satului, pe un dâmb [33, p. 375]; biserica din s. Napadova, r-ul Camenca (1843) și s. Nemirova (hotarul secolelor XVIII–XIX), r-ul Camenca, la fel zidită pe un dâmb, cu clopotniță deasupra pronaosului [33, p. 394]. De asemenea, biserica din s. Copăceni, r-ul Sângerei (1810) ctitorită de Chișcu, se înscrie în tipul de biserică răspândit în Moldova în acea perioadă, fără cupolă și cu clopotniță ridicată deasupra pronaosului [33, p. 443]; biserica din s. Mereșeuca, r-ul Ocnița (1819), ctitorită, după cum ne relatează pisania, de Vasile Dascăl-Pogon; biserica din s. Cogălniceni, r-ul Rezina (1842), cu hramul Sf. Nicolae, o biserică fără cupolă, cu o clopotniță alăturată, în două nivele [33, p. 537] ș.a.

În linii generale, tipul de biserică cu clopotniță construită separat (Tipul I), poate fi descris folosind secțiunea de plan atașată mai jos, care denotă lipsa

clopotniței în planul general al edificiului, iar cel de-a doilea tip (Tipul II) include biserici care în secțiune denotă prezența clopotniței.

I. Biserica cu clopotniță construită separat.

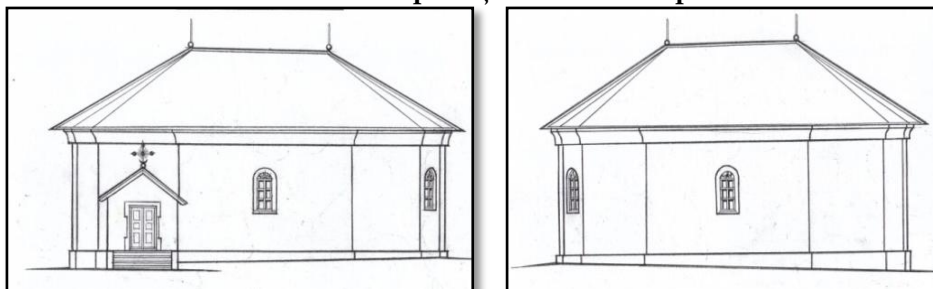

Fig. 1. Fațada 1-7 a bisericii din satul Pohoarna, r-ul Șoldănești. Scara 1 : 100;

Fig. 2. Fațada 7-1, biserica s. Pohoarna

II. Biserica cu clopotniță ridicată în volumul edificiului de cult – biserica din satul Gălășeni.

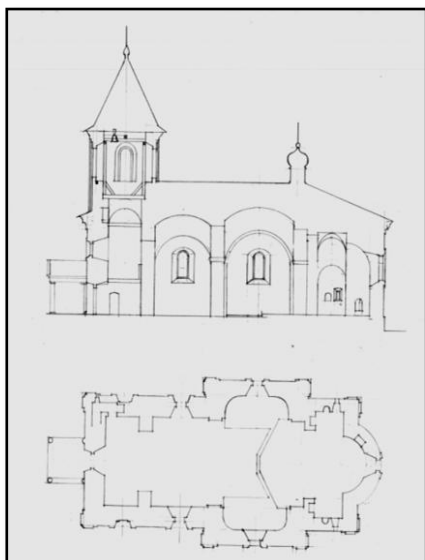

Fig. 3. Secțiunea și planul bisericii din s. Gălășeni.

Fig. 4. Biserica din s. Gălășeni, vedere actuală

Cea de-a doua tipologie ține de planul bisericii. În funcție de planul bisericii – navă, trilobat, triconc –, și un criteriu important precum ar fi lipsa sau prezența clopotniței, putem diferenția câteva tipuri de biserici documentate de noi în spațiul pruto-nistean.

Biserica navă a fost clasificată în următoarele subtipuri: 1) biserica navă fără clopotniță; 2) biserică navă cu clopotniță și 3) biserica navă cu clopotniță și turn. **Biserica trilobată** include câteva variante: 1) biserică trilobată fără clopotniță; 2) cu clopotniță; 3) cu clopotniță și turn.

I. Biserica navă are următoarele subtipuri:

1. Biserica navă fără clopotniță este prezentat prin câteva biserici. De fapt, tipul este răspândit, conform zonării geografice, în partea de nord a spațiului Pruto-nistean, excepție biserica din Ghidighici. Documentarea pe teren coroborată cu literatura de specialitate, permite să evidențiem câteva biserici de piatră, care se încadrează în tipul de biserică cu clopotniță construită separat, prezentate selectiv: biserica cu hramul Sf. Gheorghe (1831) din s. Ciuciulea, r-ul Glodeni, ctitorită de G. Leonardi, clopotnița în două nivele fiind plasată la vreo 30 de m de biserică [33, p. 176]; biserica cu hramul Sf. Mihail (1826), din s. Vișoara, r-ul Dondușeni, cu turnul-clopotniță separată, plasată la o distanță de 16 m de biserică [33, p. 196]; s. Gura Căinarului, r-ul Florești (1816); biserica cu hramul Sf. Dumitru din s. Ciutulești, r-ul Florești (1818), aflată în centrul satului, încadrată în tipul de biserici fără cupolă și clopotniță separată [33, p. 824]; s. Coșernița, r-ul Florești (1813); biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din s. Pohoarna, r-ul Șoldănești (1823); biserica cu hramul Schimbarea la Față din s. Cobâlea, r-ul Șoldănești (1820–1822); biserica din satul Ghidighici (1833) ș.a.

Biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Pohoarna.

Primele mențiuni privind viața bisericească din această localitate au fost culese din Recensămintele populației Moldovei pentru anii 1772–1773 și 1774 [25, p. 167]. La Pohoarna era biserica cu hramul Sf. Nicolae, construită din lemn și acoperită cu șindrilă, iar cea mai timpurie datare conform formularelor se referă la 1801. La Bodești era biserica Nașterea Maicii Domnului, construită din lemn (împletită din nuiele), lipită cu lut și acoperită cu stuf, cea mai timpurie datare se referă la 1800. Activitatea bisericească se efectua în satele unde funcționau biserici, adică Pohoarna și Bodești [16, p. 70–71].

Cercetătorul V. Curdinovschi, într-o publicație din 1908 privind cele mai vechi biserici din Basarabia, a menționat că biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Bodești „nu se știe când este construită, a fost reparată în 1818, a fost ridicată din piatră, ctitor fiind moșierul Emanuil Kalmuțki” [32]. Aceste date eronate au fost preluate de alți cercetători la descrierea bisericii din satul Bodești [13, p. 75; 10]. Faptul că informațiile publicate de V. Curdinovschi sunt

arbitrare, vine să confirme și dosarul construcției bisericii Adormirii Maicii Domnului din satul Bodești [5], completat de textul Pisaniei bisericii.

În 1823, din cauza vechimii bisericii și a permutării locuitorilor pe altă vatră, biserica a rămas la o anumită distanță, după care proprietara satului Bodești, Elena Serghie, a decis construirea unei biserici noi de piatră mai aproape de vatra nouă a satului. La 7 martie 1823 protopopul de Rașcov, protoiereul Calinic Sericov, a raportat Arhiepiscopului de Chișinău și Hotin despre construirea unei biserici noi, primind următoarea binecuvântare: „Se binecuvântează, ca în locul celei vechi de nuiiele să se construiască o biserică de piatră, după planul anexat”. Dumitru Frunză semnează pentru primirea planului de construcție eliberat de Dicasteria Duhovnicească, dar și a decretului privind începerea construcției bisericii [5]. La 10 aprilie 1823, protoiereul Calinic Sericov a raportat că s-a săpat temelia noii biserici cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Bodești, după planul eliberat de Dicasterie, pe care a și sfințit-o la 9 aprilie 1823.

La 10 octombrie 1828, protoiereul a raportat că biserica este construită. La 8 noiembrie 1828, arhimandritul Sinesie, proistosul mănăstirii Dobrușa, a relatat despre sfințirea după bisericescul tipic, împreună cu protoiereul Calinic Sericov, a unei noi biserici zidite de piatră, cu hramul Adormirii Preasfintei Stăpânei Noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea Fecioarei Maria din satul Bodești, ținutul Iași, în ziua de duminică, 4 noiembrie 1828 [5]. Aceste date documentare sunt confirmate și de textul pisaniei păstrat până în prezent în biserică, text plasat pe o placă de metal.

Dacă în secolele XVIII–XIX biserica se afla la o margine de sat, astăzi, din cauza extinderii așezării, ea este amplasată în partea de sud-est a satului, pe un promontoriu. Planul bisericii și documentarea pe teren ne permit să facem o descriere a arhitecturii bisericii date. Biserica și clopotnița sunt construite din piatră, tencuite, inițial au fost acoperite cu șindrilă, care ulterior a fost înlocuită cu tablă de metal (tablă zincată).

Edificiul face parte din tipul de biserică fără de cupole, este compartimentat tradițional în altar, naos și pronaos. Biserica are forma de navă alungită, cu naos supralărgit și altar dreptunghiular. Toate trei componente ale incintei au forma dreptunghiulară, aflate sub un acoperiș unic. Pereții exteriori sunt practic lipsiți de decor, doar cornișa, unicul element de decor, unește plastic pereții cu streșina acoperișului. În biserică se intră printr-un mic pridvor, acoperit cu un acoperiș în două ape, alipit la partea de sud a pronaosului. Toate compartimentele bisericii sunt acoperite cu un tavan plat unic. Două coloane de lemn separă vizual naosul de pronaos. Capetele crestei acoperișului sunt încoronate de doi bulbi (forme sferice), în care sunt fixate crucile. Ansamblul arhitectural include și clopotnița, situată la o distanță de 10 m la sud de biserică. Turnul clopotniței în două nivele are acoperișul în formă de clopot, finalizat cu un mic turnuleț cu bulb, în care este fixată crucea. Clo-

potnița reprezintă și poartă de acces în incinta curții bisericii, la nivelul inferior al clopotniței este plasată intrarea. Trecerea este posibilă prin două arcuri în plin cintru, pe axa sud-nord. Scara pentru ridicarea la nivelul doi al clopotniței este amenajată în grosimea peretelui nordic. Nivelul doi servește drept cameră a clopotelor. Prin patru ferestre, arcuite în partea de sus, pătrunde lumina și se răspândește sunetul clopotelor.

Biserica și planul bisericii de la Pohoarna

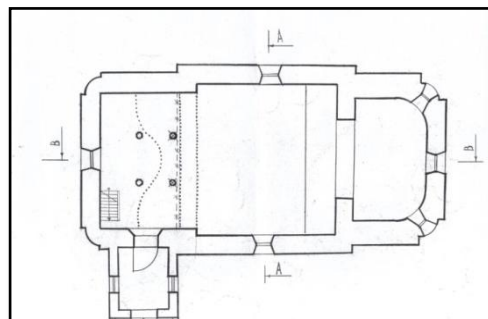

Fig. 5. Biserica din Pohoarna.

Fig. 6. Planul bisericii din Pohoarna: plan parter. Scara 1:100.

Biserica cu hramul Sf. Dumitru, din satul Ciutulești, raionul Florești, a fost construită din piatră, în 1818, cu suportul financiar și material al postelnicului Dumitru Răileanu, proprietar al moșiei Ciutulești, cu osteneala posesorului moșiei Constantin Zisu (cumnat) [3]. Ansamblul ecleziastic include biserica și clopotnița, și se află în perimetrul cimitirului, la hotarul de sud al localității [33, p. 824]. Pereții sunt ridicați din piatra spartă și tencuită, iar acoperișul este asamblat din lemn.

Fig. 7. Biserica de la Ciutulești, Florești.

Fig. 8. Turnul-clopotniță a bisericii

Biserica este inclusă în tipul de biserici cu un singur acoperiș, fără de cupolă și cu clopotnița separată. Edificiul este compartimentat tradițional în

pridvor, pronaos, naos și absida altarului. Naosul are acoperișul boltit și evidențiat în exterior prin rezalite, iar în interior – prin abside laterale amenajate în grosimea pereților. Pridvorul este înălțat în două caturi, la nivelul superior se pătrunde din pronaos, printr-o scară amenajată în grosimea pereților. Podul altarului și al pronaosului este plat.

Turnul clopotniței în două caturi a avut inițial un acoperiș în formă de clopot, care în anii '90 ai secolului XX a fost prefăcut. În prezent are o formă piramidală în opt versante, finalizată cu un mic turnuleț cu bulb, în care este fixată crucea. Axa nord-sud de la nivelul inferior al clopotniței servește ca trecere în incinta curții bisericesti. Trecerea este amenajată prin două arcuri în plin cintru. Scara pentru ridicarea la nivelul doi este amenajată în grosimea peretelui nordic. Nivelul doi servește ca cameră a clopotelor, lumina pătrunde prin cele patru ferestre. Pereții sunt decorați cu fâșii unite în partea de sus și jos cu brâuri de aceeași grosime și lățime, și care sunt încununați cu o cornișă în profil cu denticule în parte de jos.

Biserica cu hramul Schimbarea la Față din satul Cobâlea, Șoldănești [15]

În satul Cobâlea a fost atestată o biserică practic identică cu biserica din satul Pohoarna ca plan arhitectural de construcție, cu unele mici devieri ornamentale, fapt care și-i conferă originalitate. Construcția acestor două biserici din piatră vine să confirme aplicarea în spațiul pruto-nistean anexat în 1812, a legislației ruse privind edificarea lăcașelor de cult conform proiectelor "tip". În ambele cazuri, construcția bisericii a început numai după eliberarea acestor planuri tipologice, semnate de Dicasterie și arhitectul principal, după sfințirea temeliei conform rânduiei bisericești. Biserica cu hramul Schimbarea la Față din s. Cobâlea a fost construită din piatră, în anii 1820–1822, în perimetrul cimitirului, alături de biserica de lemn Sf. Nicolae, demontată în 1835 [33, p. 843]. În dosarul privind construcția bisericii avem scrisoarea semnată de Petrachi Catargi, în care se menționează că în Cobâlea Nouă și Cobâlea Veche sunt două biserici de lemn, vechi, la care se solicită ridicarea bisericilor noi din piatră, cu hramul Sf. Nicolae și respectiv, Marii Voievozi Mihail și Gavriil [6].

Biserica din Cobâlea se înscrie perfect în arealul nostru de cercetare fiind o biserică cu toate componentele necesare: necropolă și monumente funerare. Dacă în trecut biserica se afla la o margine de sat, astăzi, din cauza extinderii așezării, este plasată în partea centrală a satului. Ctitor al acestui sfânt lăcaș a fost asesorul colegial Nicolae Catargi [13, p. 187]. Ansamblul include, precum și în cazul bisericii de la Pohoarna, de asemenea și turnul clopotniței, situat la o distanță de 26 de m la sud de biserică. Ca atare, este perioada când încă se construiau biserici de tip vechi, cel mai uzual fiind tipul cruciform, cu dublă simetrie axială, care este cel mai predisus paracliselor din cimitire. O noutate pentru asemenea construcții este apariția spațiului

dreptunghiular al birmei, dispus între proeminența absidei altarului și naos, formându-se un altar bipartit [26, p. 145]. Elementul vizat a apărut la bisericile din s. Ciutulești, r-ul Florești, s. Ustia, r-ul Glodeni; s. Holoșnița, r-ul Edineț. Se crede că astfel are loc renașterea tipului mixt cu absidele laterale înscrise în grosimea rezalitelor pereților laterali.

Fig. 9. Biserica din satul Cobâlea.

Fig. 10. Absida altarului bisericii din Cobâlea.

Edificiul face parte din tipul de biserici fără de cupole, compartimentate tradițional în altar, naos și pronaos. Toate cele trei componente ale incintei au forma dreptunghiulară, aflate sub un acoperiș unic, care în partea estică repetă conturul semicircular al absidei altarului. În exterior, pe perimetrul pereților, sunt realizate ca elemente decorative două rânduri de nișe de formă dreptunghiulară adâncite față de suprafața pereților, iar sub cornișă – un brâu decorativ, format din discuri ceramice policrome emailate. La altar, din partea sudică, este alipit un pridvor mic, acoperit cu un acoperiș în două ape, care formează un fronton. Toate compartimentele interiorului bisericii sunt unite sub un tavan plat unic. Pastoforiile, dispuse la nord și la sud de altar, sunt unite cu ele prin niște firide. Două coloane de piatră separă vizual naosul de pronaos. Asemănător cu biserica din satul Pohoarna, turnul clopotniței din piatră servește și ca poartă de acces în curtea bisericii. Poarta-turn prezintă o construcție în două nivele, pătrată în secțiune, cu un acoperiș piramidal jos. Acoperișul inițial de șindrilă a fost înlocuit ulterior prin tabla zincată. Muchiile pereților sunt amplificate prin contraforturi. Pereții sunt separați printr-o centură îngustă, care trece la înălțimea a cinci firide arcuite a celui de-al doilea nivel. Nivelul întâi este împărțit în trei compartimente: în mijloc care este și mai larg, se află intrarea principală; în părțile laterale sunt dispuse cămară și scările care duc spre al doilea nivel. În anii 1903–1904, biserica Schimbarea la Față a fost reparată fără a i se schimba aspectul original.

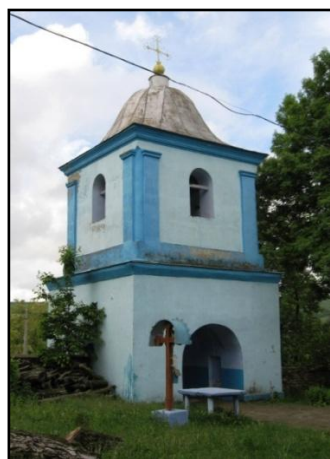

Fig. 11. Turnul-clopotniță și intrarea în curtea bisericii din Cobâlea, Șoldănești.

Fig. 12. Turnul-clopotniță și intrarea în curtea bisericii din Pohoarna

Fig. 13. Coșernița, Florești (1813). Fig. 14. Biserica din Gura Căinarului, Florești (1816).

Un loc aparte vom acorda necropolei. În timpul deplasării pe teren, în biserica din satul Cobâlea a fost documentat un monument datat cronologic cu 16 august 1801. E vorba de piatra funerară a Ecaterinei (Elizaveta) Catargi, ctitorița bisericii de lemn Sf. Nicolae, construită în 1782, și demolată, în 1835, după amenajarea actualei biserici de zid. Alături de pristolul vechii biserici care se păstrează și astăzi a și fost descoperită piatra funerară a ctitoriței. A fost înmormântată conform tradiției funerare a timpului în biserica construită de ea. Iar piatra funerară se află în imediata apropiere de pristolul bisericii de lemn, în partea sa de asfințit. Iar noi cunoaștem bine faptul că de marea cinste de a fi înmormântați în altarul bisericii, lângă pristol, se bucurau numai cei mai principali ctitori ai bisericilor și mănăstirilor. Pe piatra funerară a ctitoriței bisericii, Ecaterina Catargi, putem descifra inscripția încă lizibilă, dăltuită în piatră, cu următorul conținut [21, p. 44]: **АИУЄ ЄДИХНЕЩЕ РО//АБЯ ЛУИ ДУМНЕЗЕУ Є//КАТЕРИНА КАТАР//ЦІЄАЄ ІАР ДИН КЪ//ЛУТЪРИЄ ЄЛЄСАРЕТА // МОНАХИЯ ШИ АУ // РЪПОСАТ ЪИН АНУА // ІАПР** (Aice odihneș-

te roaba lui Dumnezeu Ecaterina Catargioae iar din călugărie Elesaveta monahia și au răposat în anul 1801 apr. 18).

2). **Biserica navă cu clopotniță** este prezentat prin biserica de la Orhei Sf. Dumitru, ctitoria lui Vasile Lupu (1634), biserica de la Ocolina, r-ul Soroca (1745), din s. Ignăței, r-ul Rezina (1793), s. Copăcenii (1810), s. Rădenii, r-ul Strășeni (1814), s. Hârbovăț, r-ul Călărași (1816), s. Vâșcăuți, r-ul Soroca (1819), s. Bădragii Vechi, r-ul Edineț (1823), din cimitirul din Buiucani (1825), din Putinești, r-ul Florești (1828), Bleșteni, r-ul Edineț (1830), Micăuți, r-ul Strășeni (1830), s. Seliște, r-ul Nisporeni (1833), Pohârnicești, r-ul Orhei (1845), s. Gordinești, r-ul Rezina (1845), Pohrebenii, r-ul Orhei (1848).

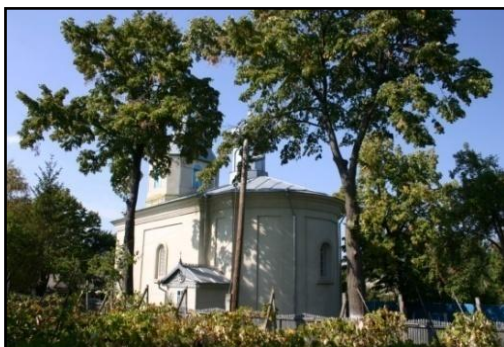

Fig. 15. Seliște, Nisporeni (1833).

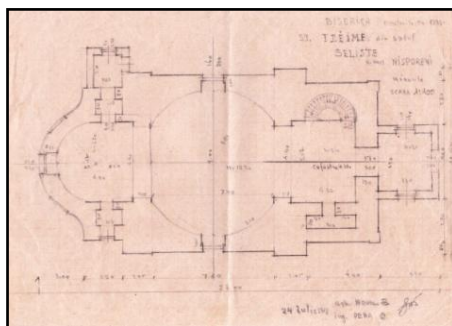

Fig. 16. Planul bisericii din Seliște, Nisporeni

Fig. 17. Rădenii, Strășeni (1845).

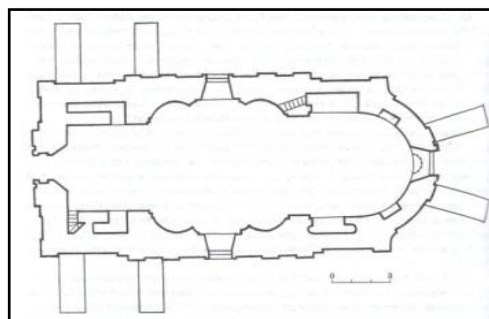

Fig. 18. Planul bisericii din Rădenii, Strășeni

Fig. 19. Biserica din Putinești, 1827.

Fig. 20. Biserica din Bleșteni, 1830

Fig. 21. Biserica din Gordinești, Rezina (1845).

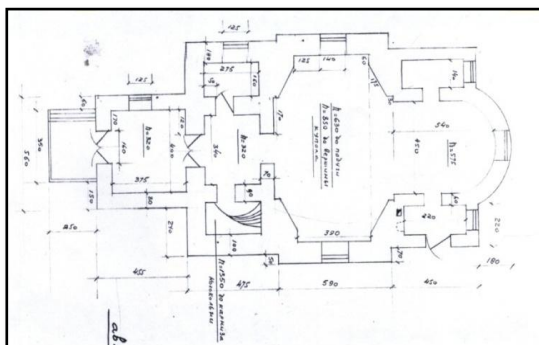

Fig. 22. Planul bisericii de la Gordinești, Rezina

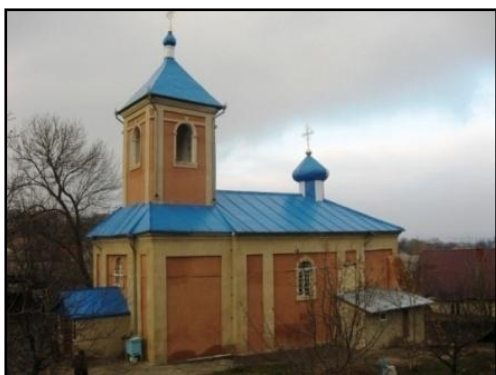

Fig. 23. Biserica din Micăuți, 1830.

Fig. 24. Biserica din Pohârnici, 1835.

Biserica mănăstirii Hârbovăț (1816)

Mănăstirea de călugări cu hramul Adormirea Maicii Domnului a fost fondată în 1730 de boierul moldovean, armașul Constantin Carpuz [4], documentele păstrate însă în arhiva mănăstirii îl menționează în calitate de ctitor

numai pe feciorul acestuia, Ursache Carpuz [28, p. 325]. În 1775, biserica schitului Hârbovăț existentă la acea dată, de lemn, după ce a fost arsă de tătari, a fost din nou reclădită de meșterul Roman Calfa. În 1815, în locul unei biserici mai vechi, a fost pusă temelia unei biserici noi de piatră, cu hramul Adormirea Maicii Domnului [19, p. 252]. Dintr-un document al mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni din 16 martie 1814 aflăm că biserica Adormirii Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Hârbovăț la acea dată era încă din lemn durată, și prin străduința arhimandritului Serafim, cu suportul enoriașilor, s-a hotărât ridicarea bisericii noi din piatră. Ca ajutor la această lucrare a fost întărit episcopul Ștefan, feciorul răposatului protopop Lupu [20, p. 341].

Fig. 25-26. Biserica Adormirea Maicii Domnului a mănăstirii Hârbovăț (1816).

Foto anilor 1947 (arhiva personală M. Brihuneț). Foto: 2012

Biserica a fost începută în anul 1814 și în următorul an i s-a sfințit temelia. Inițiativa ia amploare doar în anul următor, când la 11 mai 1815 arhimandritul Serafim raportează că toate materiale pentru construcția bisericii sunt adunate și meșterii sunt prezenți și gata de a începe lucrul la 15 mai 1815 [7]. Construcția a durat doi ani.

Biserica posedă o arhitectură foarte interesantă, frumoasă, în spiritul arhitecturii clasice ruse. A fost zidită din piatră, cu bolta de lemn, tot din piatră a fost ridicată și clopotnița alăturată, acoperită cu tablă de metal [8]. Clopotnița inițial posedă 6 clopote, cu greutatea între 18 și 2 puduri. Ca stil arhitectural este realizată conform arhitecturii tradiționale românești (stilul moldovenesc). Biserica Adormirea Maicii Domnului ridicată în 1816 denotă similitudini evidente cu biserica Adormirea Maicii Domnului din Căușeni, ridicată ante 1765, biserica Sfântul Nicolae din Condrița ș.a. [18, p. 29-31]. Biserica are un plan tradițional, dreptunghiular. Dimensiuni, conform măsurărilor în primii ani postbelici: interioare 128,0 m.p. și exterioare 184,0 m.p. [11]. Deasu-

pe pridvorul se înalță turla clopotniței, cu patru nivele, în formă pătrată. Împărțirea interioară a bisericii este de asemenea, tradițională: pronaos, naos și altar. Plafonul de formă semicilindrică. Posedă o deosebită semnificație patrimonială, având valoare națională, artistică și istorică, stare de conservare satisfăcătoare [22].

3. Biserica navă cu clopotniță și turn este reprezentat prin biserica din s. Tătăreuca Nouă, r-ul Soroca (1793), ctitorită de Dumitru Druță, s. Lăpușna (1818), bisericile din satele Leova (1818), Căprești, r-ul Florești (1825), Bujărauca, or. Soroca (1827), biserica Înălțarea Domnului din Chișinău (1830).

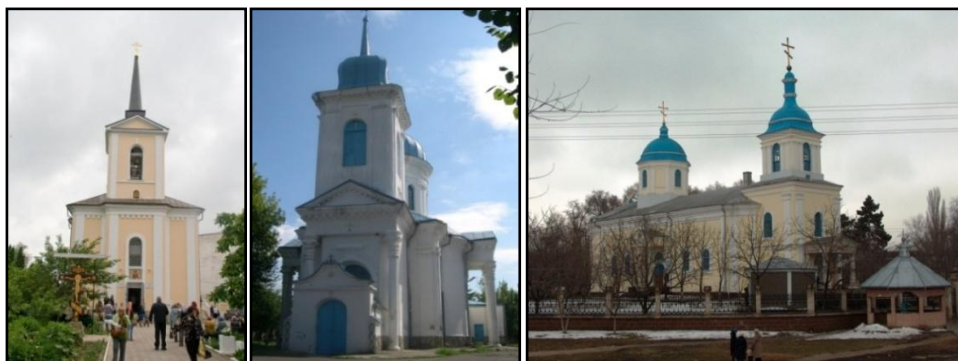

Fig. 27. Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău (1819). Fig. 28. Bujărauca, Soroca (1827).

Fig. 29. Biserica Înălțarea Domnului din Chișinău (1830)

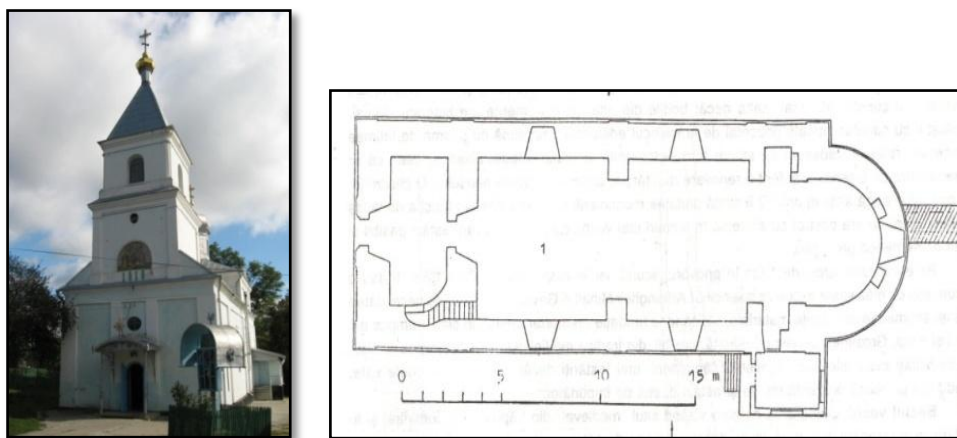

Fig. 30-31. Biserica din Lăpușna (1818) și planul bisericii.

II. Biserica trilobată poate fi exemplificat în spațiul pruto-nistean prin următoarele subtipuri:

1. Biserica triconc cu clopotniță adăugată mai târziu include următoarele edificii de cult: biserica din s. Hrușeva, r-ul Orhei (1802), biserica din

s. Miclești, r-ul Strășeni (1802), s. Ișnovăț, r-ul Orhei (1810), s. Teleșeu, r-ul Orhei (1815), la fel fiind semnalată o zonare geografică privind răspândirea acestui tip de biserică.

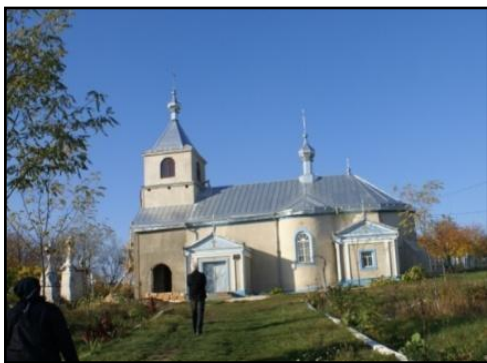

Fig. 32. Biserica din Miclești (1802).

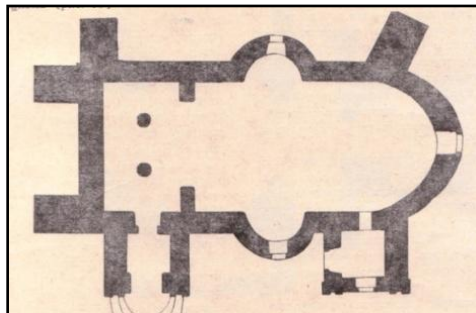

Fig. 33. Planul bisericii de la Miclești

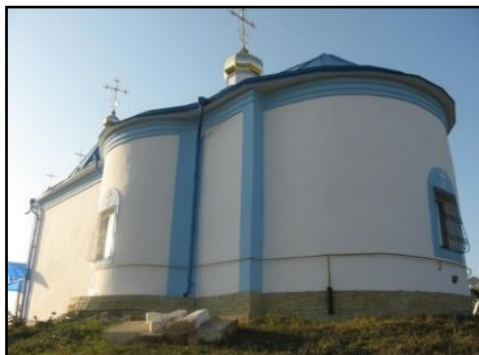

Fig. 34. Biserica din Hrușeva (1802).

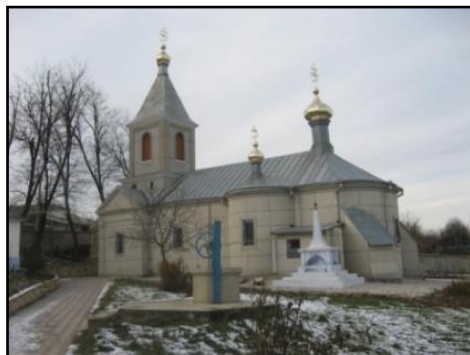

Fig. 35. Biserica din Ișnovăț (1810).

2. Biserica trilobată cu turn deasupra naosului, fără clopotniță este reprezentată prin biserica cu hramul Sfânta Treime a mănăstirii Rudi și biserica din satul Sireți, r-ul Strășeni (1782), la care clopotnița a fost alăturată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Biserica mănăstirii Rudi.

În 1772, Andronache Rudi și fratele său Fiodor au permis ca pe moșia lor Rudi să se construiască viitorul schit Rudi. Timp de cinci ani, 1772–1777, Simeon Dociul și fratele său Petru, negustori din târgul Movilău, au finanțat construcția acestui edificiu. Biserica de piatră cu hramul Sfânta Treime a fost sfințită cu binecuvântarea episcopului de Huși, Inochentie, la 1 iunie 1777. Biserica era una solidă, din piatră, acoperită cu șindrilă, cu o clopotniță de piatră deasupra pridvorului bisericii cu două clopote mici. Întregul complex era împrejmuit cu un gard făcut pe jumătate din lemn, pe jumătate din piatră [12, p. 265; 31, p. 545-546].

Fig. 36. Biserica Sfânta Treime, mănăstirea Rudi, 1777, foto anii 1987.

Fig. 37. Mănăstirea Rudi. Vedere actuală.

La momentul descrierii schitului Rudi, la solicitarea Societății de Istorie și Antichității din Odesa (1840–1844), era atestată o singură biserică de piatră, acoperită cu șindrilă, construită în anul 1777; gardul pe jumătate făcut de piatră. După prima desființare a schitului (1846), complexul monahal a fost lăsat pentru mai bine de șapte decenii în voia sorții. Biserica schitului Rudi, zdruncinată de mai multe cutremure (ultimul în 1829), a ajuns într-o stare deplorabilă. Deși declarat la 31 mai 1947 monument de arhitectură protejat de stat (anexa nr. 12 la Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM cu nr. 454), complexul monastic Rudi a împărtășit destinul vitreg al mănăstirilor moldovenești [9]. În opinia noastră, unul din motivele principale invocate la desființarea mănăstirii Rudi în 1949 ar putea fi și arhitectura complexului monastic. După cum se știe din studiile realizate de inginerul arhitect N. Țiganco, mănăstirea Rudi a fost construită, iar apoi restaurată și reparată prin anii 1922–1925, într-un stil tipic moldovenesc, fapt care nu tocmai era în concordanță cu ateismul sovietic. Planul bisericii este treflat, pereții având grosimea de aproape un metru, plafon plat. Tinda se află în partea sudică a bisericii, iar turla este susținută prin sistemul de arcuri semicirculare suprapuse, numit uneori „bolta moldovenească”.

La ora actuală, ca urmare a numeroaselor reparații și restaurări, biserica și-a schimbat mult aspectul inițial [30, p. 295-296]. Ansamblul mănăstiresc este amplasat pe trei terase, parțial artificiale [33, p. 218]. Centrul compozițional al acestui complex este biserica de piatră cu hramul Sfânta Treime, ridicată pe terasa superioară. Această biserică a fost zidită din piatră de calcar local, tencuită atât în exterior, cât și în interior cu mortar pe bază de var, a fost acoperită inițial cu șindrilă. Podeaua bisericii era din lespezi de piatră. În perioada primei închideri a schitului (1847–1921), forma originală a acoperișului a avut de suferit cel mai mult, deoarece din el nu s-a păstrat niciun fragment,

iar în timpul operațiilor de reparație din 1922–1925, i s-a conferit o formă de acoperiș cu pante repezi, specifică arhitecturii ecleziastice din perioada domniei lui Ștefan cel Mare.

Planimetria și elementele arhitecturale se înscriu perfect în tipologia bisericilor vechi moldovenești. Dimensiunile bisericii: lung. 17,70 m, lăț. 12,30 m, inclusiv absidele; 9 m – înălțimea pereților din exterior; 20 m – înălțimea bisericii, cu tot cu turlă și cruce. În plan, biserica prezintă o formă tipic tradițională care se înscrie în modelul de biserică trilobate. Navei centrale, formate din naos la est și pronaos la vest, i se alipesc, în spațiul naosului, trei abside, cea mai spațioasă se află în partea estică, formând altarul, și care este delimitat de naos printr-un perete decorativ din lemn (iconostasul). Naosul are în plan formă pătrată cu dimensiunile în interior 5,50 x 6,20 m [29, p. 117]. Pronaosul, de formă trapezoidală, este separat de naos prin doi stâlpi rotunzi în centru și două jumătăți de stâlpi alipiți la pereții laterali, sudic și nordic, formând trei arcade de trecere în naos, cea mai largă aflată pe centru. Pronaosul are suprapus deasupra încă un nivel, în care se pătrunde printr-o scară îngustă amenajată în spațiul peretelui vestic. Intrarea în biserică este amenajată prin deschizături în perețele sudic mai întâi al pridvorului, apoi al pronaosului. Intrarea ce se deschide spre pronaos are formă arcuită în partea de sus. Exteriorul bisericii este decorat cu firide plate arcuite în partea de sus, având dimensiuni diferite. Turla deasupra naosului este străpunsă de patru ferestre înguste, arcuite în partea superioară. Biserica și mănăstirea au fost împrejmuite cu un zid de piatră, iar poarta de acces prezenta un arc larg eliptic, realizat într-un perete înalt, cu urme a trei stâlpi, congruente cu porțile unor ansambluri monastice de referință din Kiev, precum Catedrala Sfânta Sofia sau Lavra Pecerska [29, p. 117], fapt confirmat de noi în urma deplasărilor de documentare. Complexul monahal Rudi face parte din edificiile de cult de tip arhaizant, reprezentând astăzi un obiectiv de importanță istorică și culturală majoră, un veritabil monument de arhitectură [27].

Pisania mănăstirii Rudi vine să ne confirme faptul ctitoriei și reprezintă o inscripție pe o placă de marmură de formă dreptunghiulară, dispusă orizontal deasupra intrării în pronaosul bisericii. Textul este dăltuit în piatră și vopsit în negru, în limba slavonă, cu caractere chirilice, în șapte rânduri [29, p. 121-122], text pe care îl reproducem integral (în varianta actuală de transcriere și traducere, fiind corectate anumite erori de transcriere și transliterare, fapt care ne aparține):

<i>Pisania în limba slavonă</i>	<i>Transcrierea textului în limba română</i>
Во имя храма Пртыя Трцы и Стля Хва Николая // Соируся Храм Сеи : во дни Блгочтываго Господаря Григоріи Алехандрович Дика Води // за	În numele hramului Sfintei Treimi și a Ierarhului lui Hristos Nicolae s-a zidit acest locaș în zilele evlaviosului domn Grigorie Alexandrovici Ghica Vodă cu

Блгословеніем Его Преосвященства Кір Інокентія Епска Гушкаго // тичаніем же и иждивеніем Блженнаго Ктиторя Андронакія Рудя // капітана * и Блженнаго ктиторя Сімеона Дочула Купца // ѿ Могилев * а на мушіи Вишреченаго Андронакія Рудя // и его брата Феодора Рудя * Рок : Бож : АЩЕЗ : Мсц : Іунія : А дня	binecuvântarea Preasfinției Sale Kir Inochentie Episcopul Hușului, cu străduința și purtarea de grijă a ferici- tului ctitor Andronache Rudi, căpitan, și a fericitului ctitor Simion Dociul, negustor din Movilău, pe moșia mai sus numitului Andronache Rudi și a fratelui său Fiodor Rudi, anul Dom- nului 1777 luna iunie 1 zi
--	--

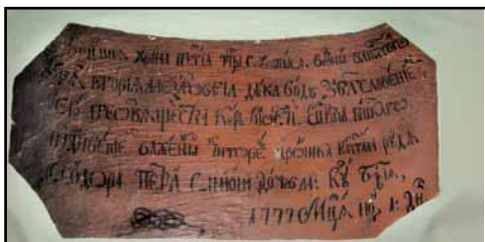

Fig. 38. Biserica Sfânta Treime. Pisanie din altar, 1777.

Fig. 39. Pisania din pridvorul bisericii (1777)

3). **Biserică trilobată cu turn și clopotniță** are câteva variante reprezentative, dintre care menționăm biserica mănăstirii Călărășauca (1792), biserica din s. Vadul Rașcov, r-ul Camenca (1787), biserica din Otaci, r-ul Ocnița (1793) și ceva mai tardiv, biserica din s. Mereșeuca, r-ul Ocnița (1819). Grupul dat se încadrează geografic în partea de nord a Moldovei, la hotar cu Podolia, unde acest tip a avut o efervescență deosebită.

Biserica Adormirea Maicii Domnului a mănăstirii Călărășauca

Moșia Călărășauca, în hotarele căreia a fost întemeiat schitul și al cărui nume îl poartă, inițial s-a numit Mășcenii [2]. În anul 1780, Marko Doncirov, negustor și hagi (pelerin la locurile sfinte), locuitor al târgului moldovenesc Movilău, ținutul Soroca, originar din Macedonia, cu binecuvântarea Patriarhului Ierusalimului Avraamie, a început construcția bisericii din piatră în schitul Călărășauca. În anul 1947, pentru păstrarea și restaurarea monumentelor de arhitectură din RSSM, în lista monumentelor de arhitectură ale RSSM care necesita ocrotirea statului, a fost inclus și complexul monastic Călărășeuca [1]. Pe parcursul existenței mănăstirii i s-a schimbat adesea aspectul original [14, p. 109-118].

În plan arhitectural, astăzi biserica Adormirea Maicii Domnului reprezintă nucleul principal al ansamblului mănăstiresc. Este construită după un plan trilobă, compartimentată tradițional în pronaos, naos cu două abside laterale și absida altarului. Naosul este încununat de o turlă de formă octogonală, iar trecerea de la pătratul naosului la octogonul turlei s-a făcut prin intermediul unor triunghiuri spațiale de colț. Turla este acoperită de o calotă

întretăiată în dreptul celor patru ferestre de lunete. Bolta altarului este întretăiată de trei lunete, una în dreptul ferestrei, celelalte două fiind amplasate deasupra ușilor diaconicului și clișiarniței.

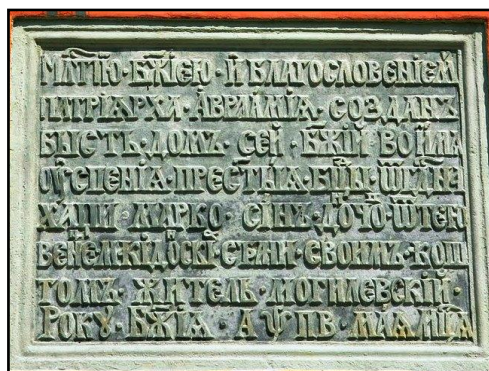
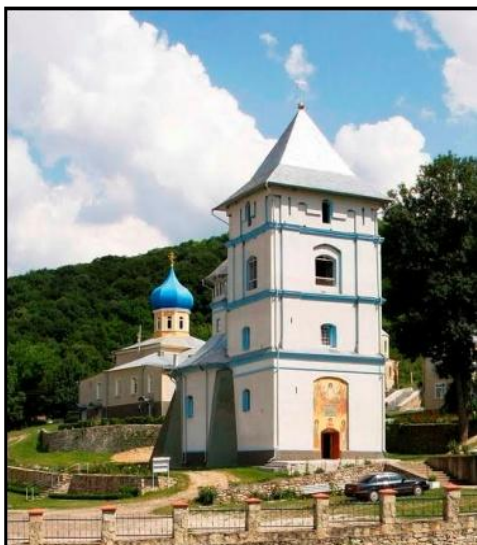

Fig. 40. Biserica mănăstirii Călărășăuca (1782).

Fig. 41. Pisania bisericii mănăstirii Călărășăuca

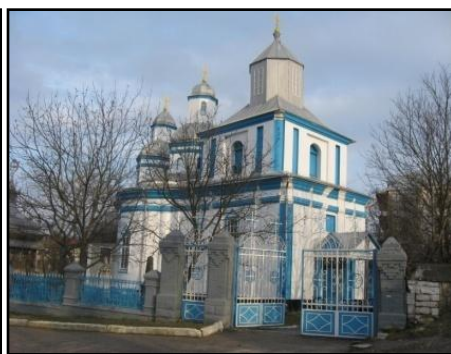

Fig. 42. Biserica din Vadul Rașcov (1787). Fig. 43. Biserica din Otaci (1793).

Fig. 44. Biserica din Mereșeuca (1819)

Bolta pronaosului și a camerei tezaurului, situată exact deasupra, au formă semicilindrică și sunt în dreptul ferestrelor de lunete. Zidurile masive ale pereților sunt întretăiate de ferestre mici și înguste, cu grile de fier forjat. Acoperișul de formă complexă, este dominat de un turn octogonal, acoperit de o structură în formă de coif octogonală, încununată de un bulb din care se înalță Crucea. Clopotnița masivă, în trei nivele, este alipită la biserică din partea de vest și este acoperită de o copertină piramidală. Contraforturile consolidează impresia de masivitate a compoziției spațial-volumetrică. Arcurile pe

axele principale și diagonale îmbinate cu pandantive, facilitează trecerea de la forma cvadrilateră la cea circulară a domului și a tamburului clopotniței. Ferestrele bisericii sunt terminate în arc de cerc.

4). **Biserica triconc cu clopotniță** prezintă două mostre interesante ca soluție arhitecturală, și anume biserica Măzărache din Chișinău (1742) și biserica cu hramul Sf. Ilie (1808), Chișinău, demolată în primii ani postbelici.

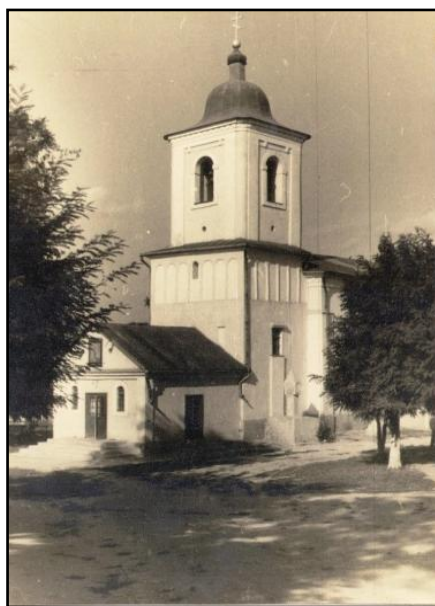
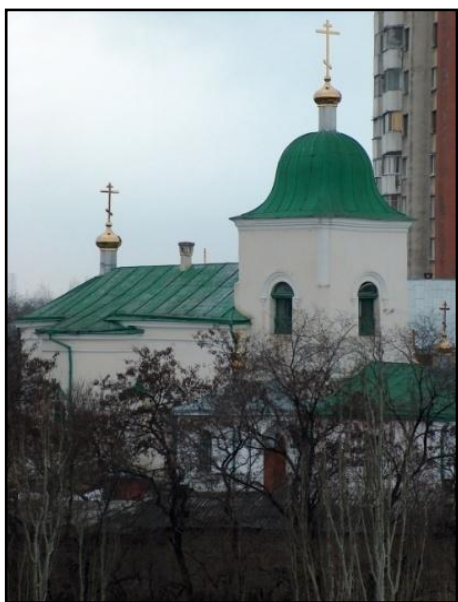

Fig. 45. Biserica Măzărache, Chișinău (1742). Fig. 46. Biserica Sf. Ilie, Chișinău (1808).

III. Biserica rotundă

Un alt tip de biserică specific pentru primele trei decenii ale secolului al XIX-lea este tipul de rotundă, un fel de unicat pentru spațiul românesc. Pentru prima dată acest tip de biserică rotundă a fost ridicat de împărăteasa Elena a Bizanțului deasupra mormântului lui Iisus Hristos la Ierusalim. Menționăm că anume tipul de rotundă a fost cel mai indicat în acea vreme a dominației clasicismului, începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea, în soluționarea planimetrică și coronamentul turelor bisericilor ridicate în cimitir. Avem documentate biserici asemănătoare în s. Ciuciulea, r-ul Glodeni; s. Valea Adâncă, r-ul Camenca (1831), care are alipite din ambele părți câte un pridvor dreptunghiular [33, p. 374]; s. Drujineni, r-ul Fălești (1831); biserica de o formă perfect rotundă din satul Zăzuleni, r-ul Râbnița (1845), ctitorită de enoriașii satului și preotul Semion Lozinski și actualmente în proces de restaurare. Lista bisericilor de acest tip este completată de cea mai reprezentativă operă în acest context, biserica cu hramul Toți Sfinții ridicată prin 1818–1830 în Ci-

mitirul Central din Chișinău, ctitorită de Elena Mătăsărița și înscriindu-se perfect în planul cimitirului [24, p. 156-163].

Deși e vorba de deceniul trei al secolului al XIX-lea, când deja intrase în vigoare legislația cu privire la construcția bisericilor și interzicerea de a înhuma în biserici și în curte, avem documentat cazul de construire a unui cavou, de formă circulară, care repetă forma bisericii, tradiția amenajării cavourilor în acest cimitir persistând până în 1918.

Fig. 47. Biserica rotundă cu hramul Sf. Spiridon din Lețcani, Iași.

Fig. 48. Biserica Tuturor Sfinților, Cimitirul Central din Chișinău (1818–1830)

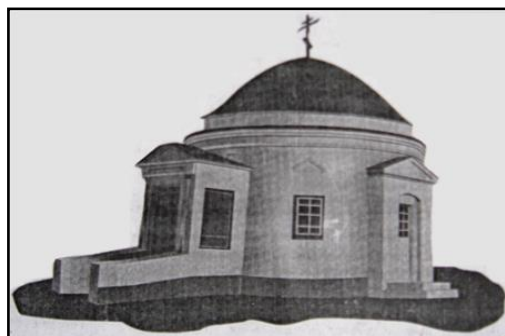

Fig. 49. Biserica cu hramul Cuv. Parascheva din Serbia, Zăzuleni (1845);

Fig. 50. Desenul bisericii, imagine de epocă. Arhivă privată

Și în Moldova de peste Prut avem documentate asemenea edificii de cult. Biserica Sf. Spiridon (Biserica Rotundă) din Lețcani, edificată prin (1795/1802), se află pe Lista monumentelor istorice din județul Iași din anul 2004 alcătuită de Institutul Național al Monumentelor Istorice. Biserica este semicirculară în plan, evidențiindu-se elementele specifice neoclasicismului. Subscriem și noi la afirmația cercetătorului ieșean S. Iftimi că „planul circular al acestei construcții, privit prea adesea ca o simplă curiozitate arhitectonică, i-a adus o anumită faimă, fiind considerată un unicat pe teritoriul României” [23, p. 3-78].

În concluzie vom menționa că bisericile repertoriate de noi în spațiul pruto-nistrean și construite în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea în cimitirele moldovenești sunt importante pentru conturarea unui tablou complex privind spațiul istorico-arhitectural și artistic al cimitirelor studiate.

Bibliografie selectivă:

1. ANRM. F. 2848, inv. 22, d. 40, f. 132.
2. ANRM. F. 125, inv. 4, d. 1450.
3. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 1637, f. 244-246.
4. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 2871, f. 41.
5. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 4208.
6. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 6995.
7. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 933.
8. ANRM. F. 208, inv. 2, d. 3284.
9. ANRM. F. 2848, inv. 22, d. 40, f. 129-133.
10. Anuarul Eparhiei Hotinului, 1925, p. 157. Bodești, cu biserica Adormirea Maicii Domnului, reparată la 1818 din piatră, nu se știe de când e zidită, sate alăturate: Harbușcani, Pohoarna-Răzeși și Pohoarna-Serghei. A se vedea: Gheorghe G. Bezviconi. Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. București, 1940.
11. AOSPRM. F. 51, inv. 19, d. 188, f. 45-46.
12. Arhivele Basarabiei. Chișinău, 1930, an. 2, nr. 3.
13. Bezviconi Gheorghe G. Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. București, 1940.
14. Brihuneț M. Istoria mănăstirii Călărășăuca de la întemeiere până în anul 1916. În: Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei "Ioan Neculce". Iași, 2011, vol. XIII-XIV, 2007-2009, p. 109-118.
15. Brihuneț M. Tipul de biserică de la Cobâlea și Pohoarna, raionul Șoldănești. În: Arta, Chișinău, 2012, p. 77-85; Brihuneț M. Bisericile din spațiul pruto-nistrean din anii '20-30 ai secolului al XIX-lea. În: Cercetări istorice. Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, Editura Palatul Culturii, 2012, vol. XXX-XXXI, p. 115-126.
16. Catagrafia Basarabiei din 1817, ținutul Sorocăi. În: Revista Societăți Istorico-Arheologice bisericești din Chișinău, Chișinău, 1928, Vol. 18.
17. Ciobanu Ștefan. Biserici vechi din Basarabia. În: CMI, secția Basarabia, Anuar, I, Chișinău, 1924, p. 2-70.
18. Ciocanu S. Un monument de arhitectură tradițională. Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Condrița (Basarabia). În: Arhitect Design, București, 1998, nr. 4, pp. 29-31.
19. Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău de Const. Tomescu. În: Arhivele Basarabiei, 1936, an. 8, nr. 4.
20. Diferite știri din arhiva consiliului eparhial Chișinău de Const. Tomescu. În: Arhivele Basarabiei, Chișinău, 1934, an. 6, nr. 4. Dosarul de obște nr 3/1814, f. 101-103.
21. Ghibănescu Gheorghe. Impresii și note din Basarabia. Chișinău, 2001.
22. <http://www.monument.md/catalog/manastirile/357/>, accesat 5 aprilie 2012
23. Iftimi Sorin. O „formă fără fond”? Biserica Rotundă din Lețcani (Iași). În: "Monumentul. Lucrările celui de al II-lea Simpozion "Monumentul. Tradiție și viitor", Iași, Ed. Junimea, 2001, p. 73-78.

24. Jitari V. Unele aspecte arhitectonice ale Cimitirului Central cu biserica Tuturor Sfinților din or. Chișinău. În: *Arta*, Chișinău, Litera, 1993, p. 156-163.
25. *MEF*, volumul VII, partea I, recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774, Chișinău, 1975.
26. Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova. Chișinău: Știința, 1993.
27. Republica Moldova. Enciclopedie. Ed. a II-a, Chișinău, 2010.
28. Sava Aurel V. Mănăstirea Hârbovățul (1730-1816), ctitori, egumeni și documente. În: *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, 1934, Vol. 24.
29. Țiganco Nicolae. Mănăstirea Rughi. În: *ACMISB*, an. II, 1928.
30. Брехунец Э., Бызгу Е., Свято-Троицкий Рудьский монастырь. В: *Православные монастыри. Энциклопедия*. Москва, 2000. с. 295-296.
31. Ганицкий М. Монастыри в Бессарабии. В: *КЕВ*, 1883, № 16.
32. Курдиновский Василий. Список древнейших церквей Бессарабской губернии. В: *КЕВ*, 1908, №. 22 и 23, стр. 865. Бодешты, с. (А.с.об.) = время построения церкви сей неизвестно, ремонтировалось же она в 1818 году, посвящена Успению Богородицы, каменная, сооружена на средства помещика Емануила Калмуцкого.
33. Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет. Кишинев, 1987.

Резюме. В данной статье автор рассматривает основные проблемы, связанные с типологией каменных храмов Днестровско-Прутского междуречья, возведенных в XVIII – первой половине XIX вв. На основании собранного материала и архивных документов, предложены несколько типов каменных церквей, наиболее часто встречаемых в рассматриваемом регионе. Также автор предлагает несколько примеров, которые вписываются в данную типологию, рассматривает архитектурные особенности каждого храма. Представленная типология важна для понимания и восстановления процесса развития культового зодчества Бессарабии в XVIII – первой половине XIX вв.

Ключевые слова: церковь, культовое зодчество, архитектура, типология, строительство.

Résumé. Dans le présent article l'auteur examine les principaux problèmes de la typologie des églises de l'interfluvie Dniestr-Prut, érigé aux XVIII – première moitié du XIX siècle. Fondée sur les données recueillies et des documents d'archives, l'auteur présente plusieurs types d'églises en pierre, les plus habituelles dans cette région. L'auteur offre également des nombreux exemples qui s'insèrent dans cette typologie, examine les particularités architecturales de chaque église. Typologie présentée est très importante pour comprendre le processus de développement et de la reconstruction d'architecture religieuse en Bessarabie de XVIII – première moitié du XIX siècle.

Les mots clés: l'église, l'architecture religieuse, l'architecture, les types et la construction

Membru corespondent al AȘM, dr. hab.
Mariana ȘLAPAC

ARHITECTURA COMPLEXULUI MONASTIC NOUL NEAMȚ

Complexul monastic Noul Neamț din Chițcani este situat pe malul drept al fluviului Nistru, în apropierea orașului Bender. Pe teritoriul mănăstirii sunt amplasate mai multe edificii, care contribuie la desfășurarea practicilor religioase și sunt inerente activității economice și gospodărești: Catedrala Înălțarea Domnului, biserica Înălțarea Sf. Cruci, biserica Adormirea Maicii Domnului, biserica Sf. Nicolae, clopotnița, trapeza, biblioteca, arhondaricul, chiliile călugărilor, atelierele, hambarul, depozitele.

Fig. 1. Biserica Adormirii Maicii Domnului (foto A. Kușci).

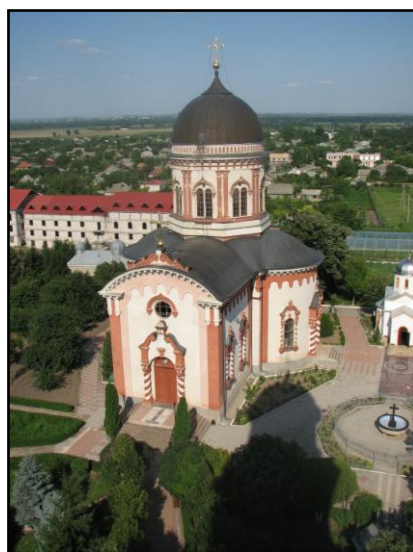

Fig. 2. Catedrala Înălțării Domnului (foto V. Șlapac).

Planul general al complexului monastic se caracterizează printr-o structură planimetrică închisă și compoziție mixtă, unde elementele componente se recepționează atât din exterior, cât și din interior. El face parte din mănăstiri-reședințe mari, care se construiau, în mare parte, după plan prestabilit pe terenuri deschise, relativ netede sau terasate. În organizarea arhitecturală a ansamblului sunt utilizate o serie de principii caracteristice secolului al XIX-

lea: cel ierarhic, cel al subordonării vizuale a părților componente, cel al integrității, cel al repetării și al ritmicității. Intrând în curtea mănăstirii vizitatorul resimte „efectul-surpriză” – dintr-odată apare o alee largă plantată cu copaci, care duce spre clădirile bisericilor, de o arhitectură remarcabilă. Amenajarea peisajeră a complexului tinde spre regularitate: alei de traseu rectiliniu, rondsuri circulare, numeroase puncte de observare de formă geometrică precisă ș.a. Spațiul este organizat de un sistem bine gândit de dominante: accentul vertical major, clopotnița cu cinci niveluri, precum și dominantele secundare – trei edificii eclesiastice amplasate consecutiv. Fațadele acestora integrate armonios în sit pot fi admirate din unghiuri de vedere diferite. Legăturile vizuale, directe și indirecte, se concretizează în dependență de locul aflării vizitatorului în teritoriu. Se evidențiază câteva direcții principale care converg înspre principalul centru al compoziției – zona edificiilor eclesiastice. Clădirile auxiliare ale mănăstirii nu beneficiază de o amplasare compactă, ci sunt „dispersate” în cadrul complexului. Silueta ansamblului monastic este pitorească, dinamică, cu mai multe planuri. Arhitectura lui creează o atmosferă deosebită de sărbătoare, specifică pentru cele mai importante complexe religioase din regiune.

Catedrala ansamblului – biserica de vară cu hramul Înălțarea Domnului a fost construită în anii 1867–1872 cu străduința preotului Andronic Popovici de arhitectii din Sankt Petersburg Vasili Schaub și Ferdinand Miller, supravegherea construcției fiind asigurată de arhitectul basarabean Nicolae Golikov [14, p. 18]. Anterior, în 1864, cei doi arhitecți au propus o altă variantă a bisericii de vară, care nu a fost acceptată de autorități [2]*. Proiectul respins prezenta un obiectiv eclesiastic monumental, decorat cu mănunchiuri de pilaștri cu capiteli corintice și o fereastră rotundă de asupra intrării, încadrată într-o compoziție sculpturală bogată. Un fronton triunghiular cu modilioane și motivul „ochiului atotvăzător” accentua accesul principal în Catedrală. Partea superioară a edificiului de cult era tratată într-o manieră barochizantă. Turla centrală beneficia de un decor bogat cu un șir de ferestre circulare cu reliefuri plasate la poalele învelitorii în formă de coif. Camera clopotelor era perforată de șase goluri arcuite. Celelalte turlă, mai joase, repetau unele elemente decorative ale turlei principale, dar într-o formulă mult mai modestă.

Actuala Catedrală prezintă o soluție planimetrică inspirată din arhitectura moldovenească: un triconc tradițional căruia i se alătură, dinspre vest, spațiile rectangulare ale pronaosului și pridvorului. Patru pile mari, compuse din mai mulți pilaștri, susțin patru arce-dublouri, care sprijină, prin intermediul pendantivilor triunghiulari sferici, un tambur cilindric acoperit cu o calotă sferică. Toate absidele semicirculare, egale în dimensiuni, dispun de semi-

* Ținem să mulțumim ierodiaconului Andrei (Mănăstirea Noul Neamț) pentru mai multe materiale de arhivă puse la dispoziție.

calote sferice. Pridvorul flancat de două încăperi-anexe se remarcă prin prezența unei deschideri de acces de inspirație neogotică. În partea superioară a pronaosului boltit în leagăn se găsește cafasul. Accentul vertical principal îl constituie turla de pe naos cu învelitoarea în formă de coif.

O decorație exterioară bogată, care combină mai multe motive arhitecturale, completează vocabularul plastic al edificiului eclesiastic: cornișele cu denticule sau modilioane, șirul de ocnite mici, frontoanele rotunjite, aticul cu volute dispuse simetric, arhivoltele în arc în acoladă și console la nivelul nașterii arcelor, ferestrele circulare, ornamentele orizontale reliefate asemănătoare cu crenelaje orientale dințate ș.a. Se mai adaugă coloanele angajate cu fusuri torsionate și capitelluri în formă de flori de lotus stilizate, care flanchează intrarea principală în biserică și se regăsesc, în dimensiuni mai mici, lângă ferestrele arcuite. Ele susțin frontonașele rupte, decorate cu volute și chei de arc trapezoidale în relief. Turla, perforată de ferestre geminate arcuite incluse în arhivolte în arc în acoladă, este articulată prin pilaștri gemați având capitelluri în formă de flori de lotus. Între volutele frontoanelor rupte plasate deasupra acceselor se află câte un soare-răsare.

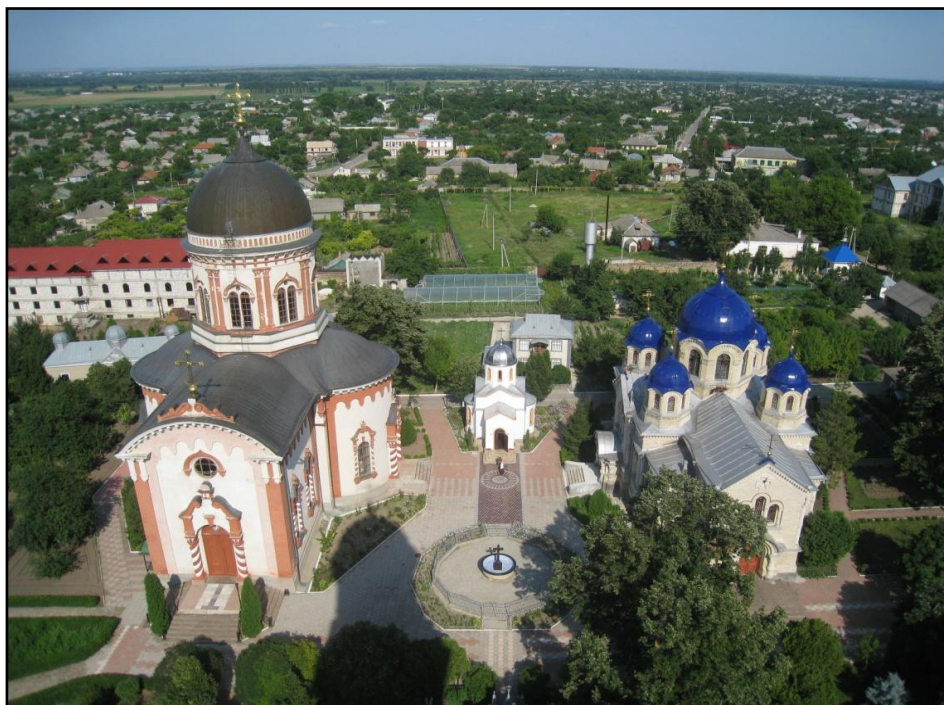

Fig. 3. Vedere din clopotnița mănăstirii (foto A. Kușci).

Tematica solară este omniprezentă în decorația edificiului: un mit cosmogonic egiptean glăsuiește că din haosul inițial s-a ridicat un lotus gigantic, din care în prima zi de existență a lumii a apărut soarele. Cromatica fațadelor

îmbină două culori caracteristice barocului rus: roșu și alb, doar soclul și învelitoarea edificiului oferă nuanțe de gri și cafeniu-închis. În cazul bisericii de vară se realizează o sinteză din elemente de proveniență rusă și orientală, dar într-o interpretare barocă.

Biserica de iarnă cu hramul Adormirea Maicii Domnului cu plan în formă de cruce greacă înscrisă este edificată în anii 1901–1905 de arhitectul basarabean Mihail Serotinski [14, p. 18].

În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat documente care confirmă acest fapt: planul de situație cu indicarea Catedralei și a bisericii de iarnă (hașurată), precum și câteva secțiuni ale edificiului de cult. Spațiul interior, divizat de patru pile de secțiune cruciformă, în altar, naos și pronaos, este dominat de încăperea centrală. Aceste pile susțin, cu ajutorul pendentivelor triunghiulare plați, turla octogonală, în două registre, străpunsă de ferestre arcuite și acoperită cu o cupolă sferică. Brațele laterale ale crucii, pridvorul și pronaosul sunt boltite în leagăn, dar pe suprafețele semicilindrice apar ciubuce diagonale intersectate, care imită nervurile gotice. Silueta bisericii este îmbogățită prin prezența a cinci turlă cu învelitori în formă de coif. Decorația exterioară asimilează procedee ale arhitecturii bizantine și ale celei ruse: ferestrele bifoare și trifore cu colonete angajate, frontoanele încheiate în arc subînălțat, cornișele denticulate și cele formate dintr-o suită de arcușoare, ancadramentele ferestrelor cu muluri în retragere, coloanele robuste, secționate în tronsoane, cu partea mediană bombată numită „dânka” în arhitectura rusă veche, capitellurile sfero-cubice, motivul crucii grecești pe timpanele frontoanelor și pe friză, arhivoltele cu muluri din cărămidă ș.a. Sub aspectul expresiei plastice, există o anumită similitudine a acestui locaș de cult cu biserica Sf. Pantelimon din Chișinău, opera arhitectului basarabean Alexandru Bernardazzi. Ambele edificii eclesiastice se disting printr-o expresivitate artistică deosebită.

Un alt monument de arhitectură religioasă este biserica Sf. Nicolae (1830, reparată în 1864), ctitoria lui Andrei Glodea [1, p. 264]. Ea dispune de un plan alungit cu decroșări. Clopotnița așezată deasupra pridvorului are o turlă octogonală și un acoperiș piramidal încoronat cu bulb. Compoziția volumetrică a obiectivului este una tradițională pentru Basarabia din secolul al XIX-lea, iar vocabularul plastic însumă detalii din arhitectura neorusă și cea clasicistă.

Biserica Înălțării Sfintei Cruci încorporată în trapeza mănăstirii dispune de o turlă cilindrică joasă cu învelitoare în formă de coif. În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat câteva desene tehnice referitoare la un proiect al clădirii trapezei, care includea un antreu, o bucătărie, un bufet, două spații rezervate bibliotecii și trapeza [3]. Arhitectura edificiului era de inspirație eclectică, cu anumite elemente baroce, cum ar fi terminația rezalitului central de plan semicircular străpunsă de o ferestruică ovală încadrată într-un

cartuș. Fațada principală conținea ferestre bipartite și tripartite a căror parte superioară avea deschiderea de traseu semicircular.

Este cunoscut și un alt proiect al trapezei aparținând arhitectului basarabean Alexandru Racov [4]. Construcția în cauză, cu o arhitectură modestă, beneficia de două niveluri supraterrane și un subsol boltit semicilindric.

În Arhivă Națională a Republicii Moldova s-au păstrat câteva schițe ale frizei tavanului unei biserici mănăstirești, executate cu măiestrie [5]. Friza includea serafimi sculptați și un decor rococo reliefat alcătuit din scoici înconjurate cu vrejuri și frunze de acant unde dominau linii curbe și contracurbe.

Prezintă interes și alte materiale grafice. S-au păstrat câteva variante de porți mănăstirești realizate în stil eclectic [12]. Actele din 1872 ne informează despre confecționarea ușilor de intrare a Catedralei mănăstirești de către fabricanții din Franța Piotr (Pierre) Michel și Georg Schmidt după desenul arhitectului basarabean Nicolae Golicev [6]. În așa-numitele „Condiții” întocmite în timpul procesului de confecționare a ușilor este menționat că în aprilie 1872 francezii au primit 1200 de ruble de argint, iar în noiembrie încă 600 ruble de argint [6].

Printre cele mai importante componente ale mănăstirii se numără clopotnița (1910–1915), proiectată și edificată de arhitectul basarabean Mihail Seroșinski. Materialele de arhivă confirmă faptul existenței unor propuneri arhitecturale anterioare [13].

O primă variantă a clopotniței a fost expediată spre aprobare în 1864 de arhitecții din Sankt Petersburg Vasili Schaub și Ferdinand Miller [13]. Construcția beneficia de patru niveluri, toate de plan octogonal. Parterul cu zidăria de tip rustică era penetrat de un culoar boltit în leagăn. Intrarea a fost flancată de pilaștri gemați, iar de asupra culoarului de acces se aflau trei ferestre arcuite articulate prin pilaștri cu capiteli ioni. Pe friză erau plasate metope și triglifuri, iar frontonul de la etaj era decorat cu motivul „ochiului atotvăzător”. Fațada clopotniței conținea mai multe nișe de plan rectangular, reliefuri geometrice, șiruri de modilioane și denticule, pilaștri și colonete cu capiteli dori-ce și corintice. Totuși autoritățile centrale nu au acceptat acest proiect [13].

O altă variantă, cea din 1879, aparținea inginerului basarabean civil Luca Semco-Savoischi [7]. Clopotnița proiectată, cu patru niveluri, era amplasată la o distanță de 30 de stânjani de la biserica de iarnă cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Și aici parterul conținea un culoar de intrare boltit semicilindric, iar etajul era împodobit cu pilaștri și nișe, având în axa intrării o fereastră tripartită. Sub placa pervazului se găseau două șiruri de compoziții sculpturale cu motive geometrice. Fereastra centrală era situată sub un fronton circular. Următorul nivel individualizat cu pilaștri, nișe alungite și frontoane triunghiulare includea camera clopotelor cu patru goluri arcuite. Clopotnița proiectată de Luca Semco-Savoiski avea o terminație barocă cu patru

orologii integrate în decorații reliefate. De remarcă că și această variantă nu a fost acceptată de autorități.

Fig. 4. Clopotnița mănăstirii (foto V. Șlapac).

Fig. 5. O frescă de la mănăstirea Noul Neamț (foto V. Șlapac).

Ele au aprobat doar următorul proiect, cu cinci niveluri, aparținând arhitectului basarabean Mihail Serotînschi, care a ales drept model clopotnița bisericii Acoperământul Maicii Domnului din Odesa [14, p. 18]. Înălțimea clopotniței mănăstirii Noul Neamț întrecă 60 m, ea fiind cea mai înaltă și mai aspectuoasă construcție de acest tip din Republica Moldova. Localnicii susțin că în zilele senine de pe vârful clopotniței poate fi văzută atât Marea Neagră, cât și Iași [1, p. 264]. Clopotele au fost confecționate la turnătoria lui Pavel Finleandski din Moscova [8]. În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-a păstrat copia unui document semnat de Pavel Finleandski: „Prezenta recipisă este dată de uzina de confecționare a clopotelor a lui Pavel Finleandski din orașul Moscova Comitetului de Construcție pentru edificarea clopotniței la Mănăstirea Noul Neamț cu hramul Înălțării din județul Bender, Eparhia Chișinău și confirmă faptul că la data respectivă uzina în cauză a primit de la Președintele Comitetului de Construcție sus-numit, starețul Mănăstirii Noul Neamț, părintele arhimandrit Gherman comanda de turnare pentru clopotnița Mănăstirii menționate a douăsprezece clopote din cuprul pentru tunuri: de 550 puduri, 250 puduri, 100 puduri, 50 puduri, 25 puduri, 12 puduri, 6 puduri,

3 puduri, 1 pud, 30 funți și 20 funți cu prețul de 21 ruble pentru pud. Pentru toate clopotele să se pregătească limbi de fier cu prețul de 7 ruble pentru pud, balanță și curele cu prețul de 70 de ruble și juguri de fier cu prețul de 4 ruble pentru pud. În contul acestei comenzi uzina a primit 3000 de ruble. Semnează: Președintele Onorific Ereditar Pavel Nicolaevici Finleandski" [8].

Prin parterul clopotniței se intră în curtea mănăstirii Noul Neamț. Etajul conține încăperi auxiliare luminate prin ferestre circulare mici, iar următoarele două niveluri, ambele de plan octogonal, adăpostesc camerele clopotelor. Ultimul etaj este rezervat unui lanternou-belvedere de formă cilindrică. Arhitectura clopotniței probează persistența elementelor caracteristice barocului rus: frontoanele *à jour* în arc subcintrat, pilaștrii de colț, coloanele angajate, cornișele dezvoltate, panourile și nișele plate și concave evidențiate prin culoare, ferestrele rotunde și octogonale, portalurile acceselor cu pilaștri și arhivolte, retragerile succesive de pereți, coexistența culorii albe și a celei roșii ș.a. În baza ultimului nivel al clopotniței sunt încorporate, respectând punctele cardinale, patru orologii.

Fig. 8. Proiectul clopotniței din 1879, fațada principală

Fig. 9. Proiectul clopotniței din 1879, secțiunea
(Biblioteca mănăstirii Noul Neamț).

Fig. 6-7. Proiectul Catedralei Înălțarea Domnului din 1864, fragmente (Biblioteca mănăstirii Noul Neamț).

Este cunoscută și o altă variantă de soluționare plastică a parterului clopotniței aparținând aceluiași arhitect [2]. Aici era prevăzută construcția bisericii Sf. Cavou. Fațada locașului de cult era soluționată în stil eclectic și conținea coloane cu fusuri torsionate și capiteli sfero-cubice, vase de piatră, balustre, nișe de diverse configurații, șiruri de denticule, panouri plate și un coronament cu aspect oriental. Totuși varianta în cauză nu a fost realizată.

Ar trebui de menționat și numele unor artiști plastici reputați care au contribuit la confecționarea inventarului bisericesc sau la împodobirea interioarelor. Este de remarcat că la confecționarea chivotului, a două sfeșnice, a două Evanghelii și a zece icoane de formă ovală a contribuit vestitul pictor din Sankt Petersburg Serghei Verhovțev [9]. În 1902, pentru confecționarea și pictarea noului iconostas din biserica Sfântul Nicolae a fost invitat un alt pictor renumit – Alexandr Shvaikievich [10]. Documentele de arhivă confirmă că lucrările acestui specialist din Odesa au costat 3250 de ruble [10].

În general, ansamblul mănăstirii Noul Neamț reprezintă o operă arhitecturală și artistică de mare valoare.

Bibliografie:

1. Andronic M., Nesterov T. Toate drumurile duc la... Putna. Suceava, 2001.
2. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul "Church the Holy Sepulchre".
3. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 11, inv. 2, d. 42, f. 1 „Эскиз здания церкви Ново-Нямецкого монастыря”.
4. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 11, inv. 2, d. 45, f. 1 „Проект на постройку каменного здания для трапезы в Ново-Нямецком монастыре, 1885 г., инженер-архитектор А. Раков”.
5. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 11, inv. 2, d. 63, f. 1 „Эскиз фриза потолка церкви Ново-Нямецкого монастыря”.
6. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 2119, inv. 1, d. 54, f. 55-56. „Условие, заключенное управляющим Ново-Нямецкого монастыря с французскими фабрикантами об изготовлении резных дверей для Соборной церкви монастыря согласно рисунку архитектора Голикова, 30 ноября 1871 г.”.
7. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 11, inv. 2, d. 51, f. 1 „Проект на постройку каменной колокольни при церкви Ново-Нямецкого монастыря, 26 июля 1879 г., инженер Л. Савойский”.
8. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 2119, inv. 1, d. 190, f. 39 „Расписка о принятии заказа колокольно-литейным заводом Финляндского в Москве на отливку для Ново-Нямецкого монастыря колоколов”.
9. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 2119, reg. 1, d. 59, f. 76 „Договор, заключенный между художником С.В. Верховцевым и игуменом Ново-Нямецкого монастыря Феофаном на выполнение ряда работ, 1881 г.”.

10. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din ANRM. F. 2119, reg. 1, d. 139, f. 72 și f. 72 verso "Договор, заключенный между игуменом Ново-Нямецкого монастыря Германом и классным художественной императорской академии художеств, ст. сов. А.Х. Швайкевичем об устройстве нового иконостаса в новой церкви Николая Святителя, 12 февраля 1902 г., Одесса".
11. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copia după documentul din Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM). F. 11, inv. 2, d. 45, f. 1.
12. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copii după documentele din ANRM. F. 2119, inv. 1, d. 403, f. 1 și f. 1 verso; ANRM. F. 11, inv. 2, d. 44, f. 1.
13. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, copii după documentele din ANRM. F. 11, inv. 2, d. 43, f. 1; ANRM. F. 11, inv. 2, d. 45, f. 1; ANRM. F. 11, inv. 2, d. 48, f. 1; ANRM. F. 11, inv. 2, d. 49, f. 1 "Планы колокольни Ново-Нямецкого монастыря, 1864 г., архитекторы В. Шауб, Ф. Миллер".
14. Памятники русской культуры и истории в Молдове. Кишинев, 2009.

Резюме. Архитектура Ново-Нямецкого монастырского комплекса

Данная работа раскрывает особенности архитектуры Ново-Нямецкого (Кицканского) монастырского комплекса, включающего Свято-Вознесенский собор, Кресто-Воздвиженский трапезный храм, Успенский храм, Никольский семинарский храм, колокольню, трапезу, библиотеку, кельи монахов, мастерские, амбар, склады, погреба и др. В архитектурной организации ансамбля использованы принципы и приемы характерные для культового зодчества Российской Империи в XIX в.: принцип иерархии, принцип визуально-пространственного восприятия, принцип соразмерности архитектурных масштабов, принцип упорядоченности, принцип целостности, принцип упорядоченности планировки, принцип ритмичности и др. Пространство организовано согласно хорошо продуманной системы доминант: главный вертикальный акцент – пятиуровневая колокольня и второстепенные доминанты – культовые сооружения, расположенные последовательно.

В планировке Свято-Вознесенского собора просматривается влияние «молдавского стиля», а в его декоре преобладают восточные и русские мотивы, но в барочной интерпретации. Успенская церковь представляет крестово-купольное решение и декор с использованием древнерусских и византийских элементов. Большое значение в силуэтном строе всего ансамбля играет колокольня.

Автор вводит в научный оборот ряд новых архивных материалов, хранящихся в библиотеке Ново-Нямецкого монастыря, позволяющих проследить за архитектурной эволюцией этого ценного памятника.

CONSERVARE ȘI RESTAURARE

Eugen BĂZGU

RESTAURAREA ȘI PUNEREA ÎN VALOARE A BISERICII DE LEMN DIN SATUL PALANCA: PROBLEME DE RECONSTITUIRE A FORMELOR ORIGINALE

1. Argument

Din cele mai vechi timpuri și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova istorică civilizația lemnului a fost dominantă. Lemnul era un material accesibil, cu proprietăți multiple, adaptate confecționării diferitor obiecte și satisfacerii necesităților vitale. Din lemn se confecționau majoritatea uneltelor de muncă, obiectelor de uz casnic, pieselor de mobilier, mijloacelor de transport etc. Tot de lemn, în special din bârne masive de stejar, erau construite în mod tradițional biserici, case de locuit, mori, accesorii gospodărești. Iar ca ansamblu, sub diferite stări ale sale de: pădure, copac, trunchi, frunză etc. acesta stă în epicentrul reprezentărilor tradiționale asupra lumii. Universul sacral tradițional este strâns legat de universul acestor reprezentări.

Despre amploarea folosirii lemnului în construcția bisericilor denotă faptul că în anul 1812 din 775 de biserici, câte au fost înregistrate în Basarabia, doar 40 erau de piatră, celelalte fiind de lemn [1]. Dintre ele la începutul secolului XXI în spațiul nostru cultural au rămas peste 80, ceea ce înseamnă că avem un patrimoniu destul de modest față de vechea tradiție și față de câte au păstrat țările învecinate. Doar 17 biserici dintre cele care au supraviețuit intemperiilor vremii datează din secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea și sunt continuatoare ale vechilor tradiții seculare autohtone. Pentru a putea estima mai exact acest patrimoniu, vom preciza că ele sunt o reflecție palidă, de mai puțin de un procent, a bogatei tradiții de altădată a arhitecturii ecleziastice de lemn moldovenești medievale [2].

Data fiind condiția precară a acestor edificii, făcute dintr-un material perisabil, dar și diversele pericole la care ele sunt expuse, este foarte important să se întreprindă o documentare riguroasă, o evaluare a stării lor la zi, pentru a cerceta și a interpreta științific acest patrimoniu, a-i cunoaște valorile și a-i asigura o protecție pe măsura importanței sale. Ca valoare istorică, arhitecturală și etnografică bisericile sunt diferite, însă au rămas atât de puține, iar în contextul insuficienței lor cercetări, ponderea lor crește, încât fiecă-

re servește ca un reper sigur în conturarea istoriei, tipologiei și evoluției unui tip de biserică. Trebuie să constatăm faptul că anume bisericile de lemn sunt foarte specifice culturii noastre. Ele sunt cele mai vechi locașuri de cult, au fost cele mai răspândite și au reunit comunitățile locale de-a lungul istoriei și, precum e firească, a îmbinat multe elemente distinctive, privind atât istoria Bisericii, cât și cea a țării. Cercetarea acestor edificii este importantă prin faptul că sunt singurele construcții de lemn păstrate până în prezent. Celelalte: casele, morile, cramele etc. au dispărut și pot fi reconstituite ca tehnici, materiale, proporții, volumetrie, studiind atent bisericile de lemn. Această supraviețuire a edificiilor ecleziastice de lemn în timp se datorează faptului că bisericile erau gândite, apoi construite și întreținute ca să dureze multe secole. Iată de ce putem afirma că la edificarea bisericilor erau folosite tehnicile care le asigurau rezistența construcțiilor, cele mai elaborate, pentru a le conferi bisericilor imaginea de locașuri sfinte; erau folosite cele mai elevate tehnici și principii constructive, pentru a ridica biserici pe potriva tradiției religioase.

Locașurile de cult ajunse până la noi diferă substanțial ca structuri arhitecturale unele de altele, încât pentru un ochi neavizat lasă impresia că nu reprezintă asemănări și că nu a existat o tradiție unitară specifică locului. Cu noșterea acestei moșteniri arhitecturale autohtone în toată plinătatea ei, utilizarea principiilor care determină specificul ei în procesul restaurării și renovării locașurilor de cult va conferi și mai multă putere afirmării spiritului nostru identitar, va solidariza societatea în jurul valorilor sacre, netrecătoare.

La acest moment considerăm că este necesar să facem o comparație între lemn și piatră ca materiale de construcție a bisericilor. În societatea tradițională lemnul era considerat material divin, dat de Dumnezeu, iar piatra multe secole a fost evitată [3]. Conform unor reprezentări despre lume, adânc înrădăcinate în conștiința populară, se credea că piatra ar fi un produs al necuratului. Iată de ce, chiar dacă se găsea destul de ușor, ea a început a fi utilizată în arhitectura rurală populară din Basarabia destul de târziu, abia către mijlocul secolului al XIX-lea, până atunci poporul simplu a dat preferință arhitecturii din lemn [4]. Împușinarea rapidă a pădurilor, către începutul secolului al XIX-lea, apariția în masă a unor instrumente ce puteau asigura prelucrarea mai ușoară a pietrei de calcar, la care s-a adăugat existența în anumite zone din preajmă râurilor Nistru, Răut, Ichel, Bâc, Racovăț și Prut, la suprafață, a unor bogate stratificări calcaroase [5] au determinat țăranii din aceste zone să o utilizeze nu numai în construcții adiacente, ci chiar și la edificarea caselor de locuit, inclusiv a bisericilor.

În această lucrare ne propunem să punem în valoare tradiția bisericilor de lemn din spațiul nostru cultural în contextul restaurării lor ca o posibilitate de cercetare complexă și să arătăm importanța lor în contextul moștenirii ecleziastice și naționale.

Chiar dacă au fost edificate după canoanele vremii, bisericile de lemn au încifrat modele, elemente și însemne din mai multe epoci anterioare, creștine și precreștine, de evoluție a poporului nostru. Între ele amintim: tradiția de a face altarul din trunchi de copac, care este o reminiscență a venerării de altădată a copacilor sacri; orientarea altarelor bisericilor de lemn pe aceeași axă a soarelui ajuns la solstițiul de iarnă, urmând o tradiție a sanctuarelor geto-dacice care erau și un fel de calendare de determinare a timpului, în acest sistem înscriindu-se și tradiția seculară moldoveană de a amplasa intrarea în biserici pe latura de sud, tradiție erodată insistent în Basarabia către mijlocul secolului al XIX-lea de autoritățile ecleziastice rusești. Descifrarea acestor particularități necesită o cercetare specială, de mare profunzime și cuprindere.

Fig. 1. Situația bisericii din satul Palanca la 4 noiembrie 2005

Fig. 2. Biserica semidistrusă necesită restaurare neîntârziată.

De la sat la sat, în funcție de puterea lui economică, dar și de la zonă la zonă, au fost utilizate diferite tehnici de construcție, asimilând treptat toate posibilitățile materialului, adaptându-l pentru diferite necesități constructive. În satele de la nord și de la centru bisericile aveau pereții din bârne. Ele s-au păstrat într-un număr mai mare și un timp mai îndelungat decât în celelalte părți. Spre sud, acest tip de biserici era mai rar, în dependență de prezența sau lipsa în apropiere a pădurilor. În aceste locuri dominante erau bisericile construite pe carcasă de lemn, adică pe furci (amnari), cum se mai construiesc și acum casele în părțile Codrului, cu talpă de lemn sau furci direct îngropate în pământ, fără fundații solide, pereții fiind împlețiți, de regulă, din nuiele lipite cu lut, mai rar – din stuf sau alte materiale.

Bisericile de lemn sunt construcții specifice, care trebuie cercetate în perioada cât au o condiție fizică bună, „stau pe tălpi”. Pentru că după ce dispar, puține mărturii rămân în urma lor. Ele fac parte din construcțiile edificate din bârne cioplite fără fundație adâncită în sol, în sensul înțeles de astăzi. Erau așezate pe tălpi masive de stejar pe 4 pietre mari, fie pe mai multe pietre, puse pe la colțuri, încât odată cu trecerea a sute de ani, după ce bisericile

erau demontate, strămutate sau putrezeau în timp, nu lăseau urme în pământ și arheologii nu le pot ușor identifica decât în cazul când edificiul a ars. Aceste cazuri sunt destul de rare, dar după aceste urme a fost descoperită și identificată de arheologi încă în anii '60 ai secolului XX. biserica de lemn din imediata apropiere a cetății medievale de la Orheiul Vechi [6]. Iată de ce, pentru a determina existența și reprezentativitatea bisericilor de lemn sunt necesare metode specifice de cercetare.

2. Restaurarea bisericii de lemn din Palanca

Deși necesitatea restaurării și protejării bisericilor de lemn se impune destul de stringent de mai multe decenii, trebuie să constatăm că până în prezent s-a acumulat puțină experiență în acest sens. În anii '70-80 ai secolului trecut doar câteva biserici de lemn din spațiul nostru au fost restaurate de către Combinatul de Restaurare al Ministerului Culturii [7]. Despre această experiență nu s-au scris lucrări, iar în baza dosarelor tehnice ale monumentelor restaurate este greu să înțelegi cu ce dificultăți s-au confruntat restauratorii și cum au soluționat probleme inevitabile în acest context. În acest context, am considerat util să prezentăm câteva idei ce au rezultat din restaurarea bisericii de lemn din Palanca, Călărași, realizată în ultimii ani [8] și, în acest mod, să acordăm restaurării științifice a monumentelor, importanța care o merită.

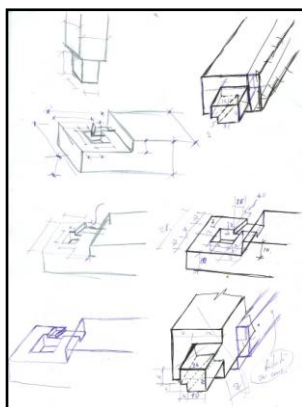

Fig. 3. Situația de degradare avansată a bisericii de lemn.

Fig. 4-5. Modalitatea de îmbinare a bânelor pentru re-montarea bisericii.

Mai multe particularități distincte deosebesc această biserică de celelalte din această regiune. Prima dintre ele constă în forma excesiv alungită a planului cu o proporție de 1:3 a lungimii și lățimii încăperilor pronaosului naosului și altarului (lățimea naosului și pronaosul oscila între 4.05-4.23 m, iar lungimea între 12.37-12.48 m). La acestea se adaugă parametrii turnului-clopotniță, adăugat pe latura de vest. Alungirea se datorează, după noi, refo-

losirii evidente a unui material lemnos dintr-o altă biserică medievală mai veche. În același context, se remarcă amplasarea deasupra naosului a unei cupole octogonale, evidențiate la exterior de un acoperiș ce repetă în linii generale forma octogonală a interiorului cupolei și planul puțin decroșat spre vest al încăperii altarului pentagonal. Această ultimă particularitate o regăsim și în planimetria bisericii din satul Hirișeni.

Am cercetat în mai multe rânduri acest monument, strămutat aici în anul 1847 [9] dintr-o altă localitate pentru a-l putea atribui și a-i urmări starea de conservare. Din „Vedomosti o ȣerkvi” pentru anii 1876, 1907, 1922 [10] am depistat informații utile, privind istoricul acestei biserici. Le-am raportat la rezultatele obținute ca urmare a cercetării atente a ruinelor părților constitutive ale bisericii, înainte de demontare și în cadrul demontării edificiului propriu-zis, și am descoperit date noi, relevante, privind istoricul evoluției în timp a acestei biserici. Deja în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului XX, pe măsura putrezirii tălpilor și primelor rânduri de bârne ale pereților, fundația i-a fost întărită de câteva ori, încât către anul 1940 întărirea de piatră pe exterior acoperea cu aproape un metru pereții originari ai bisericii. Aici e locul potrivit să amintim că meșterii au început a face la construcții fundații adâncite în pământ, inclusiv – și la bisericile vechi, pentru a le proteja și a le prelungi viața în secolul al XIX-lea.

În prima „Vedomosti o ȣerkvi”, identificată de noi, la descrierea bisericii din Palanca se precizează că clopotnița, executată într-o altă tehnică, cea a furcilor-amnare, a fost alăturată laturii de vest a bisericii abia în anul 1868 [11]. Cu această ocazie acoperișul bisericii a fost prelungit până la noua clopotniță, fără a fi refăcut vechiul sistem de asamblare a căpriorilor acoperișului pronaosului, de până la construcția clopotniței. Fixarea fotografică a părților constitutive ale monumentului și documentarea riguroasă a modului de asamblare a acestei structuri arhaice a căpriorilor, existentă până la anul 1868, ne-a pus la dispoziție un material bine structurat și documentat pentru restabilirea formelor originare ale bisericii și streșinilor acoperișului ei, inclusiv până la strămutarea și aducerea ei în 1847 pe acest loc.

În timpul demontării și marcării pieselor de lemn, conform procedurii științifice, s-a putut constata că, la scurt timp de la strămutare, biserica a fost consolidată pe interior, pe verticală, cu scândură de brad, jeluită, vopsită cu culoare albastru indigo de origine naturală, peste care, după un timp oarecare, a fost aplicată o tencuială groasă de mortar pe bază de var. Anul acestei reparații-consolidări pe interior poate fi nu mai devreme de 1856 și a fost stabilit în baza unei monete rusești de 5 copeici, nou-nouțe, care datează din anul 1856 și, care păstra încă pe suprafața de jos strălucirea cuprului, specifică monetei proaspăt ieșite de sub teascu monetăriei. Strălucirea se datora, la sigur, depunerii speciale a monedei în același an cu reparația efectuată, în caz contrar moneda ar fi avut patina obișnuită de oxidare a monetelor de cupru

aflate în circulație. Moneda a fost găsită pe un leaț de lemn, fixat orizontal pe interior, sub fereastra de nord a pronaosului, destinat, ca și altele de felul lui, pentru baterea și susținerea pe verticală a acestor scânduri de brad. Probabil tot în acest an, 1856, vechea tencuială de mortar pe bază de var a exteriorului pereților a fost, conform modei timpului, înlăturată și înlocuită cu șalăucă, – scândură de brad verticală, lată de aproape 30 cm, bătută în aceeași tehnică ca și cea de interior pe leături orizontale. Ca mai apoi, în 1868, anul alipirii turnului-clopotniță pe latura de vest, peste vechiul strat de șalăucă, aplicat în 1856, pe suprafața externă a bârnelor orizontale ale pronaosului, naosului și altarului, să fie aplicat un nou strat de șalăucă, puțin mai subțire și mai îngustă ca precedenta. Acest ultim strat a fost fixat și peste structura de amnare a turnului-clopotniță, încât biserică, odată cu schimbarea învelitoarei de șindilă în 1879 [12] cu alta de tablă de fier nelaminat, vopsit cu vopsea de ulei, de culoare verde, a căpătat imaginea cunoscută nouă din cărțile de istorie a arhitecturii [13]. Tot atunci în 1868 sau puțin mai târziu (1879) peretele despărțitor dintre naos și pronaos, străpuns de o intrare puțin arcuită cu motivul „coarnele berbecului” și două goluri din stânga și dreapta acestei intrări, au fost comasate într-o trecere arcuită, cu o lățime apropiată de lățimea propriu-zisă a încăperii naosului și pronaosului, prin cioplirea destul de brutală cu ajutorul toporului.

Fig. 6. Lucrări de demontare a bisericii din satul Palanca

Fig. 7. Discuții privind posibilitățile de restaurare și re-montare a bisericii. În centru, al doilea de la stânga la dreapta: arhitect Eugen Bâzgu; prot. mitr. Manole Brihuneț; parohul bisericii Adormirea Maicii Domnului Sergiu Curnic; arhitectul V. Galiț

În anul 2005 la demontarea acestei învelitori din tablă de fier, deja degradată pe porțiuni masive, au fost găsite câteva exemplare de șindilă de stejar, originară, iar pe căpriori – urmele cuielor de susținere a leăturilor învelitoarei de șindilă, ceea ce ne-a permis să stabilim cu exactitate de milimetru atât parametrii șindilei utilizate cât și pasul-distanța de fixare a lor. În acest mod s-a reușit reconstituirea învelitoarei acoperișului inițial al bisericii în formele sale originale de la 1847–1889, de până la înlocuirea ei cu foi de tablă

de fier. O altă problemă de principiu, destul de dificilă în contextul reconstituirii volumetriei inițiale a acestei vechi biserici de lemn, era stabilirea înălțimii originare a pereților bisericii. Dificilă, deoarece pe laturile de sud și de nord a pronaosului și naosului tălpile de lemn și primele 2-3 rânduri ale bârnelor erau în totalitate putrede și practic dispărute, încât era imposibil de stabilit mărimea lor inițială. În speranță găsirii și identificării celor mai mici rămășițe a acestor tălpi, chiar și în stare avansată de putrefacție, s-a insistat la desfacerea atentă în totalitate, pe perimetru de interior, a pereților și a vechilor podele de lemn. În încăperea altarului, pe latura de sud-est a apsidei pentagonale, a fost depistată o porțiune de perete, întreg, cu tot cu talpa originară într-o relativă stare de conservare. Talpa era destul de înaltă, de aproape 44 cm înălțime, cu o grosime, la fel de consistentă, de 31 cm. Aceste descoperiri ne-au permis să stabilim înălțimea inițială a pereților pe interior, care era de 3,98 m. [14]. O înălțime destul de mare pentru o biserică a unui sat obișnuit, mai ales, dacă ținem cont de faptul că pe atunci casele aveau o înălțime destul de mică ce oscila între 2,10-2,30 m. Biserica era o construcție destul de masivă, în stare să adăpostească întreaga comunitate a enoriașilor care locuiau în cele câteva zeci de case, cât avea pe atunci satul Palanca. Evaluând volumul de lucru necesar la montarea bisericii pe noul loc, trebuie să precizăm că el este destul de impunător și că fără un ajutor din exterior, sătenii nu ar fi putut avea și monta această biserică.

Tradiția orală, cu felul ei de-a aproxima lucrurile, amintește despre strămutarea bisericii, fără a mai preciza de unde anume. În acest context sunt grăitoare relatările câtorva bătrâni din acest sat, înregistrată de noi în anul 1979 [15], precum că biserica a fost adusă dintr-o altă localitate. Cu toții unanimi în privința strămutării, referitor la locul ei de origine, părerile oamenilor s-au împărțit. Au fost expuse trei păreri: 1) Că biserica este adusă din satul Rădeni, Ungheni. Privind această presupunere, trebuie să apreciem că este o confuzie: Vechea biserică din satul Rădeni, desfăcută în 1927, iar lemnul ei, cu consimțământul Mitropoliei, a fost adus în satul Mândra pentru edificarea bisericii [16]. Această reutilizare a lemnului unei vechi biserici, frecvent întâlnită în trecut, a fost posibilă pentru că la acea vreme enoriașii din Mândra făceau parte din parohia Palanca [17]. De la această vecinătate și de la apartenența enoriașilor din satul Mândra până în anul 1930 de parohia bisericii din Palanca, a apărut și confuzia; 2) După părerea altor bătrâni, biserica ar fi fost demontată și transportată în sat din satul Cornova. Referitor la această părere, vom preciza că biserica Sf. Dumitru din satul Cornova, construită din bârne masive de stejar, a fost strămutată cu participarea preotului-paroh Paul Mihail în anii 1942-1943 în Grădina Publică Centrală a municipiului Chișinău, în timpul organizării Muzeului Satului din Basarabia, în cadrul Expoziției „Doi ani de la dezrobirea de sub jugul bolșevismului” [18]. Expoziția, larg popularizată de autoritățile timpului, a făcut ca acest fapt să intre în memoria

pasivă a unor bătrâni din sat și să creeze această confuzie; 3) Ultima versiune, expusă doar de o singură persoană, era că biserica ar fi fost adusă din satul vecin Hârjauca. Ținem să subsemnăm acestei idei, pentru că anume sub acest nume „biserica de lemn din satul Hârjauca”, și nu din Palanca, ea figurează în mai multe publicații ale timpului [19]. Aici e locul potrivit să precizăm că „Anuarele Mitropoliei Chișinăului” pe anii 1922 [20], 1930 [21] nu denotă faptul că până în 1944 satul Hârjauca ar fi avut pe teritoriul său vre-o biserică de lemn sau de zid. Prima biserică de zid, a fost construită pe moșia satului abia în anii 2005–2010 [22].

Fig. 8. Sfințirea bisericii din satul Palanca, 31 martie 2009.

Fig. 9. Biserica de lemn din Palanca.

Această dilemă a fost rezolvată cu ajutorul puținelor surse scrise și a analizei specificului monumentului. Un temei în acest sens a servit faptul că la 1819 mănăstirea Hârjauca a încercat să doneze clăcașilor săi ruteni din satul Palanca o veche biserică de lemn a mănăstirii, devenită la acea vreme inutilă, pentru că așezământul monastic și-a schimbat amplasamentul de pe vechea vatră, aflată pe culmea dealului, pe un loc viran de la poalele acestui deal, unde se află și astăzi. Dar la acea vreme mănăstirea Hârjaucă era o ctitorie a răzeșilor din satele Hirișeni și Sipoteni, care, se pare, că au donat nu numai terenurile cu păduri mănăstirii [23], dar au și construit cu cheltuiala lor directă, prima biserică a mănăstirii. Iată de ce ei au protestat energic, ca ctitori ce erau, împotriva încercării mănăstirii de-a dona enoriașilor din Palanca această biserică. Obștea răzeșilor din Hirișeni și-a revendicat ctitoria și a obținut dreptul prin răscumpărare de a strămuta biserica pe teritoriul moșiei lor, amplasând în 1820–1821 această biserică în cimitirul satului [24].

La 1847 biserica adusă în cimitirul de la Palanca nu a fost demontată și montată înapoi bârnă cu bârnă, cum era practica obișnuită când lucrau echipe specializate în construcția bisericilor de lemn, ci a suportat intervenții vădite de refolosire a bârnelor, pe suprafața bârnelor neexistând semne de marcaj atât de necesare la strămutarea unei biserici de lemn pentru re-montarea [25] ei în aceeași ordine volumetrică spațială inițială de dinainte de strămuta-

re. Din cauza putrezirii sau deteriorării bânelor pe la extremități, în timpul demontării, colțarii acoperișului au degradat destul de mult, încât la montarea edificiului meșterii au preferat să tăie capetele, ceea ce le-a permis refolosirea materialului lemnos rezultat în altă consecutivitate decât în edificiul original. A rezultat o disproporționare a bânelor transversale și un plan alungit, tipic doar acestei biserici. Actualmente, după ce a fost transferată de noi pe un nou amplasament a doua oară, construcția păstrează ca volumetrie acestea trunchiere planimetrică rezultată în 1847. Nu are proporțiile specifice bisericilor moldovenești din simplu motiv că scurtarea extremităților bânelor cu 26-28 cm. a tuturor bânelor constitutive indiferent de lungimea lor inițială a dus, precum era și de așteptat la îngustarea bisericii și denaturarea proporțiilor ei inițiale. Dar, dacă reconstituim virtual lungimile inițiale ale bânelor înainte de strămutare prin adăugarea virtuală pe la extremitățile lor în versiune electronică câte 13-14 cm., exact lungimea obișnuită a colțarilor degradați înlăturați, per total 26-28 cm. la fiecare bârnă, obținem o planimetrie cu proporțiile obișnuite bisericilor moldovenești din secolele XVI-XVIII [26].

Amplasarea acestei biserici de lemn la doar 3.0 m. distanță de noua biserică din piatră, începută de comunitate în 1925 și nefinalizată după anii ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial, când a fost transformată de noile autorități comuniste, ateiste, în depozit de cereale a colhozului din localitate, nu au fost favorabile protejării bisericii de lemn. Acoperișul masiv în două ape, făcea să se scurgă spre biserică de lemn apele pluviale, fapt care a adus prejudicii grave păstrării integrității ei. Umbra lăsată de coroanele copacilor seculari din preajma ei a menținut de-a lungul a cinci decenii o umiditate sporită, care a favorizat putrezirea accelerată a unei părți considerabile a bânelor pereților și apariția pe zeci de metri pătrați a podurilor pereților de nord și cupolei a ciupercii *Merullius Lacrymas*.

Biserica de lemn era ascunsă după construcția de zid și după coroanele copacilor, încât nu mai putea fi văzută de la drum. Restaurarea ei pe același amplasament, umed și infectat masiv de sporii ciupercii xilofage *Merullius Lacrymas* [27], ar fi fost o gravă eroare, care cu tot efortul de restaurare și financiar întreprins de noi [28] ar fi dus în decurs de un deceniu-două la același deznodământ de colaps, definitiv al acestui valoros monument de arhitectură ecleziastică.

Hotărârea Consiliului Național al Monumentelor Istorice, care funcționează în cadrul Ministerului Culturii, de transferare a obiectivului pe un nou amplasament, bine vizualizat, bine securizat de intemperii naturale, pentru a putea asigura, după restaurarea propriu-zisă, o existență de secole a fost de bun augur și binevenită. S-a propus transferarea bisericii la o distanță de aproximativ 70 de metri, pe o colină însoțită, liberă de alte construcții, unde profilul bisericii restaurate nu ar fi întinat și aglomerat de construcțiile efemere ale sătenilor. O altă hotărâre de principiu a acestui Consiliu a fost apro-

barea deciziei de restaurare a monumentului în formele sale originare de la 1847–1867; restabilirea înălțimii originare a pereților, restabilirea învelitoarei inițiale de șindilă și înlăturarea turnului-clopotniță edificat la 1868, care impune prima edificiului o altă volumetrie, nespecifică acestui tip de arhitectură ecleziastică moldovenească.

Fig. 10. Proiect de restaurare a bisericii de lemn din satul Palanca. Autor: arh. E. Bâzgu

Înainte de demontare toate bârnele și părțile constitutive ale bisericii au fost marcate prin numerotare cu litere și cifre, ceea ce a dat posibilitate ca la montarea lor pe amplasamentul nou să se respecte aceeași ordine, în același loc exact de unde au fost demontate [29]. Pe locul nou [30], foarte bine vizualizat din toate părțile, biserica a fost situată

pe o fundație solidă de piatră [31]. Cu greu s-a reușit recuperarea a 52% din bârnele originale restul, fiind atacate masiv de ciupercă *Merullius Lacrymas* sau aflate în stare totală de putrefacție cu urme de atac de același tip de ciupercă, au fost înlocuite în totalitate cu bârne de aceeași esență – stejar cu aceeași parametri fizici. La montarea bânelor am respectat rigorile vechii tehnici de închegare pe verticală, cu cepuri de lemn de corn și stejar [32], a bânelor orizontale, cioplite în patru muchii, tehnică specifică acestui tip de monumente și totodată am urmărit restabilirea după martorii existenți a mărimii inițiale a ancadramentelor ferestrelor și unicii uși de intrare [33]. Rezistența edificiului în timp a fost asigurată prin restabilirea integrală a tălpilor (44 x 31 cm.) unice dintr-un capăt în altul (pronaos-naos) pe laturile fațadelor de nord și sud, lungi de peste 10.00 m și, respectiv a cununilor care încununază pereții biserici și, totodată, prin consolele lor de 1.57 m. lungime susțin greutatea acoperișului propriu-zis de șindilă. Lucrările de demontare, montare și de restaurare a bisericii de lemn, inclusiv cele de amenajare a spațiului ei au durat aproape patru ani [34]. Clădirea bisericii și silueta clopotniței din apropierea ei încorporează reușit orizontul colinei, integrându-se reușit peisajului locului. Ea amintește de vechea tradiție de a construi locașul sfânt pe locul cel mai înalt din localitate, mai departe de gospodăriile oamenilor.

Concluzii:

Restaurarea și salvagardarea acestei biserici a fost posibilă datorită conlucrării reușite dintre mai multe instituții și comunități. Păstrarea ei pentru

generațiile de acum și cele viitoare este destul de mare. Ea face parte dintr-un tip vechi de biserică care are deasupra naosului o cupolă interioară octogonală mare, vizibilă și la exterior. Este ultimul exemplar-mărturie a acestui tip de biserică păstrat în zona Codrilor [35]. Acest tip de biserică era foarte răspândit în zona de nord a Basarabiei și a satelor moldovenești din stânga Nistrului (de pe teritoriul actualelor raioane Camenca și Râbnîța), aria lor extinzându-se prin Podolia [36] până la mănăstirea Poceaev [37]. Confirmă această răspândire mai multe gravuri, acuarele, fotografii, desene, descrieri și recensăminte din secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului XX [38].

Biserica funcționează și adună la serviciul divin atât pe enoriașii din Palanca cât și pe cei din alte localități ale republicii [39], dornici de a vizita și a se ruga într-un locaș-monument emblematic de mare vechime.

Note și referințe bibliografice:

1. Халипа И[он]. Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–13 гг. В: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев, 1907, том. III, с. 295.
2. Conform unor estimări de aproximare: de-a lungul a peste cinci secole de existență de la descălcarea țării din 1359 în Moldova medievală cuprinsă de Nistru și crestele munților Carpați s-au construit și perindat în timp între 12-15 mii de exemplare de biserici durate din bârne de lemn de stejar sau brad.
3. Bâzgu Eugen. Semnificațiile mito-simbolice ale pietrei în gândirea populară românească. În: Destin românesc, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 3, Chișinău-București, 2001, anul VIII, nr. 31, p. 110-111; Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, Arhitectura vernaculară în piatră, Chișinău, 2009, p. 18.
4. Bâzgu E., Ursu M., op. cit., p. 18; Săpăturile recente din 2011 efectuate de arh. Ion Tentiuc în str. Piața Veche din mun. Chișinău au dus la descoperirea la adâncimea de peste 3 m. a rămășițelor unor case de lemn databile după resturile de ceramică cu secolul al XVII-lea, iar cele din toamna anului 2012 efectuate în turnul rotund nr. 3 a cetății Sorocă rămășițele carbonizate a unor bârne a unei fortificații de lemn din secolele XIV–XV ce a precedat cetatea actuală de piatră a Sorociei ctitorită de domnitorul Moldovei Petru Rareș în 1543.
5. Bâzgu E., Ursu M., op. cit., p. 16-17.
6. Ghimpu V. Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia. Ch.: 2000, pp. 82-85, 93.
7. Este vorba de bisericile de lemn din satele Horodiște, Călărași; Vorniceni, Strășeni (arh. Ia. Taras) parțial restaurate prin 1978–1980, biserica de lemn din satul Teșcureni, 1989–1990 (arh. E. Smolin), consolidarea fundațiilor (arh. E. Bâzgu), biserica de lemn din satul. Petrușeni-Râșcani restaurată în 1990–1991 și dispărută într-un incendiu nocturn de proporții peste doar câțiva ani.
8. Ambele biserici restaurate cu concursul direct al preotului protoiereu Sergiu Curnic, un administrator excelent cu talent vădit de coagulare a societății moldovenești în restaurarea și punerea în valoare a vechiului patrimoniu ecleziastic de lemn din Republica Moldova.

9. Ведомости о церкви Свято-Покровского 5-го округа, Орговского уезда, села Паланка за 1879 год; idem pentru anii 1889, 1907, 1923. În: Arhiva Muzeului Satului-Chișinău, dosar "Biserica de lemn din satul Palanca-Călărași".
10. Depistate de noi în 1993 ca și diversele chitanțe și procese-verbale de construcție a bisericii de lemn (1924–1930) din satul Mândra și bisericii noi de piatră (1925–1943) din s. Palanca ca foi separate printre molozul rezultat de la degradarea fizică cu un atac masiv de mușegai și ciupercă. În: Arhiva Muzeului Satului-Chișinău, dosar "Biserica de lemn din s. Palanca-Călărași".
11. Ведомости о церкви Свято-Покровского 5-го округа, Орговского уезда, села Паланка за 1879 год (Arhiva Muzeului Satului-Chișinău, dosar "Biserica de lemn din satul Palanca-Călărași").
12. Ведомости о церкви Свято-Покровского 5-го округа, Орговского уезда, села Паланка за 1907 год, din care aflăm că biserica la 1889 e reînnoită prin baterea pe exterior a unor scânduri și acoperită cu foi de tablă nelaminată vopsită cu vopsea de ulei verde, culoare consacrată și impusă ca obligatorie în imperiul rus pentru acoperișurile de fier a tuturor bisericilor ortodoxe.
13. Тарас Ярослав. Памятники архитектуры Молдавии (XIV – начало XX вв.). Chișinău. 1986, c. 61; Bâzgu E. Repertoriul monumentelor ecleziastice din jud. Ungheni. În: Pyretus, Anuar al Muzeului de Istorie din Ungheni, Anul I, Ungheni 2001, p. 59.
14. Curios aceasta fiind și lățimea de facto a naosului și pronaosului edificiului înainte de demontare.
15. Bâzgu E. Caiet de cercetări de teren 1978–1979, p. 14. În anul 1979 fiind student anul II la Facultatea de Arhitectură a Universității Tehnice din Chișinău, am vizitat-o pentru prima oară împreună cu colegul meu de curs Ion Comendant, un împătimit al fotografiei artistice, biserica având pe atunci o condiție satisfăcătoare. Apoi în anii următori, 1981, 1985, 1993, 1997, 2001, 2004–2005 am urmărit cu tristețe în suflet cum această cândva superbă construcție ecleziastică degrada tot mai mult din cauza acoperișului spart de o furtună și nereparat la timp. Intuind o evoluție în timp nefastă pentru soarta monumentului din cauza indifferenței comunității, în anul 1993 am avut o discuție cu primarul localității privind eventuală ei salvagardare prin transferarea și restaurarea bisericii pe teritoriul Muzeului Satului-Chișinău (Proces-verbal din 12 februarie 1993 de expertizare a stării fizice a bisericii de lemn din satul Palanca-Călărași. Dosar „Bis. Palanca” Muzeul Satului Chișinău). Pretextând că exprimă voința consătenilor de a o păstra pe loc ca o amintire sfântă, primarul de atunci, dna T. A. Berechelea, a promis solemn în prezența colegilor muzeografi și cercetători științifici – dr. Tamara Nesterov, Vitalie Golub, arh. Grigore Burciu, Ana Eșanu, și reprezentantului Ministerului Culturii arh. Pavel Raileanu, că va întreprinde toate măsurile necesare de rigoare de a restaura în timp util acest monument pe vechiul amplasament. Între timp, către 1997 partea peretelui de nord a edificiului a început să se încline și să cedeze treptat, încât către anul 2005 să culmineze cu prăbușirea sa concomitentă cu cupolă naosului, cupolă care și delimita această biserică de lemn de celelalte similare din zona Codrului, cea mai apropiată analogie fiind amplasată peste 225 km. distanță de ea în nordul republicii (satul Hodărăuți, Briceni).
16. Proces-verbal din 24 august 1929 de inspectare a lucrărilor de edificare a bisericii de lemn din satul Mândra-Călărași și din 3 octombrie 1930 de finalizare a lucrărilor de construcție a susnumitei biserici din semnate de inginerul-constructor

- N. Incov care suplinea funcția de arhitect pe lângă Consiliul Eparhial al Mitropoliei Chișinăului unde se specifică că „Scheletul bisericii este construit din material de lemn vechi, luat ca donație la desfacerea bisericii Rădeni, jud. Lăpușna și este în 25% putrezit” și respectiv „biserica este construită pe terenul solid și făcută din lemn de esență tare luate ca donație după desfacerea bisericii vechi din comuna Rădeni, jud. Lăpușna”. În: Arhiva Muzeului Satului-Chișinău, dosar “Biserica de lemn din satul Mândra-Călărași”.
17. Adresa cerc. 3 a protopopiei Lăpușna din 13 octombrie 1927 către P.C. Sale preotului paroh din com. Palanca, jud. Lăpușna prin care se aduce “la cunoștință și conformare” preotului acestei parohii “că Onor. Consiliul Eparhial cu ord. nr. 9929 din 11 octombrie 1927 ne comunică că I.P.S. Sa Arhiepiscop Gurie a aprobat construirea bisericii nouă în com. Mândra din parohia P.C. Voastre după planul aprobat de I.P.S. Sa”. În: Arhiva Muzeului Satului-Chișinău, dosar “Biserica de lemn din satul Mândra-Călărași”.
 18. Paul Mihail. II. 18. Mărturie pentru monografia satului Cornova-Orhei. În: Ovidiu Bădina. Cornova, un sat de mazili. Chișinău, 1997, p. 322.
 19. Понятовский И. Памятники Молдавии. Chișinău, 1960. Lista monumentelor oficial ocrotite de stat aprobată în 1975; Credem că notarea ei ca biserica de lemn din satul Hârjauca din aceste surse se datorează faptului amintirii vii încă în anii 40-50 ai secolului XX că această provine din mănăstirea Hârjauca, denumirea mănăstirii fiind omonimă cu denumirea satului apărut pe moșia sa, de aici și confuzia din aceste publicații.
 20. Anuarul Episcopiei Chișinăului și Hotinului. Chișinău, 1922, p. 171.
 21. Anuarul Episcopiei Chișinăului pe anul 1932. Chișinău, p. 59 (Palanca, comuna Sipoteni, biserica cu hramul Acoperemântul Maicii Domnului, zidită la 1847, din lemn și refăcută la 1879; sate alăturate; Hârjauca, la 1 km, și Mândra, cu biserică în construcție la 3 km.).
 22. Observație proprie de teren.
 23. Бызгу Еуджен, Брихунец Эммануил. Монастыри Республики Молдова. В: Русская православная церковь. Монастыри. Энциклопедический справочник. Москва, 2000, с. 285.
 24. Курдиновский Василий. Список древнейших церквей Бессарабской губернии. В: Труды бессарабского церковного историко-археологического общества, 1-выпуск, Chișinău, 1910, с. 149; Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923, p. 472; P. Constantinescu-Iași. Basarabia arheologică și artistică. Chișinău, 1933, p. 78.
 25. Am ortografiat sintagma *re-monta* prin cratimă pentru a-i da sensul original, în spațiul basarabean această sintagmă de “a remonta” având sensul uzual de reparație curentă a unui obiectiv *in situ* și nu de remontare pe amplasamentul vechi sau altul nou ales a unui obiectiv demontat.
 26. Bâzgu E. Proiect de restaurare și punere în valoare a bisericii de lemn din satul Palanca, Călărași, monument de arhitectură ocrotit de stat (compartiment: Soluții Arhitectură), Chișinău, 2004.
 27. *Merullius Lacrymas* este o ciupercă xilofagă foarte extensivă la cea mai mică umiditate și care se hrănește exclusiv cu substanțele nutritive ce se conține în structurile lemnului și care duce în decurs de doar câțiva ani la pierderea totală a calităților portante și distrugerea formei inițiale a părților constitutive a edificiilor afectate.

te de această ciupercă. Unica modalitate eficientă de erodare și stopare a răspândirii acestei ciuperci nocive este înlocuirea totală a bânelor afectate și arderea lor organizată. Celelalte, de tratament chimic sunt de durată cu costuri enorme și ineficiente în timp, deoarece ele pot temporar doar stopa procesul de răspândire a susvizatei ciuperci, dar nu și efectele lor de degradare a calității portante a elementului constructiv atacat.

28. Mulțumim încă o dată și pe această cale preotului-paroh Sergiu Curnic pentru responsabilitatea enormă ce și-a însumat-o întru colectarea surselor financiare necesare pentru salvagardarea de la pieire a acestei prețioase mostre a arhitecturii de lemn, prin renunțarea de a finaliza biserica de zid, construcția căreia a fost stopată în anul 1943, curaj fără de care restaurarea și punerea în valoare a acestei biserici importante pentru istoria dezvoltării arhitecturii ecleziastice în spațiul nostru nu ar mai fi fost posibilă, edificiul fiind într-o fază avansată de degradare de dispariție fizică. De asemenea, aducem mulțumiri colegului meu arhitect Valeriu Galiț și echipei sale de meșteri-dulgheri Constantin și Roman Galiț pentru respectarea întocmai a prevederilor și prescripțiilor proiectului de restaurare și modificărilor sale rezultate din urmă cercetării științifice din timpul demontării și în mod deosebit pentru restaurarea exemplară a acestui monument. La fel colegilor mei arhitecți, pe atunci studenți ai Facultății de Arhitectură a Universității Tehnice din Chișinău și Academiei de Arhitectură "Ion Mincu" din București, Roman Antoci, fraților Victor și Sergiu Vornicov, Ion Andronovici și Vasile Zastavnițchi pentru aportul și munca lor în mare parte de voluntariat la documentarea și restaurarea acestui monument.
29. Demontarea părților constitutive a bisericii s-a făcut sub conducerea directă a subsemnatului de echipă de restauratori a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală în componența nominală Vitalie Golub, vice-director administrativ, Valeriu Gheras, șofer, participant voluntar la mai multe acțiuni ale muzeului de salvagardare a monumentelor de lemn (biserici de lemn și mori de vânt), Vlad Gherasimov restaurator-taxidermist, Ghenadie Popescu, pictor restaurator.
30. Pe acest loc până către sfârșitul mileniului II a fost amplasată casa preotului, refugiat în 1944 de invazia trupelor de ocupație sovietice în România.
31. Piatra pentru fundația nouă a bisericii fiind preluată cu acordul comunității din rămășițele fundației fostei școli parohiale construită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și demolată abuziv în anii '90 ai secolului XX.
32. Înlocuiți de noi, dat fiind imposibilitatea confecționării din același material de lemn de corn, în totalitate cu cepuri noi de lemn de stejar.
33. Din lipsă de spațiu, asupra particularităților acestor vom reveni într-un alt studiu mai desfășurat asupra descrierii și documentării lor
34. Ritmul lucrărilor de restaurare și repunere în valoare a acestui obiectiv depinzând în ultima instanță nu atât de elanul nostru de a restaura cât mai repede această biserică, cât mai ales de piedicile puse de administrația procomunistă a primăriei acestui sat, susținută (sic!!) în mod surprinzător de Direcția de Cultură și președintele comitetului executiv a raionului Călărași de a repartiza noul teren selectat de noi pentru amplasarea bisericii restaurate, birocrăției excesive de obținerea a unui material lemnos de calitate de aceeași esență și parametri fizici ca și a bânelor originare degradate și mai puțin de ritmul colectării surselor financiare. În acest context ținem să mulțumim în mod deosebit dlui Iuri Stoicov, deputat în

- Parlamentul Republicii Moldova pentru susținerea logistică acordată nouă în depășirea cu succes a acestor derapaje a aparatului birocratic.
35. Гоберман Давид. По Молдавии. 1975; Логвин Г. Украина и Молдавия. Справочник путеводителя. Moscova-Leipzig, 1982, с. 480, ill. 361, (datată de autor cu secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea); Тарас Я. Памятники архитектуры Молдавии. Chișinău, 1986, с. 61; De regulă, majoritatea bisericile de lemn moldovenești cunoscute, au în naos sau altar, mai rar pronaos cupole octogonale sau semicilindrice mascate pe exterior de acoperișurile unice înalte în patru ape ale acestor edificii (Sudarca, Dondușeni; Vorniceni, Strășeni; Horodiște, Călărași; Cotu Morii-Hânțești etc.).
 36. Curdinovschi V. Cele mai vechi biserici de lemn În: RSIAB, Chișinău, 1925; Bâzgu E. Repertoriul monumentelor ecleziastice În: Pyretus,, 2001, p. 59.
 37. Printre ctitorii de văză ai acestei mănăstiri se enumeră și Maria Potoțchi, născută Movilă (1591-1638), fiica domnitorului Moldovei Ieremia Movilă și soția marelui magnat al Poloniei contele Stefan Potoțchi, palatin de Wrațlav, o imagine a unei astfel de biserici de lemn desenată în prim plan a imaginii de altădată a mănăstirii Pociaev o vedem într-o acuarelă de la 1791. A se vedea: Podroze malownicze Zygmunt Vogla. Warszawa 1980, p. 155 (Widoc Poczajowa od przyjazdu Wisniowieckiego, 1791, akwarela, 29,7 x 47,7; Muzeum Narodowe w Warszawie, nr. inw. 181755).
 38. Тарас Я. Украинська сакральна дерев'яна архітектура. Львів, 2006, с. 130, foto 1-3; p. 223, des. 3; p. 227, foto 1; p. 240, des L-9; p. 272, foto 1-3; p. 273, foto 1-3; p. 274, des 0-16; p. 286, foto 1; p. 287, foto 3; p. 310, foto P-30; p. 311, des 1; p. 313, des 1, 2; p. 322, des 2.
 39. În scurt timp de la sfințire ei din 31 martie 2009 biserica a devenit unul din locurile preferabile de vizitare și pelerinaj religios a majorității pacienților stațiunii balneare "Codru", amplasată în imediata apropiere a mănăstirii "Hârjauca", dar și a tuturor iubitorilor ale monumentelor istorice din țară și de peste hotare, numărul lor ridicându-se ușor la peste 15.000 de persoane pe an, monumentul fiind apreciat de mass-media și bloggerii net ca un veritabil și important monument al arhitecturii moldovenești medievale de lemn ce merită efortul parcurgerii drumului cu gropi pentru a fi vizitat.

Summary. *The restoration of the wooden church from Palanca: problems of reconstitution of the original forms.* Their protection and restoration, on a scientific level, is extremely important in order to protect our religious and cultural identity. A vivid example, in this context, is the first restoration of such a convent in the Republic of Moldova, in the last 50 years, – the wooden church from Palanca, district of Călărași, previously being in the terminal phase of extinction. The history of this convent is reconstituted both from historical sources and from immediate researches carried on during the dismantling of the church, and its transfer to another spot, more favorable for the security of the monument. The architects, participants in all these activities, discovered many valuable testimonies concerning its original form and the changes it had undergone along the time. Later, these discoveries were used during the restoration works, in order to recover the defining architectural aspects of the monument. Due to the cooperation among architects, representatives of clergy, inclusively representatives of the community of parishioners, and, most important, due to the support of several generous persons, nowadays, this wonderful monument of old, Moldavian architecture, has been offered to all the lovers of Christ and history.

INVENTARUL BISERICESC: ASPECTE DE RESTAURARE ARTISTICĂ ȘI CONSERVARE MUZEALĂ

Preocupările noastre privind inventarul liturgic prețios au fost axate asupra aspectelor cu referință la restaurarea artistică a pieselor, măsurile de conservare și apreciere, aspecte care au fost tangențial de noi abordate în studiile anterioare privind istoria artei bijuteriilor laice și de cult [2; 3]. Din considerentele că la etapa actuală protejarea patrimoniului cultural, implicit, a inventarului liturgic prețios, devine o problemă majoră a specialiștilor în domeniu, considerăm oportună realizarea prezentului demers care ar îngloba aceste momente definitorii.

Pe măsura acumulării cunoștințelor în domeniul artei bijuteriilor laice și de cult, se dezvoltă și știința care pune în valoare materialele descoperite și folosite încă din Antichitate. Metalele nobile și pietrele prețioase dintotdeauna au constituit valori sigure, având volum redus și preț invers proporțional, iar podoabele devin un bun plasament al capitalului în vederea tezaurizării. Din aceste considerente, aprecierea pietrelor și a bijuteriilor, a pieselor de cult și a inventarului liturgic este un domeniu cu frumoase perspective pentru mineralogi și bijutieri, arheologi, istorici și critici de artă. Este, mai întâi de toate, o chestiune de cultură generală, obiectele de artă în cazul dat fiind martori ai istoriei și civilizației. Analiza acestui domeniu impune cunoștințe speciale din fizică, chimie, optică și design, dar nu și în ultimul rând, experiența personală, care permit specialistului să aprecieze corespunzător și să estimeze valoarea artistică a unei podoabe fie antice, fie contemporane.

Problema aprecierii pietrelor și metalelor prețioase, a podoabelor și obiectelor de artă se prezintă drept una din cele mai importante în domeniul studiat. Din lipsă de spațiu vom analiza doar în linii generale anumite aspecte esențiale, precum fațetarea pietrelor prețioase, evaluarea bijuteriilor, păstrarea și restaurarea podoabelor, aspecte foarte utile pentru un specialist în domeniul artelor decorative.

Încă meșterii egipteni și etrusci, ulterior și alchimiștii medievali [4, p. 337-372], au încercat să elaboreze careva reguli de apreciere a titlului metalului prețios, a prețului de comercializare și reguli de conservare a podoabelor. Aprecierea corectă a bijuteriilor de cult devine și mai iminentă odată cu depistarea numeroaselor falsuri și crearea articolelor „sub modern”, folosirea

materiilor prime sintetice executate calitativ din punct de vedere tehnologic, evaluarea pietrelor și a podoabelor din fondurile muzeistice din țară [1].

Constatăm necesitatea folosirii metodelor non-distructive pentru evaluare și apreciere eficientă a podoabelor. Până în prezent nu s-a descoperit, însă, un instrument sau aparat universal, cu care s-ar putea analiza sau identifica toate pietrele și metalele. Vom încerca să specificăm și câteva metode uzuale pentru stabilirea cu rapiditate a autenticității titlului metalului. De regulă, bijuterii folosesc un lichid compus din 78% acid azotic pur, 2% acid clorhidric pur și 20% apă distilată; piatra de jasp negru, lustruită și neatacată de acizi, care lasă pe aur o dâră (piatra de titlu); tinctura de iod, acid azotic, apa regală, persulfat de sodiu, soluție de sare cu apă, acid clorhidric.

Argintul poate fi controlat printr-o soluție de 2 gr. sulfat de argint în 1000 ml. apă distilată. Argintul după curățarea de impurități obține o strălucire deosebită, în timp ce platina are reflexe albastrui, iar aurul alb spre verzui. La temperaturi ridicate argintul poate fi muiat mai repede decât aurul și platina; argintul este atacat foarte ușor de soluții chimice.

„Patina vremii” reprezintă stratul subțire rezultat din oxidări sau din depuneri care se formează cu timpul sub influența agenților atmosferici ori prin utilizare, pe suprafața obiectului de metal, de obicei argint, care posedă efectul unui obiect vechi, aspect folosit de „creatorii” obiectelor de anticariat. Pentru a depista piesele falsificate, este necesară consultarea unui specialist în domeniu, care cunoaște stilul și tehnicile din epoca respectivă, montura și moda pietrelor, culorile aurului și ale emailului folosit. Pentru aprecierea compoziției chimice a metalului se apelează și la Laboratorul de încercări prin metode de spectroscopie atomică, Centrul de Metrologie și Automatizare de Cercetări Științifice, laboratoare acreditate pentru determinarea calitativă a componenței chimice și analiza spectrală a metalelor. O deosebită atenție merită cunoașterea și analiza monturii pietrelor. Conform tipului de montare și realizarea tehnologică a inserției, poate fi stabilită perioada istorică de executare a podoabei.

Restaurarea bijuteriilor prezintă un proces de curățare a obiectului de oxizi, de readucere la starea inițială. Ținând cont de mai mulți factori, restaurarea poate fi artistică și comercială. Adepții restaurării comerciale execută operațiunile necesare pentru renovarea articolului, substituirea fragmentelor lipsă sau deteriorate, fără a ține cont de tendințele istorico-artistice. Scopul acestei „restaurări” ține în exclusivitate de prezentarea într-un salon de anticariat ca obiect vechi de artă și comercializarea la un preț fabulos. Unii meșteri nu ratează ocazia de a crea, în baza unui mic fragment sau desen din perioada ce interesează, un obiect de artă pentru comercializare. În cazul restaurării de așa gen, bijuteria sau alt obiect de artă executat din metal sau piatră, își pierde valoarea și autenticitatea. Complet opusă în acest sens este restaurarea artistică a articolelor de bijuterie, a cărei principiu de bază este de a nu

afecta obiectul, fiind aplicate numai metodele non-distructive, respectate stilul și materialul de confecție originale, ideea artistică a autorului. Pentru restaurarea dată se folosesc cele mai simple reactive anticorodale, soluții pe apă distilată, care nu afectează bijuteria.

Procedura de restaurare constă din următoarele operații tehnologice concrete: cercetarea metalului sau a aliajului obiectului dat, stabilirea titlului respectiv și determinarea gradului de coroziune. În ceea ce privește vestigiile arheologice, argintul aflat în pământ timp de câteva sute de ani, este greu diferențiat de cupru și aliajele sale, mai ales de cele cu un conținut mai mare de 20% de cupru, din motivul că în acest caz obiectul este acoperit de un strat, produs al coroziei cuprului. Argintul din bijuteriile tezaurizate sub influența clorului, se transformă în clorură de argint, care are o temperatură joasă de topire sau deseori se acoperă cu sulfuri, formând un strat impunător de coroziune. Ca rezultat, piesele de argint descoperite în urma săpăturilor arheologice sunt foarte fragile, fiind expuse pericolului de a fi deteriorate la cea mai mică neatenție sau operațiune de eroare. Programul restaurării artistice al obiectelor de argint include următoarele componente [5, p. 56]:

- curățarea și eliminarea straturilor de suprapunere, de coroziune, mai ales dacă ele afectează conturul și forma obiectului, fierberea repetată în apă distilată pentru înlăturarea sărurilor și produselor corozionale;
- spălarea repetată a obiectului, cu păstrarea nemijlocită a patinei și uscarea bijuteriei, apoi stabilizarea mineralogică a componenței sale. În caz dacă bijuteria conține pietre, se ține cont de proprietățile acestora, după care se prelucrează cu soluții speciale anticorodale;
- dublarea fragmentelor deteriorate, executarea unei copii de pe obiectul restaurat, ținând cont de tehnica de lucru și tehnologia folosită pentru confecționarea bijuteriei;
- documentarea obligatorie a tuturor operațiunilor efectuate, a reactivelor și procedeelelor folosite;
- acoperirea suprafeței obiectului cu un strat de ceară sintetică și microcristalină, pentru a evita acțiunea repetată cu soluții chimice și factorii care provoacă coroziune;
- fotografierea bijuteriei până și după restaurare, fixarea documentară a tuturor procedeelelor efectuate;
- crearea unei baze de date a bijuteriilor restaurate pentru a putea folosi ulterior abilitățile obținute, pentru a controla sistematic obiectele restaurate și a evita apariția unor procese care pot afecta bijuteria;
- crearea condițiilor necesare pentru conservarea bijuteriilor restaurate
- lumină, umiditate relativă, gazificare, temperatură stabilă.

Conservarea podoabelor de cult cu sau fără pietre. De o importanță deosebită în acest context se prezintă aspectul legat de conservarea pieselor de podoabă, aflate în colecțiile muzeale și private. Păstrarea podoabelor cu

sau fără inserții include totalitatea măsurilor și condițiilor respective, elaborate pe parcursul secolelor de către bijutieri, cele mai renumite fiind regulile de conservare a pietrelor și a bijuteriilor elaborate de către mineralogia medievală. Există câteva criterii esențiale pentru conservarea podoabelor prețioase – umiditate relativă, iluminare, gazificare, substanțe chimice, nocive. Multe pietre, mai ales cele care conțin în formula chimică apă, necesită umiditate ridicată pentru a nu se usca sau trebuie umezite periodic. Toate pietrele și bijuteriile intră în reacție cu substanțele chimice, din aceste considerente unele bijuterii prezintă dificultăți la curățare și se spală numai în apă caldă, altele, mai rezistente, se curăță cu săpun, în baia de ultrasunete, sunt fierse în uleiuri și soluții speciale [7].

Pietrele transparente necesită curățare permanentă pentru obținerea și păstrarea luciului. Articolele de aur pot fi curățate în soluție apoasă de amoniu (câteva picături la 50-100 gr. apă). Pentru curățarea perlelor se recomandă folosirea unui detergent de calitate superioară sau a unei soluții slabe de amidon de cartof. Luciul unei podoabe vechi poate fi restabilit de sine stătător cu ajutorul pastei de polizare și a unei bucăți fine de stofă. Argintul și alpaca se pot curăța cu ajutorul unui amestec din hidroxid de amoniu cu bicarbonat de sodiu sau hidroxid de amoniu cu cretă. Articolele argintate și aurite necesită condiții speciale de curățare pentru evitarea distrugerii stratului de metal prețios depus pe o suprafață metalică. După operațiile de curățare, articolul se spală bine în apă curată și se usucă cu ajutorul unei țesături fine. Bijuteriile cu opal, turcoază, perle, malachit [6, p. 12] intră în reacție cu soluțiile chimice și pierd din culoare, din strălucire și deseori se fisurează. Din aceste considerente se recomandă curățarea în soluții apoase de bicarbonat de sodiu, pietrele cu duritate mare pot fi curățate în baia de ultrasunete și cu paste abrazive.

Pe parcursul secolelor au fost elaborate numeroase rețete și reguli privind aprecierea pietrelor scumpe și a bijuteriilor, păstrarea și curățarea articolelor cu sau fără pietre prețioase, reguli, care practic au suferit modificări neesențiale ajungând până în zilele noastre. Reduse ca volum, dar inestimabile ca valoare, bijuteriile extraordinare ale anilor trecuți rămân a fi mărturii excepționale ale evoluției civilizației umane, ale tendințelor și predilecțiilor artistice ale omului. Aceste adevărate capodopere ale artei giuvaiergeriei naționale constituie puntea de legătură între trecut și viitor prin prezentul nostru, prin atitudinea și aprecierea corectă, creând perspective frumoase pentru dezvoltarea și încadrarea în orfevrăria europeană și universală.

Bibliografie selectivă:

1. Andrei, M-D, Karl, H. Pietre prețioase, fine, ornamentale, perle. București: Editura I Punct, 1999, 146 p.
2. Condraticova, L. Arta bijuteriilor din Moldova. Iași: Lumen, 2010, 286 p.
3. Condraticova, L. Arta giuvaiergeriei: pietre prețioase și metale nobile. Chișinău: GraficDesign, 2008, 260 p.

4. Бируни, абу-Рейхан-Мухамед ибн-Ахмед. Собрание сведений для познания драгоценностей или Минералогия. Москва: Изд-во АН СССР, 1963, 518 р.
5. Вестник Ювелира Украины. Киев: 2003, №. 3.
6. Раевская, Т. Проблемы хранения и реставрации экспонатов с драгоценными камнями. Москва: Информкультура, 1982, 32 с.
7. Ювелирный мир. Москва. 2000, №. 5-6.

Rezumat: În prezentul articol autorul a abordat asemenea probleme precum aprecierea pietrelor și metalelor prețioase utilizate în confecționarea podoabelor de cult, restaurarea artistică a inventarului liturgic prețios, conservarea pieselor. Aceste aspecte sunt puse în referință cu problema majoră de protejare a patrimoniului bisericesc, care se prezintă astăzi drept unul din principalele imperative ale timpului.

Cuvinte-cheie: restaurare, podoabe de cult, apreciere, conservare

Резюме: В данной статье автором рассмотрены следующие важные аспекты как пробирование благородных металлов, оценка церковных украшений. Так же затронуты такие моменты как художественная реставрация дорогого церковного инвентаря и музейная консервация изделий. Данные аспекты рассматриваются в контексте принятых мер по охране церковного наследства, которые на данном этапе являются основным велением и направлением времени.

Ключевые слова: реставрация, украшения, оценка, консервирование

КОНСЕРВАЦИЯ И РЕСТАВРАЦИЯ ИКОН ИЗ КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО МУЗЕЯ МОЛДОВЫ

Наследие икон значительно и разнообразно. Находясь в действующих церквях или в коллекциях музеев, они нуждаются в нашей профессиональной заботе, при этом надежная защита необходима не только от хищений и механических повреждений. Икона как живописное произведение с технологической точки зрения представляет сложный комплекс различных материалов. Под воздействием разнообразных факторов – возрастных изменений материалов, несоблюдения технологии при создании произведения или нарушения режима хранения могут возникнуть повреждения любого из слагаемых компонентов памятника, что неизбежно ведет к частичному или более полному ее разрушению. Остановить этот процесс нельзя, но можно замедлить, свести до минимума. Для поддержания сохранности произведений используются методы **консервации и реставрации**.

Консервация от латинского «conservatio» – сохранение, сбережение, включает совокупность специальных мер, улучшающих условия, в которых находятся иконы и их профилактическая обработка, с учетом физико-химических и технологических особенностей каждого материала, из которых они состоят. А в состав масляной и темперной живописи входят вещества органического происхождения (природные материалы), которые подвержены постепенному изменению и процесс естественного старения икон, всегда имеет место. Понятие «музейный климат» (то есть **превентивная консервация**) включает правильное сочетание ниже перечисленных компонентов, создавая оптимальный режим хранения произведений.

1. Температурно-влажностный режим (норма Т - 18-20° С, влажность- 55-60 %). Пагубно влияет чрезмерно высокая или низкая температура и относительная влажность воздуха, их суточные и сезонные колебания. Поглощая жидкость из влаги воздуха, материалы икон увеличиваются в объеме, происходит их набухание, при потере влажности сжатие. Это приводит к отслаиванию красочного слоя от основы, появлению сети трещин с изломами и вздутиями различной формы, которые называются опасным кракелюром, нередко сопровождается деформацией и заканчивается утратой произведения. Отопительная система должна

удовлетворять ряд требований: легко регулироваться, нагревательные приборы располагаться на отдаленном расстоянии от произведений.

2. Освещение. Недопустимы сильная освещенность или отсутствие света. От попадания прямых солнечных лучей краска на иконах может изменить оттенок и цвета, покровная олифа сильно темнеет. Тепловое действие инфракрасных лучей высушивает древесину, вызывая её растрескивание и коробление. Нельзя вешать иконы рядом с сильными лампами накаливания, расстояние до них должно быть более 50 см.

3. Чистота воздуха. Состав воздуха городов загрязнен газами: сернистым газом, сероводородом, аммиаком, озоном, двуокисью азота и т. д., дымом и пылью. Все эти загрязнения, проникая в помещения с иконами, отрицательно влияют на их сохранность. Сернистый газ, соединяясь с влагой воздуха, превращается в серную кислоту. Аммиак, реагируя с находящейся в атмосфере серной кислотой, превращается в сульфат аммония. Сернистые и аммиачные соединения губительно действуют на краски, потемнение этих же красок вызывает сероводород, который поражает и серебряные оклады, озон и двуокись азота разрушают покровные лаки из природных смол.

4. Вентилирование помещений. Воздух, подаваемый в помещения, должен быть определенной температуры, необходимо устанавливать увлажнители и поглотители влаги (в зависимости от ситуации). Воздух должен быть очищен от всех загрязнений.

5. Удаление поверхностного пылевого загрязнения с лицевой стороны иконы (только при хорошей сохранности) проводится чистой подушечкой или рукавичкой из бархата или фланели – материала, вбирающего в себя пыль, обметают в одном направлении, минимально нажимая на поверхность. Щетки, перовки, флейцы не употребляют, они не собирают, а рассеивают пыль и ими можно повредить красочную поверхность, если есть кракелюр. Вытирать мокрой тканью или любыми составами (кроме специально приготовленной реставрационной смывки) нельзя.

6. Профилактические мероприятия для предупреждения развития биологических организмов (плесени, бактерий, жуков-точильщиков).

7. Подвеска и монтаж икон должны быть надежными, удобными, без вбивания в них гвоздей. В музее иконы вставляются в специальные «скобы» с мягкими прокладками, за которые потом проводят подвеску.

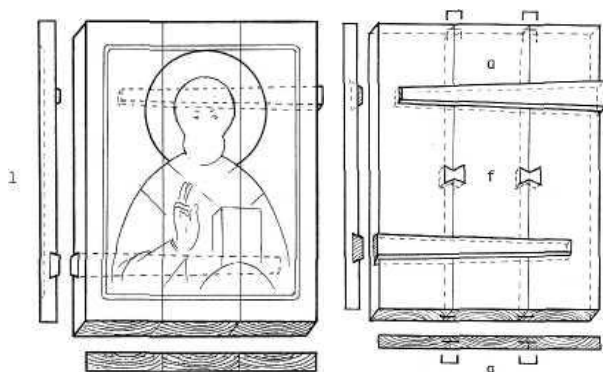
8. Хранилища, в которых находятся музейные экспонаты, должны быть сухими, хорошо проветриваемыми, желательно с дневным освещением. Для хранения живописи используются специальные стеллажи с ячейками для каждого произведения, на расстоянии от пола.

9. Профилактическая заклепка имеет большое значение в поддержании сохранности начавшего разрушаться произведения. Она наносится

на поверхность живописного слоя и является временной консервацией отставаний и вздутий грунта и красочного слоя, приостанавливая их дальнейшее развитие.

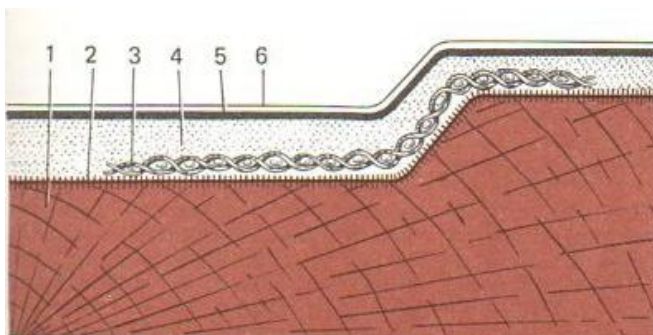
Реставрация – от латинского «restauratio» – восстановление, в широком смысле включает сохранение и наиболее возможное выявление первоначального облика экспоната, в узком – проведение специальных процессов, способствующих продлению жизни памятника и удалению позднейших наслоений не авторского характера.

Простой уход за памятником, поддержка в удовлетворительном состоянии, «починка» и поновление применялись для иконописи в каждом регионе практически со времен их написания. Последователь-

ность подготовки доски и писания иконы передавалась иконописцами из поколения в поколение. Иконы в технике яичной темперы писали, как правило, на деревянных досках, имеющих традиционную прямоугольную форму.

На лицевой стороне доски в середине иконы выбирали углубление называемое «ковчег», с возвышающиеся над ним плоскими краями доски - «полями». Ковчег выделяет центральную, наиболее важную, часть изображения, создавая естественную раму, а так же предохраняет изображение от повреждения. Пологий или отвесный скос между ковчегом и полем рамы называется «лузга». Со второй половины XVII века доски делают и без ковчеха - с ровной лицевой поверхностью, иногда живописно ковчег был обозначен: на месте лузги обводка, выполненная контрастной фону краской, выделяла поля иконы.

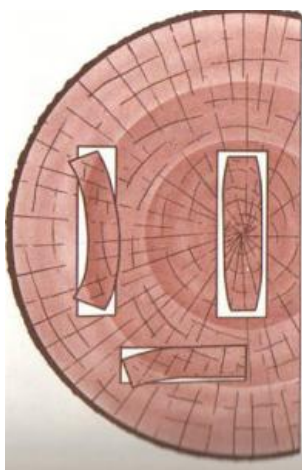
5. красочный слой – пигменты + яичная эмульсия

Икона состоит из четырех-семи слоев:

1. основа - деревянная доска (редко холст)
2. слой клея.
3. паволока
4. левкас – порошок мела или гипса с клеем

6. покровный слой – тонкая пленка вываренного льняного масла (олифы).

Для икон небольшого размера употребляли одинарные доски из высушенного дерева, чаще хвойных пород или липы. Для средне и больше-форматных – склеивались щиты из однородных досок. Встречаются и маленькие иконы, составленные из 2-3 досок. Так как доски выпиливаются из различных участков ствола, то сейчас на иконах мы наблюдаем различный характер деформации основы. С целью предохранения основы от покоробления (выгибания), в тыльной стороне, поперек древесного волокна, делаются расширяющиеся вглубь доски прорезы, в которые вставляются шпонки – узкие дощечки, сделанные по форме паза и приготовленные из более крепкого дерева, чем сама доска (например, из дуба). Наиболее распространенные шпонки – торцевые и врезанные с тыльной стороны.

Для предохранения левкаса и лежащего на нём живописного слоя от повреждений, происходящих в результате деформаций доски и ее растрескивания, на поверхность доски наклеивается кусок ткани называемый «паволока».

Красочный слой – желтковая темпера, клеевые или масляные краски. В иконописи традиционно используется яичная темпера, приготовляемая из натуральных пигментов и яичной эмульсии, яичное масло которой относится к полувысыхающим маслам и высыхает (отвердевает) очень медленно – до нескольких месяцев, после чего краски не размываются водой. Живописные эффекты достигали разной плотностью слоев и сложными лессировками. Краску наносили по левкасу или позолоте (по серебрению) мягкими кистями. Последовательность нанесения красочных слоев диктовалась композицией и сюжетом иконы. Лики, фигуры, одежды, архитектурные детали писали по канонам.

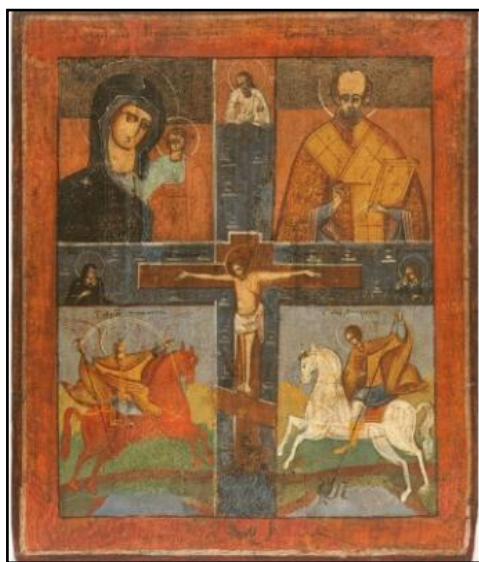
После того как икона была написана, на нее наносили тонким слоем разогретую (ок. 60°C) олифу, налив на живописную поверхность и несколько часов разгоняя ребром ладони во все стороны, одновременно втирая в поверхность и создавая равномерный слой. Покрытие защищало икону от влаги и пыли и укрепляло живописный слой, придавая ему значительную прочность. Живопись становилась более прозрачной и насыщенной.

В современном понимании реставрация икон в Молдове возникает со второй половины XX века. Сейчас профессиональному реставратору недопустимо неоправданное вмешательство в произведение, глав-

ная задача - сберечь и сохранить его. Обработывая памятник, он должен хорошо знать виды разрушений каждого из элементов иконы, уметь определить их характер и причины. В процессе работы специалист заполняет «Реставрационный паспорт художественного произведения» – главный документ, фиксирующий выполнение процессов консервации и реставрации, дающий ценную информацию о художественном произведении, поступившем в реставрационный отдел. К нему прилагаются фотографии каждого этапа консервационно-реставрационной обработки произведения; с полными каталожными данными и названием выполненного процесса. Фотография – важный контрольный документ, позволяющий судить о качестве проводимой реставрации. Выполнять реставрационные работы может только специалист прошедший специальную подготовку и только после утверждения программы на Реставрационном совете, который принимает произведение после выполнения всех процессов. Любая реставрация начинается с того, что реставратор изучает произведение, поэтому представляю некоторые виды разрушений произведений станковой темперной живописи и результаты проведенных реставрационных работ.

Икона «Богородица с младенцем, Св. Николай, Св. Георгий, Св. Дмитрий и Распятие», XIX в., Молдова. Дерево, темпера, 35,5 x 30,3 см
Фиг. 4. В процессе реставрации.

Фиг. 5. После реставрации

Частыми нарушениями целостности основы произведения бывает расхождение составных частей щита иконы, расклейка досок, коробление досок, продольные трещины, ожоги, растрескивание досок поперёк волокна, сколы, утраты и изломы шпонок, состроганные или опилен-

ные края и углы иконы (при подгонке икон к новым местам при перестановках), иногда встречаются изломанные доски.

Икона «Вседержитель», XIX в., Молдова. Дерево, темпера, 99х61 см.
Фиг. 9. В процессе реставрации.

Фиг. 10. После реставрации.

Материалы, составляющие иконы, используются бактериями и плесневыми грибами в качестве питательной среды, например, пигменты органического происхождения, связующие темперных красок – желток куриного яйца и другие. Проникая в грунт, плесневые грибы и бактерии утилизируют связующее вещество грунта – рыбий клей (белковое вещество коллаген), а также пластифицирующие вещества (глицерин и мёд), при этом разрушая произведение. Нейтрализовать плесень на произведениях живописи очень сложно, и обработка произведений

УФО и химическими растворами (ядов) часто дают временный эффект, Тем более, что яды надо использовать крайне осторожно, так как излишек их концентрации пагубно влияет на состояние пигментов, входящих в состав красочного слоя.

Герасим, Икона «Св. пророки Аввакум и Геден», 1808, Молдова.

Дерево, темпера, позолота, 87,0 x 60,0 см.

Фиг. 11. В процессе реставрации.

Фиг. 12. После реставрации.

Повреждения красочного слоя во многом связаны с проблемами левкаса. Трещины, появившиеся на левкасе и красочном слое в процессе старения произведения или под влиянием других причин, называются кракелюрами. Кракелюр может быть опасным и неопасным. Опасный кракелюр связан с растрескиванием, расслаиванием, отставанием от паволоки или деревянной основы (если нет паволоки), вздутиями, полным отделением и утратами фрагментов грунта и красочного слоя. Неопасный кракелюр – это сеть трещин имеющих стабильное состояние, не приводящее к утратам красочного слоя, такой кракелюр является одним из определителей возраста произведения.

Среди механических повреждений встречаются - царапины, выбоины от ударов, травмы и утраты от гвоздей, которыми крепились оклады. При нормально протекающем старении защитные пленки (олифы и лаки) сначала желтеют, а затем приобретают коричневую окраску, что изменяет внешний вид живописи. Среди разрушений покровного слоя можно отметить растрескивание – появление кракелюров в лаках и олифах, а также сморщивание покровного слоя с разрывами, вызванное

некачественным его нанесением («сгрибленная» олифа часто в виде выступающих бугорков – при нанесении на поверхность слишком толстого слоя олифы).

Икона «Св. Георгий», XIX в., Молдова. Дерево, темпера, 90,0 x 60,5 см.
Фиг. 13. В процессе реставрации.

Фиг. 14. После реставрации.

Результатом хранения памятников ранее в неблагоприятных условиях являются загрязнения поверхности произведений, из которых, часто встречаются на иконах копоть, сажа, восковые наплывы от свечей, брызги краски (темперной, масляной, клеевой), сгустки извести, птичий помёт, мушиный засид и другие. Последние три вида загрязнений особенно опасны для произведений. Содержащиеся в них компоненты действуют разрушающе на покровный и красочный слой, грунт, сильно повреждая их, особенно при повышенной влажности, на поверхности остаются разводы, получившиеся в результате химического изменения пигментов и связующего, пигмент (краска изображения) обесцвечивается и значительно ослабляется из-за разрушенного связующего. Горячий воск, попадая на произведение, размягчает покровный слой и смешивается с ним. Чтобы при работе не нарушить красочный слой произведения, к удалению восковых капель, пятен масляной и других красок, мушиного засида, птичьего помёта и других сложных поверхностных загрязнений допускаются только специалисты. Часто можно видеть на иконах следы

ожогов или затеков от непосредственного соприкосновения произведений с водой, и опосредованного их взаимодействия через водяные пары, которые в виде конденсата осаждаются на поверхности, образуя дегенерацию покровного и красочного слоев.

Иконы через 70-100 лет прописывались или записывались полностью. Эти так называемые поновления старых икон проводили поверх копоти и потемневшего защитного слоя, иногда даже поверх утрат, без подведения левкаса. Иконописцы не редко писали новое изображение, как правило, совпадавшее по сюжету, но в соответствии с новыми эстетическими требованиями. Реже использовался совсем новый сюжет. Сплошная запись могла быть выполнена темперной или масляной краской. На одной иконе может быть несколько таких слоев.

В течение прошедшего года Реставрационный центр Национального художественного музея участвовал в международном проекте, в рамках которого коллега из Италии Президент реставрационного фонда из города Прато Дж. Пиаченти провел тренинги для реставраторов мастерской живописи по современным методам укрепления красочного слоя темперной живописи и позолоты. За этот период сотрудниками музея была проведена большая работа, связанная с реставрацией икон. Проект завершился 5 апреля 2012 года научной конференцией и открытием выставки, на которой было представлено более 40 бессарабских икон XVIII–XIX веков из фонда нашего музея, среди которых 10 отреставрированных икон Герасима (1808 г.) экспонировались впервые.

Большинство старых икон из не отапливаемых церквей. Но они многие годы находились в одних и тех же условиях. Иконы помещались в иконостасах или киотах, тыльные стороны и торцы их были защищены от влияния воздушных потоков внутри помещений. Внутри храмов обеспечивалась плавность и ритмичность сезонных изменений климата. Значит, пагубное влияние на состояние икон оказывалось только в таких чрезвычайных ситуациях, как пожары, наводнения, разграбления, разрушения во время войн и т.д. Исключение из правил составляли выносные иконы.

Прежде чем попасть в музейные фонды со стабильным режимом хранения большинство икон подверглось различным вредным влияниям случайных, не приспособленных хранилищ. Эти непрветриваемые, отличающиеся повышенной влажностью и не оборудованные помещения способствовали поражению плесневыми грибами и бактериями связующего грунта и красок, загниванию древесины. Последующая неправильная сушка этих памятников лишь усугубляла разрушения: утративший механическую прочность грунт не выдерживал резких изменений деревянной основы – коробления, утраты шпонок, появления щелей

между досками. Так возникали осыпавшиеся вздутия грунта, начиналось интенсивное шелушение красочного слоя.

Икона «Богородица с младенцем». Дерево, темпера, позолота, 33 x 25,5 см.

Фиг. 15. После реставрации: раскрытая икона XVI–XVII в. и икона XVIII в., восстановленная на новой основе.

Герасим, Икона «Св. Ф.Тирон», 1808, Молдова. Дерево, темпера, 62,0 x 52,5 см.

Фиг. 16. До реставрации обратная сторона.

Фиг. 17. После реставрации

Основные работы реставраторов с иконами – укрепление и восстановление основы, утраченного грунта, красочного и покровного слоев, удаление поверхностного загрязнения, прописей и записей, восстановление утрат живописи методом тонирования художественными красками. Причем к последнему процессу тоже предъявляются определенные требования: тонировки наносят строго в пределах утрат авторской живописи, они должны быть обратимы и при необходимости легко удаляться без нарушения авторского красочного слоя, должны отличаться от авторской живописи, чтобы при рассмотрении с близкого расстояния быть заметными невооруженным глазом, нельзя вносить собственные изменения в изображение. Не только специалистам, но и всем работающим с иконами необходимо знать наиболее доступные мероприятия по обработке памятника с целью нормализации его сохранности. Иконы в действующих церквях находятся под наблюдением служителей, отвечающих за их сохранность, но было бы замечательно, если бы периодически их могли просмотреть реставраторы.

Библиография:

1. Григорашенко Е. Основные вопросы сохранности, консервации и реставрации бессарабских икон (на базе фондов Национального Художественного Музея). В: Akademos, Chișinău, 2012, nr. 4 (27), с. 150-156.
2. Основы музейной консервации и исследований станковой живописи. Сост. и научн. Ред. Ю. Гренберг. Москва, 1976.
3. Реставрация станковой темперной живописи. Под ред. В. В. Филатова, Москва, 1986.
4. Сланский Б. Техника живописи. Москва, 1962.

Rezumat. Prezentul articol scoate în evidență problemele legate de restaurarea și conservarea icoanelor. Materialul informațional este analizat în baza colecției de icoane a Muzeului Național de Artă al Moldovei și este amplu completat de materialul plastic, care exemplifică pașii unui restaurator profesionist în procesul de conservare și restaurare a inventarului liturgic. Autorul a demonstrat elocvent influența factorilor nocivi dar și cel antropic asupra conservării icoanelor, a subliniat necesitatea creării condițiilor favorabile pentru păstrarea lor, folosirea metodelor non-distructive. În Republica Moldova restaurarea icoanelor revine pe seama specialiștilor de mare căutare, din motivul că lipsa măsurilor necesare de conservare sau un amestec incompetent pot condiționa degradarea icoanei și pierderea irecuperabilă. Iar icoanele vechi sunt o parte valoroasă a patrimoniului cultural bisericesc, care necesită valorificare și protejare.

Cuvinte-cheie: icoană, restaurare, conservare, protejare, muzeu, inventar liturgic, patrimoniu, Muzeul de Artă al Moldovei, specialist, iconar

ARHEOLOGIE BISERICESCĂ

Dr. Ion TENTIUC

DESPRE REZULTATELE CERCETĂRII ARHEOLOGICE ALE UNOR NECROPOLE MEDIEVALE DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

Cercetările arheologice din ultimele două decenii, efectuate în spațiul pruto-nistrean, au condus la identificarea unor importante mărturii privind viața spirituală a comunităților locale din perioada medievală și premodernă. Un loc aparte în cadrul investigațiilor îl dețin vestigiile funerare descoperite în spațiile din interiorul sau din jurul lăcașelor sfinte, unde alcătuiesc adevărate necropole comunitare. Investigarea acestora constituie un act de importanță primordială din perspectiva includerii în circuitul științific a unor surse istorice utile atât cât privește cunoașterea mai exactă a riturilor și ritualurilor de înmormântare, cât și pentru o mai bună înțelegere a vieții religioase sau a credințelor comunităților creștine locale în legătură cu viața de după moarte. Chiar dacă studierea acestor categorii de vestigii istorice a fost efectuată sporadic și ocazional, de cele mai multe ori în cadrul unor sondaje sau cercetări arheologice de salvare, rezultatele săpăturilor au demonstrat importanța care era acordată, de fiecare dată, celor decedați din partea comunității celor vii.

Pornind de la faptul că moartea unui membru al comunității presupune un întreg sistem de practici efectuate de către cei care pregătesc realizarea înhumării, constituite într-un sistem de rituri și ritualuri funerare [20, p. 15-25], reconstituirea acestora permite să înțelegem mai exact viziunea despre lumea înconjurătoare dar și modul de percepție a fenomenului morții în cadrul diferitor colectivități umane și, totodată, evoluția în timp a acestor percepții [7, p. 98]. Pe de altă parte, de o mare însemnătate în timpul cercetărilor sunt observațiile privind planimetria cimitirelor, dispunerea sau ordonarea mormintelor, cadrului cronologic și diacronic al utilizării necropolelor etc., fapt ce permite de a distinge și înțelege mai corect rigorile și particularitățile evoluției ritului și ritualului funerar pe parcursul primei jumătăți a mileniului al II d.Ch. în comparație cu practicile perioadei anterioare. Chiar dacă prezența sau absența unor elemente de creștinare a romanicilor din spațiul circumcarpatic în perioada de până la anul 1000 încă mai constituie un motiv

de dispute în contradictoriu ale cercetătorilor din domeniu [19, p. 39-67], creștinătatea acestora în prima jumătate a mileniului al II-lea d.Ch. este indiscutabilă și cu prezență palpabilă în materialele de natură arheologică [21, p. 74-88; 22, p. 233-247].

În anii '90 ai secolului XX și în deceniul întâi al secolului XXI, în spațiul dintre Prut și Nistru, au fost cercetate câteva cimitire sau morminte izolate din perioada medievală dintre care le menționăm pe cele de la biserica cu pronaosul lărgit, atribuită sfârșitului secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea [8, p. 139-144] și biserica de lemn de la Orheiul Vechi [37, p. 45-50], necropola de lângă biserica Adormirii Maicii Domnului de la Căușeni datată cu secolul al XVI-lea [27, p. 141-142; 25, p. 38-54; 4, p. 402-416], cimitirul bisericii Adormirii Maicii Domnului din Chișinău (Biserica Măzărache) datat cu monede din secolul al XVI-lea [26], mormintele din interiorul și de lângă bisericile de la Mănăstirea Căpriana, fondată la sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea [15, p. 39-42], dar și cele de lângă Schitul pâcălabului Bosie de la Orheiul Vechi, aparținând, probabil, secolelor XVI-XVII [17] și Horodiște-Țâpova (cercetări realizate de L. Carp și E. Bâzgu), Mănăstirea Hâncu [28, p. 46-54] și Mănăstirea Curchi [5, p. 156-188].

Investigațiile efectuate în anii 1993-1995 la biserica de zid cu pronaosul lărgit de la **Orheiul Vechi** (Fig. 1), atribuită sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea, au condus la cercetarea a 10 morminte situate lângă peretele de sud al lăcașului [8, p. 139-144]. Acest lăcaș de mir, apărut după părăsirea orașului Hoardei de Aur de la sfârșitul secolului al XIV-lea, pare a fi cel mai timpuriu din cele cercetate în spațiul pruto-nistean [13, p. 66-72], în interiorul căruia au fost descoperite inhumății ale ctitorilor.

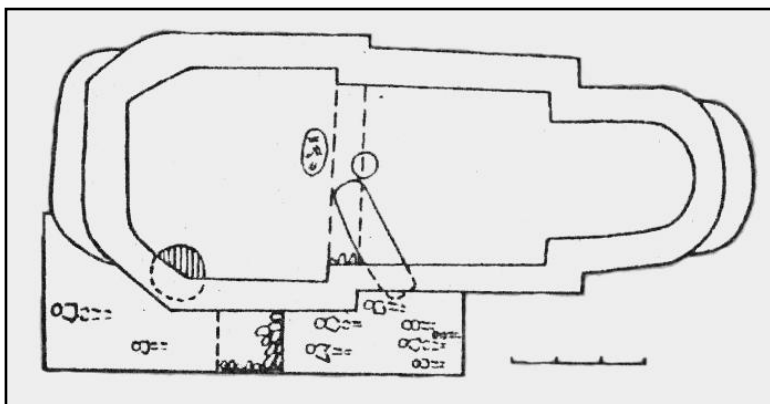

Fig. 1. Morminte din necropola de lângă biserica cu pronaosul lărgit de la Orheiul Vechi (după I. Hâncu, 1996).

În anii '50 ai secolului trecut la Orheiul Vechi a fost descoperită o biserică de lemn cu fundație de piatră [37, p. 45-50; 13, p. 73-74]. Tot aici au fost

cercetate peste 180 de morminte [35, p. 12-37]. Piatra funerară descoperită în naosul bisericii, prin inscripția româno-slavă de pe ea atestă înhumarea pe acest loc a lui „Cristian, fratele panului Galeș” pe la anii 1472–1481 [37, p. 46]. În anul 1996 pe acest loc au mai fost descoperite 45 de înmușări din perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea [16, p. 139-145].

În anii 2002 și 2004 au fost efectuate investigații în curtea bisericii **Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni**. În două campanii arheologice au fost descoperite 32 de morminte și un cavou de piatră din cadrul necropolei de lângă lăcașul sfânt (Fig. 2). S-a constatat că cele mai timpurii morminte au fost efectuate la mijlocul secolului al XVI-lea, iar cele mai târzii – la începutul secolului XX. În marea lor majoritate mormintele din perioada timpurie conțineau de la 1 până la trei monede de argint, de regulă dinari ungurești, cea mai timpurie datând din anul 1520.

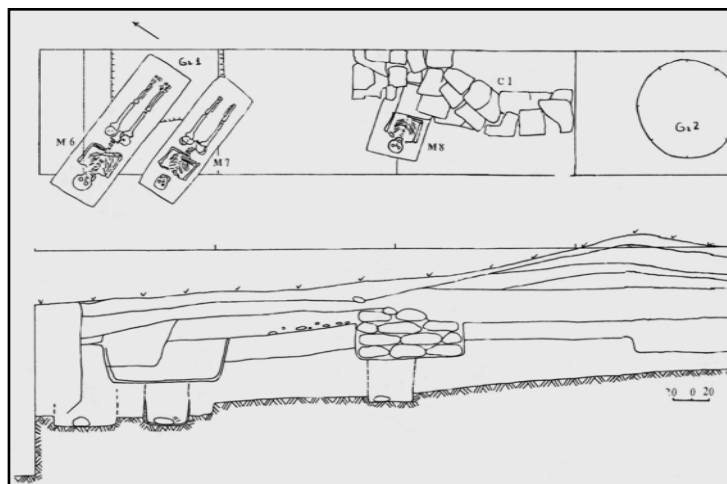

Fig. 2. Morminte din necropola de lângă biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni.

Tot aici, la circa 11 m. nord-vest de biserică, au fost cercetate resturile unei locuințe de tip semiadâncit, înzestrată cu sobă placată cu cahle. Despre faptul că această locuință a aparținut sau a adăpostit o personalitate distinsă ne vorbesc cahlele cu imaginea vulturului bicefal [30, p. 331-343]. Este o imagine rară pentru spațiul pruto-nistrean. Analogii pentru acest tip de cahle cu imaginea vulturului bicefal încoronat ținând în gheara stângă o sabie, iar în cea dreaptă un sceptru, având între capete o cruce, iar pe piept o figură heraldică, sunt foarte rare. Cahle cu imaginea vulturului bicefal au fost descoperite în marele centre de la Suceava, Iași și Vaslui, acolo unde existau domenii, case sau biserici domnești. Credem că originea acestui tip de cahle la Căușeni trebuie pusă în relație cu întemeierea la Dunărea de Jos, în 1540, a Mitropoliei Proilaviei și a influenței pe care a exercitat-o aceasta, în regiunile ocupate de

otomani și tătari, asupra creștinilor din raialele de la Dunăre, Nistru și din Ucraina hanului tătăresc. În cea mai mare parte a existenței sale reședința mitropolitului Proilaviei s-a aflat la Brăila [2, p. 31-40].

În timpul vizitelor sale pastorale mitropolitul avea reședințe temporare, după cum se pare, la Ismail, Reni, Galați, Căușeni și, probabil, la Dubăsarii Vechi. Anume în legătură cu o astfel de reședință trebuie pusă locuința cu sobă înzestrată cu cahle monumentale de la Căușeni. Analizele stratigrafice au permis de a înțelege că locuința a fost distrusă pe la 1650, sau în anii imediat următori, în timpul unor raiduri ale tătarilor nogai din Bugeac. Trebuie să menționăm că o locuință cu sobă cu cahle având pe le imaginea vulturului bicefal, însă fără a avea coroane de asupra capetelor, dar și fără crucea dintre ele, a fost descoperită recent în Piața Veche a Chișinăului.

Cimitirul **Bisericii Adormirii Maicii Domnului din Chișinău (Biserica Măzărache)** a fost cercetat în anul 2010 (Fig. 3). A fost dezvelită o suprafață modestă, de doar 82 m.p. Cercetările au fost realizate în cadrul a două secțiuni: prima a fost trasată la periferia de sud-vest a cimitirului, în afara gardului de piatră care înconjoară curtea bisericii și al doilea – lângă absida de nord a lăcașului (ultima având suprafața de doar 10 m.p.). Au fost descoperite 52 de morminte. Cele mai timpurii sunt datate la mijlocul secolului al XVI-lea, iar cele mai târzii – la începutul secolului al XIX-lea, când cimitirul a fost dezafectat, fiind interzise înmormântările în această parte a urbei.

Fig. 3. Morminte din necropola de lângă biserica Nașterea Maicii Domnului (Măzărache) din Chișinău.

Înmormântările au fost realizate potrivit ritualului creștin. Poziția corpului defunctului în groapa este unul din elementele esențiale în practica funerară. În necropola de la Biserica Măzărache înmormântările erau orientați pe axa vest-est, cu capul spre vest și privirea spre răsărit, în poziție întinsă pe

spate. Oscilarea orientării gropilor funerare de la această axă, de regulă cu o mică abatere spre sud, se datorează perioadei din an în care a fost făcută înhumarea.

Interesante observații au fost făcute asupra poziției brațelor scheletelor. Dacă din totalul de 52 de complexe funerare descoperite excludem cele 7 gropi comune, atunci din 45 de morminte individuale, doar la 31 de schelete s-au păstrat brațele nederanjate, permițând observații asupra pozițiilor acestora. Dintre acestea 14, adică 45,16%, aveau brațele îndoit din cot și așezate cu palmele pe abdomen. Nouă înhumați sau 29,09% aveau brațele depuse pe piept. De rând cu acestea, au fost identificate morminte în care înhumații aveau antebrățele ușor îndoit și plasate pe oasele bazinului sau, invers, puternic îndoit și puse pe umeri.

Multe discuții a incitat poziția înhumaților cu brațele puternic îndoit din cot și așezate cu palmele pe umeri sau pe clavicule. Au fost înaintate mai multe ipoteze pentru explicarea acestui fenomen. Paul Mihail credea că poziția brațelor îndoit în atitudine „rugătoare” este tipică clerului, iar necropola de la Vornicenii Mari (corn. Moara, jud. Suceava) ar aparține unei așezări monastice [12, p. 405]. Conform altei ipoteze, poziția amintită a brațelor ar reflecta practici rituale de înmormântare având scopuri antivampirice.

Examinarea antropologică a scheletelor, demonstrează o mortalitate foarte ridicată în rândul copiilor și al adolescenților. Făcând abstracție de scheletele celor șapte gropi comune, din totalul de 45 de schelete analizate, 23 aparțin unor copii și adolescenți, ceea ce reprezintă circa 51,11%. Din 20 morminte ce aparțineau unor maturi, adică 44,44%), 11 erau femei și 9 bărbați cu vârsta cuprinsă între 20 și 40 de ani. Doar o singură femeie și un singur bărbat depășesc vârsta de 50 de ani.

În procesul investigațiilor cimitirului Bisericii Măzărache din Chișinău, în 21 din cele 52 de morminte cercetate, au fost descoperite 29 monede. Dintre ele 16 piese aparțin unor emitenți din Europa Centrală și de Vest. Cele mai multe, 13 monede, provin din Ungaria și sunt datate în secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea. O piesă de argint este reprezentată de un poltorac polonez din primul sfert al secolului al XVII-lea, iar o alta – de un șiling suedez din a doua jumătate a aceluiași secol. Ultima monedă de argint, de proveniență europeană, din cauza proastei conservări, a rămas nedeterminată. Din 13 monede otomane, doar trei sunt atribuite unei perioade mai timpurii, secolelor XVI–XVII, celelalte, în marea lor majoritate, aparțin secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Astăzi trebuie să constatăm că cel mai vechi cimitir al Chișinăului medieval și din perioada premodernă practic nu mai există. Începând cu mijlocul anilor '90 ai sec. XX și până recent, în curtea bisericii a fost construit un edificiu de menire obștească. Acesta a fost ridicat exact pe mijlocul cimitirului. În timpul săpării gropii de fundație au fost distruse, după spusele martorilor,

foarte multe morminte. Pe de altă parte, cimitirul a fost puternic afectat și atunci când s-au realizat activități de terasare a terenului din jurul bisericii, dar și atunci când s-a procedat la pavarea curții. Pe locul mormintelor a fost organizată o grădină de zarzavaturi. O singură piatră funerară de lângă biserică stă martoră că aici a existat cel mai vechi cimitir al Chișinăului.

Câteva necropole sau morminte izolate au fost cercetate în interiorul sau lângă bisericile unor mănăstiri medievale și premoderne din spațiul investigat. La **Mănăstirea Căpriană**, în cadrul mai multor campanii arheologice, de rând cu cercetarea fundațiilor bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului în vederea realizării unor activități de restaurare, pentru precizarea perioadei de înființare, a fost cercetată necropola adiacentă (Fig. 4-5). Sondajele efectuate în interiorul lăcașului au permis investigarea a 30 de morminte aparținând diferitor perioade istorice, cel mai timpuriu fiind atribuit secolului al XV-lea [15, p. 41-42]. În procesul investigării necropolei comunității monahale de lângă biserică, au fost studiate un șir de morminte, fapt ce a permis evidențierea particularităților evoluției cimitirului.

Fig. 4. Procesul investigațiilor necropolei bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Căpriană (după Gh. Postică, 1993).

Fig. 5. Morminte din necropola de lângă biserică Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Căpriană (după Gh. Postică, 1993).

În anul 2001 au fost efectuate cercetări de salvare la **Mănăstirea Hâncu**. Săpăturile arheologice din extramurosul bisericii cu hramul Sf. Cuvioasa Parascheva au permis identificarea a cinci morminte datând de la începutul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea. Tot aici, în apropiere de fundațiile bisericii cu hramul Sfinții Părinți Petru și Pavel, a fost descoperit un cup-tor de ars ceramică aparținând sfârșitului secolului al XVII-lea – începutul

secolului al XVIII-lea, care mărturisește și despre preocupările gospodărești ale primilor călugări.

În anul 2006 au fost efectuate săpături arheologice în curtea **Mănăstirii Curchi**. Aici, de rând cu dezvelirea fundațiilor bisericii vechi de lemn, purtând hramul Sfântul Dumitru, ctitorită de Iordache Curchi (1775) și a bisericii de zid (Fig. 6-8), cu hramul Nașterea Maicii Domnului, ctitorită de Teodor Sabău (1810), au fost cercetate trei morminte de înhumare.

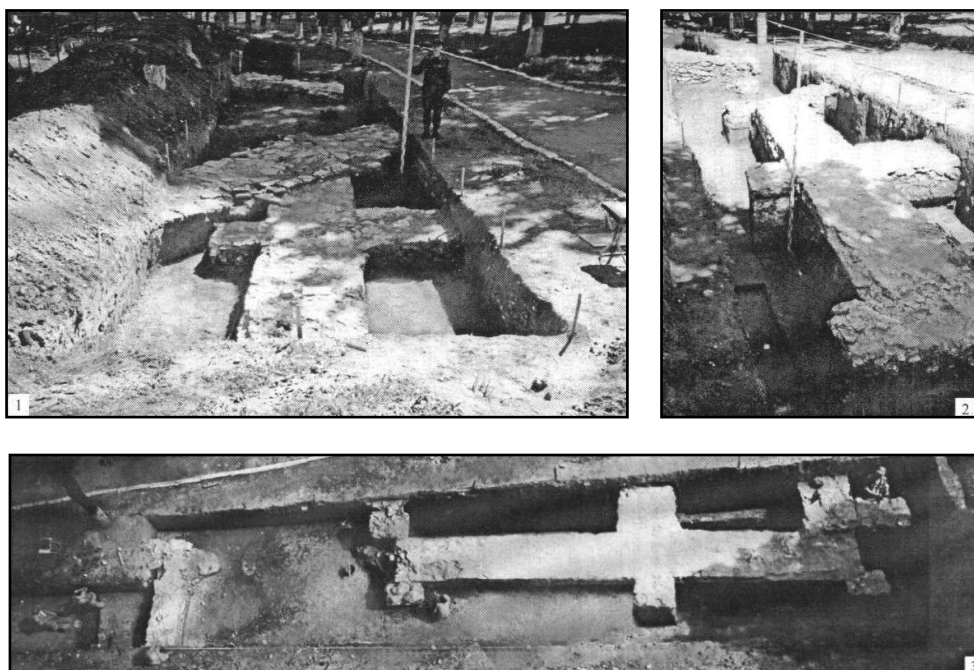

Fig. 6-8. Procesul investigațiilor primei biserici de piatră, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, ctitorită de Toader Sabău, de la Mănăstirea Curchi (după V. Bubulici și M. Onilă, 2007).

Unul dintre ele a fost descoperit în partea dreaptă a pridvorului bisericii de lemn, a cărei primă mențiune a găsim la anul 1775, iar celelalte două au fost cercetate lângă Biserica de zid: unul era înhumat în cavoul din cărămidă roșie, identificat în pridvorul bisericii de la 1810; cel de-al doilea a fost descoperit în exteriorul aceleiași biserici, în partea de nord a pridvorului (Fig. 9).

S-a stabilit că mormântul aparținea lui Vasile Hermeziu, decedat la 20 septembrie 1814, după cum mărturisește inscripția de pe cărămida descoperită lângă craniu.

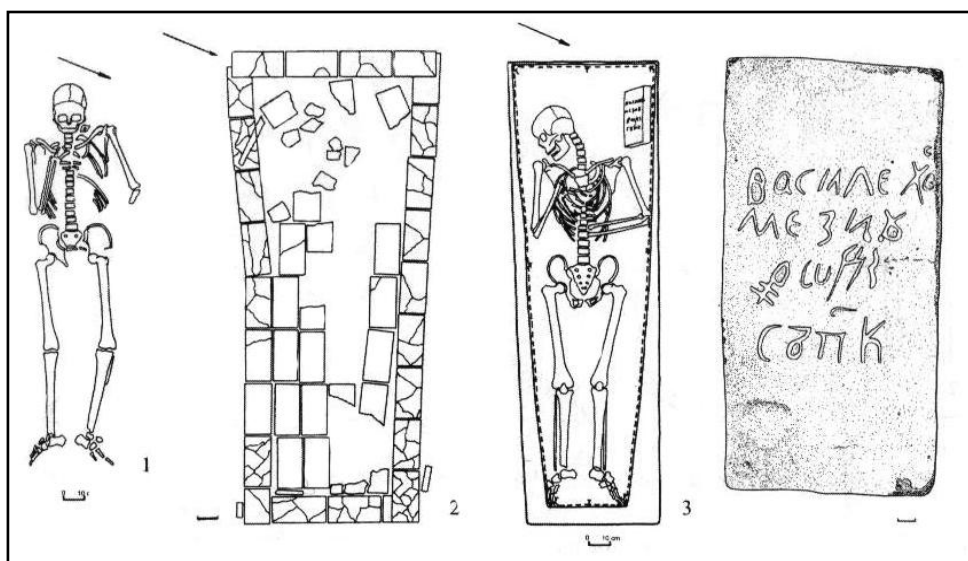

Fig. 9. Morminte din necropola bisericii Nașterea Maicii Domnului de la Mănăstirea Curchi (după V. Bubulici și M. Onilă, 2007)

* * *

Trebuie să constatăm că în decursul timpului, în special în perioada modernă și contemporană, multe din necropolele de lângă biserici, dar și cimitire de mir, aparținând unor minorități, au fost distruse. Distrugerile au fost datorate nu doar factorului natural dar, în special, celui antropic. Cele mai multe distrugerile ale unor cimitire de pe lângă biserici au avut lor în perioada ateismului militant din anii '50-70 ai secolului XX, atunci când au fost închise și devastate majoritatea mănăstirilor și cea mai mare parte a bisericilor de mir. De rând cu lăcașele de cult au avut de suferit și cimitirele aferente. Lăsate în paragină aceste au fost în cea mai mare parte profanate: au fost rupte crucile de mormânt, au fost distruse sau devastate cavourile familiare, acolo unde ele au existat.

Cazurile de distrugere ale cimitirelor de pe lângă biserici nu au fost eliminate definitiv nici în zilele noastre. Exemplul cel mai elocvent îl constituie cazul cimitirului de pe lângă Biserica Adormirii Maicii Domnului din Chișinău (Biserica Măzărache) care este cel mai vechi cimitir al Chișinăului, organizat, probabil, pe la mijlocul secolului al XV-lea. A fost distrusă, irecuperabil, și cea mai mare parte a cimitirului bisericii Constantin și Elena din Chișinău și câte multe altele. Preotul este păstorul sufletelor omenești, ale celor vii, dar și păstrătorul memoriei despre cei plecați în lumea celor dreپți. Cimitirele și mormintele care le formează reprezintă un compendiu al vieții celor vii. Atitudinea față de acestea monumente ale memoriei umane este măsura nivelului de cultură a unui neam.

Bibliografie

1. Ariès Philippe. Omul în fața morții. I. Vremea gisanților, II. Moartea sălbatică, București, 1996.
2. Banciu Mădălina-Catrinel. Mitropolia Proilaviei. În: Analele Brăilei, serie nouă, an. I, nr. 1, Brăila, 1993, p. 31-40.
3. Brihuneț M. Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău 2-4 august 2007, Chișinău, p. 173-184.
4. Bubulici V., Kurceatov S. Cercetările arheologice de salvare în curtea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Căușeni. În: Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 2, 2005, p. 402-416.
5. Bubulici V., Onilă M. Mănăstirea Curchi. Istoricul și rezultatele cercetărilor arheologice de salvare din anul 2006. În: Tyragetia, Serie nouă, vol. I (XVI), nr. 2, 2007, p. 156-188.
6. Ciocanu Sergius. Schitul Trebujeni (al lui Bosie pârčălab) și moșia Trebujeni/Butuceni din ținutul Orhei. În: Tyragetia, Serie nouă, vol. III (XVIII), nr. 2, 2009, p. 89-109.
7. Codoban A. Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor. Iași, 1998.
8. Hîncu I. Rezultatele cercetărilor arheologice de la biserica cu pronaosul lărgit din Orheiul Vechi. În: Tyragetia. Anuar, III, Chișinău 1996, p. 139-144.
9. Lauwers M. Le "sépulcre des pères" et les "ancêtres". Notes sur le culte des défunts à l'âge seigneurial. In: Medievales, N. 31, 1996, p. 67-78.
10. Lauwers M. Le cimetière dans le Moyen Âge latin. Lieu sacré, saint et religieux. In: Annales. Histoire, Sciences sociales, 54e année, nr. 5, 1999, p. 1047-1072.
11. Lăzărescu V.-A. Arheologia funerară. Schiță de abordare teoretică. În: Arheologia Medievală, VII, 2008, p. 55-77.
12. Mihail Paul, Mihail Zamfira. Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI-XII): o ipoteză. În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XXIII, 1, p. 405-407.
13. Nesterov Tamara. Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură. Chișinău, 2003.
14. Pippidi Andrei. Vision de la mort et de l'au-delà dans les anciennes sources roumaines. In: Revue Roumaines d'Histoire, 33, 1994, 1-2, p. 91-99.
15. Postică Gh. Mănăstirea Căpriană (de la întemeiere până în zilele noastre). Chișinău, 2003.
16. Postică Gh. Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001. Iași, 2006.: Postică Gh., Constantinescu N. Căpriană. Repere istorico-arheologice. Chișinău, 1996.
17. Postică Gh. Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2001 de la Orheiul Vechi. Chișinău, 2002. / Arhiva MNAIM.
18. Rebillard Éric. Église et sépulture dans l'Antiquité tardive (Occident latin, IIIe - VIe siècles). In: Annales. Histoire, Sciences sociales, 54e année, nr. 5, 1999, p. 1027-1046.
19. Rusu A.A. Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității. În: Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea, Brăila, 2008.
20. Sîrbu Valeriu. Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență). Brăila, 2003, 123 p.

21. Spinei Victor, Popovici Rodica. Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani. În: *Arheologia Moldovei*, 1985, vol. X.
22. Spinei Victor, Popovici Rodica. Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987). În: *Arheologia Moldovei*, 1988, XII.
23. Spinei Victor. Observații privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d.Hr. În: *Pe drumul credinței*. Arhimandrit Roman Braga. Texte omagiale oferite de prelați, prieteni și savanți români plus colecție de texte antologice, HDM Press, Inc., River Junction, MI.
24. Tentiuc I. Practici funerare în spațiul est-carpatic în a doua jumătate a mileniului I – începutul mileniului II. În: Mousaios. Buletin Științific al Muzeului județean Buzău, Buzău, 2005.
25. Tentiuc I., Bâzgu E. Datarea bisericii Adormirii Maicii Domnului o problemă deschisă. În: *Patrimoniul cultural al județului Tighina, Chișinău*, 2003.
26. Tentiuc I., Bubulici V., Vasilache M., Sârbu L. Rezultatele investigațiilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010. În: *Tyragetia*, serie nouă, vol. VI (XXI), nr. 1, Arheologie, Istorie Antică, Chișinău, 2012.
27. Tentiuc I., Cereteu I. Investigațiile arheologice din anul 2002 de la biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni. În: *Știința universitară la început de mileniu trei. Conferință internațională, 15 octombrie 2002, Chișinău*, 2002.
28. Tentiuc I., Constantinescu N., Cereteu I. Cercetări arheologice în incinta Mănăstirii Hâncu în anul 2001. În: *Symposia Professorum ULIM. Seria Istorie. Materialele sesiunii științifice din 26-27 aprilie 2002, Chișinău*, 2003.
29. Tentiuc I., Hâncu-Tentiuc A. Unele opinii și controverse privind relația dintre creștinismul popular și ritul și ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală și de Sud-Est. În: *Tyragetia*, serie nouă, vol. I (XVI), nr. 2 Istorie, Muzeologie, Chișinău, 2007.
30. Tentiuc I., Popa Al. Some considerations regarding rock-cut monasteries spreading of the christianity in eastern Moldova during the late roman period and Early Middle Age. In: *Studia archeologiae et historiae antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculița, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Chișinău, 2009.
31. Teodor Dan Gh. Creștinism și păgânism la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. În: *Pontica*, XXVIII-XXIX, 1995-1996.
32. Teodor Dan Gh. Rituri și ritualuri funerare la est de Carpați în secolele V-XI. În: *Mitropolia Moldovei și Sucevei, Anul LXIV, (partea I) nr. 3, mai-iunie 1988; (partea a II-a) nr. 5, septembrie-octombrie 1988*.
33. Vaseva Valentina. Cimitirul ca „așezare a morților”. În: *Ethnos*, nr. 3, 1994.
34. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века. Москва, 1991.
35. Бырня П.П. Из истории исследования Старого Орхоя (1946-1958). В сб.: *Археологические исследования в Старом Орхее*. Кишинев, 1991.
36. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва, 1990.
37. Смирнов Г.Д., Полевой Л.Л., Рафалович И.А. Надгробие XV века из Старого Орхоя со славяно-молдавской надписью. În: *Limba și literatura moldovenească*. Chișinău, 1962, nr. 4.

Rezumat. În articol se menționează că în cadrul cercetărilor arheologice un loc aparte îl ocupă vestigiile funerare descoperite în spațiile din interiorul sau din jurul lăcașelor sfinte, unde acestea alcătuiesc adevărate necropole comunitare. Investigarea lor constituie un act de importanță primordială din perspectiva includerii în circuitul științific a unor surse istorice utile atât cât privește cunoașterea mai exactă a riturile și ritualurile de înmormântare, cât și pentru o mai bună înțelegere a vieții religioase sau a credințelor comunităților creștine locale în legătură cu viața de după moarte. Reconstituirea riturilor și ritualurilor funerare medievale permite să înțelegem mai exact viziunea comunităților despre lumea înconjurătoare dar și modul de percepție a fenomenului morții în cadrul diferitor colectivități umane și, totodată, evoluția în timp a acestor percepții. Pe de altă parte, de o mare însemnătate în timpul cercetării necropolelor medievale sunt observațiile privind planimetria cimitirelor, dispunerea sau ordonarea mormintelor, cadrului cronologic și diacronic al utilizării spațiilor sacre etc., fapt ce permite de a distinge și înțelege mai corect rigorile și particularitățile evoluției ritului și ritualului funerar de la mijlocul și din cea de a doua jumătate a mileniului al II d.Ch. în comparație cu practicile perioadei anterioare.

Cuvinte-cheie: necropolă, cimitir, rituri funerare, comunitate, cercetări arheologice, biserică

РЕЗЮМЕ. В данной статье автор указывает на то, что в рамках археологических раскопок особое место занимает погребальный инвентарь, найденный внутри церквей или вблизи культовых сооружений, создавая, таким образом, настоящие кладбища. Исследование погребального инвентаря является одним из важнейших действий, в том числе и по введению в научный оборот новых исторических источников, значимых как для изучения погребальных ритуалов, так и для наилучшего осмысления религиозной жизни или верований местных обществ определении таких понятий как жизнь после смерти.

Реконструкция средневековых похоронных церемоний позволяет более точно постигнуть мировоззрение социума об окружающем мире, а также осмысление феномена смерти в разных обществах, в том числе и эволюция во времени данного восприятия смерти. С другой стороны, в процессе изучения средневековых некрополей особое значение имеет анализ расположения и планиметрии кладбищ, месторасположение могил, хронологические и диахронические рамки использования священного пространства и т.д. Данные факты позволяют правильнее определить и постигнуть требования и характеристики эволюции погребальных ритуалов середины и второй половины второго тысячелетия нашей эры в равнении с погребальными практиками ранних периодов.

Ключевые слова: некрополь, кладбище, погребальные практики, общество, археологические исследования, церковь

BISERICA ȘI MASS-MEDIA

Prot. mitr., dr. Octavian MOȘIN

REFLECTAREA IMAGINII BISERICII ORTODOXE DIN MOLDOVA ÎN MASS-MEDIA

Trăim într-o epocă dominată de mass-media, iar Biserica nu își poate permite luxul să ignore acest lucru, din cel puțin trei motive:

- Omul contemporan este condiționat de mass-media, este supus unei presiuni continue din partea ideologiei propagate de aceasta, o ideologie care, de cele mai multe ori, se dovedește a fi în contradicție cu valorile creștine;
- Mass-media nu ignoră Biserica, ci abordează problematica ei, de multe ori cu o atitudine voit nefavorabilă sau cu diletantism;
- Instrumentele mediatice sunt compatibile cu misiunea Bisericii și este chiar indicată folosirea lor în acest scop.

Statele moderne, inclusiv Moldova, își propun să garanteze libera circulație a informațiilor, dreptul la informație fiind considerat unul dintre drepturile fundamentale ale omului. Problema care este abordată este faptul dacă în lipsa unei valorizări a informațiilor, acest drept nu se întoarce împotriva omului. Trăim o epocă în care lumea este avidă de informație, iar mass-media are grijă să-i alimenteze continuu această sete, stimulându-i curiozitatea, o curiozitate de multe ori sterilă, dacă nu chiar malefică. Într-o formă sau alta, mass-media este omniprezentă în societate, influențând, direct sau indirect, pe toți. “Omul modern, omul de masă, este supus unui bombardament continuu de informații, care-l depersonalizează, îl face să-și piardă conștiința de sine. Dezvoltarea tehnicii a dus la apariția de instrumente mediatice tot mai atractive, de natură să creeze o adevărată fascinație asupra destinatarului” [4, p. 42]. Oamenii devin dependenți de mass-media și reacționează în masă la semnalele primite. Mass-media ajunge astfel să impună valori și comportamente. În aceste condiții, s-a remarcat că mass-media reprezintă o putere în stat, aflându-se în topul încrederii cetățenilor Republicii Moldova (58%), fiind devansată doar de Biserica Ortodoxă din Moldova (74%) și de Primărie (62%) [2]. Ea nu este, însă, o putere în sine, ci o putere în mâna cuiva. Atâta timp cât

cei ce dețin această putere sunt de bună credință, urmărind dezvoltarea personalității umane, educarea în spiritul valorilor autentice și apropierea omului de Dumnezeu, totul este în regulă. Din păcate, experiența ne dovedește că lucrurile nu stau așa. "Societatea în care trăim nu este o societate creștină, ci una secularizată în care permisivitatea și relativitatea valorilor sunt noile dogme sociale impuse tuturor, în special prin mass-media" [5].

Libertatea de circulație a informațiilor, prost înțeleasă, a făcut ca mass-media să devină un izvor de informații periculoase, de idei false și ireale, în lipsa unui sistem coerent de valori autentice. Concurența între diferitele canale mediatice și dorința de câștigare a unei audiențe cât mai largi, duce la difuzarea unor mesaje tot mai nocive, prin exaltarea violenței și a erotismului, cultivarea orgoliului și a lăcomiei, a derizoriului și a lipsei de sens. Se promovează mitul vedetelor, idolii lumii contemporane, propuse ca modele universale. Omul ajunge să nu mai trăiască el însuși, ci să-și cedeze trăirile modelelor, încadrându-se în clișee. Dar, aceste vedete fac de cele mai multe ori o mândrie din imoralitatea lor și își afirmă aderența la diferite secte și mișcări sincretiste (New Age, Scientologia etc.).

Efectul este distrugător, mai ales asupra tinerilor aflați la vârsta căutării modelelor și a identificării cu acestea, putând fi constatat în întreaga atitudine a adolescenților, de la vestimentație până la comportament. În mare măsură mass-media profită de acest comportament al omului căzut, promovând o filozofie a eudemonismului vieții, adică a regăsirii omului în plăcere, dând iluzia posibilității dobândirii continue a acesteia în absența durerii. Această filozofie este promovată, în primul rând, de publicitate, care ocupă un loc foarte important în mass-media datorită dependenței financiare de ea.

Omniprezența mass-mediei face ca nimeni să nu poată scăpa de influența publicității. "Rod al unor intense studii demografice, psihografice, geografice, comportamentale, publicitatea modelează modul de a înțelege viața, lumea, propria existență, în special, în privința motivațiilor, criteriilor de selectare și a comportamentului, având un impact indirect, dar puternic, asupra societății" [7, p. 6]. Funcțiile publicității sunt de a informa și a convinge potențialul client să achiziționeze. Dar, în condițiile concurenței acerbe, reclama încearcă tot mai mult să seducă, aducând argumente amăgitoare, cultivând orgoliul, exploatând pornirile josnice, stimulând nevoi artificiale și prezentând deformat realitatea. În general, publicitatea promovează ideea profund anticreștină că fericirea și deplina realizare de sine se dobândește prin consumul unor produse sau servicii.

Ca urmare, ierarhia valorilor este falsificată, cultivându-se euforia, hedonismul, narcisismul și individualismul, tulburând raportarea la lumea reală, prin oferirea unei lumi iluzorii din care au dispărut lupta, suferința, eșecul. Este promovat tipul individului care nu știe să trăiască decât apropiindu-și totul: a poseda, a consuma, în loc de a contempla.

„Mass-media are pretutindeni în lume o importanță deosebită, constituindu-se astăzi într-o formă imensă, influențându-i profund pe oameni în felul de a înțelege lumea, viața și chiar propria lor existență” [6, p. 219]. Conștientizând impactul real și, de multe ori, periculos al mijloacelor de comunicare în masă asupra omului și societății contemporane, în cursul ultimilor ani, Biserica Ortodoxă a demonstrat o preocupare deosebită pentru cultura mediatică.

Biserica a folosit întotdeauna toate mijloacele posibile pentru a mărturisii lumii pe Domnul Iisus Hristos. Misiunea de iluminare, didactică și social-pacificatoare a Bisericii obligă ierarhia ei spre o conlucrare cât mai fructuoasă cu mass-media, care are posibilitatea de a duce mesajul Bisericii în toate păturile societății. Biserica nu poate să neglijeze aspectul cel mai important și anume că mijloacele de informare în masă au, în general, un rol pozitiv asupra omului, amintind aici numai domeniul informațiilor și al culturii. Se consideră astfel că tot ceea ce-l poate îmbogăți duhovnicește pe om și tot ceea ce facilitează comunicarea dintre om și semenii lui, nu este altceva decât ceea ce se cheamă desăvârșire a ființei umane. Biserica a fost și rămâne predispusă comunicării prin mass-media dezvoltând și perfecționând mijloacele de exprimare la nivelul credinciosului de astăzi, aflat mereu între cele două alternative: materie și duh, secularizare și spiritualizare. Biserica, în ultimul timp, pune accentul pe propovăduirea mesajului evanghelic într-o lume tot mai secularizată, dar interesată de viața religioasă, folosind toate mijloacele: presa scrisă, radio, TV și internetul. În privința folosirii instrumentelor mediatice, misiunea Bisericii rămâne aceea de a propovădui cuvântul Evangheliei până la marginile lumii.

Biserica Ortodoxă Rusă, în cadrul Sinodului Arhieresc din anul 2000 a elaborat un document intitulat „Fundamentele concepției sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse” în care se menționează printre altele: „Conlucrarea dintre Biserică și mass-media presupune responsabilitate reciprocă. Informația oferită unui jurnalist pentru a fi comunicată publicului trebuie să fie credibilă. Opiniile clericilor și ale altor reprezentanți ai Bisericii, difuzate pentru mass-media, trebuie să fie conforme învățăturii acesteia și poziției sale în chestiunile sociale. În cazul în care este exprimată o poziție pur particulară, acest lucru trebuie afirmat limpede atât de persoana respectivă, cât și de cei responsabili pentru comunicarea ei cu publicul. Conlucrarea clericilor și instituțiilor bisericești cu mass-media trebuie să se desfășoare sub călăuzirea conducerii superioare bisericești dacă aria acesteia se referă la activitățile întregii Biserici și sub călăuzirea autorităților eparhiale atunci când privește viața unei eparhii la nivel regional.”

Dar nu trebuie să uităm că efectele mass-media se pot manifesta diferit în raport cu Biserica lui Hristos. „Este o realitate astăzi că mijloacele de informare în masă pot exercita o mare influență atât pozitivă, cât și negativă,

pot ajuta la o evoluție sau involuție a obiceiurilor, tradițiilor, ideilor, principiilor, a normelor de viață, în general a civilizației, pot accelera sau frâna procesul duhovnicesc, intelectual sau cultural al omului sau al unei comunități" [8, p. 14]. Din păcate, accesul la informație prin intermediul mass-media nu are întotdeauna caracter formativ, în sensul ziditor al cuvântului. În unele cazuri mass-media nu reușește să utilizeze potențialul benefic de care dispune, ci dimpotrivă, devine un instrument al răului. Agresiunea informațională, minciuna îmbrăcată în adevăr și nu în ultimul rând, bârfele cu caracter politic sau social formează în conștiința publică imagini greșite și intră adesea în conflict cu aspirațiile spirituale promovate de Biserică.

Toate elementele negative pe care le-am identificat mai sus în ceea ce privește impactul mass-mediei asupra omului, sunt un atac împotriva Bisericii, a umanității restaurate în Hristos. "Produsul mass-mediei este omul depersonalizat și însingurat, golit de conștiința de sine, hrănit cu publicitate și infuzat de ideologia hedonistă a societății contemporane. Propagarea violenței, a erotismului, a prostituției, pot produce schimbări majore, uneori tragice, în comportamentul oamenilor, dezumanizând ființa umană, dacă nu chiar îndobitocind-o" [1, p. 86].

Membrii Bisericii, clerici și laici, trebuie să fie conștienți de nocivitatea mass-media contemporană și să înțeleagă că presiunea continuă la care sunt supuși din partea acesteia îi poate influența chiar fără a fi conștienți de aceasta. În primul rând clericii sunt cei care au datoria de a atenționa credincioșii asupra acestor pericole, recomandând moderație în consumul mediatic, printr-o selecție riguroasă a programelor și publicațiilor.

Încă pe când mass-media era reprezentată numai de presa scrisă și impactul ei era mult mai slab, Sfântul Siluan Athonitul ne atrăgea atenția că "cine vrea rugăciunea curată nu trebuie nicidecum să cunoască știrile din gazete, nu trebuie să citească cărți rele, nici împins de curiozitate să caute să știe ceva despre viața altora. Toate acestea aduc în minte gânduri necurate și atunci când omul vrea să le descurce și să le lămurească, ele se încurcă din ce în ce mai mult și chinul sufletului" [3, p. 186].

Impactul mass-media este evident, vizând cele mai diverse domenii ale vieții umane: social, cultural, politic, economic și, desigur, religios. În acest context, trebuie ținut cont atât de influența pozitivă a mass-media, cât și de impactul ei negativ. Specialiștii indică asupra faptului că agresiunea informațională cu care mass-media contemporană impune imagini în conștiința publică, intră adesea în conflict cu aspirațiile spirituale la nivel individual sau social. Rezervele pe care le are Biserica, în acest context, față de mass-media vizează, de regulă, tendința comercializării conținutului unor publicații sau programe TV.

"Totuși, Biserica are, în general, o atitudine pozitivă, o deschidere față de mijloacele de comunicare în masă: în toate țările civilizate există emisiuni

creștine de radio și televiziune; în presă apar rubrici sau știri, abordând aspecte religioase; reprezentanții Bisericii au fost și sunt prezenți în mass-media" [6, p. 222]. De ce? Pentru că misiunea Bisericii este de a duce oamenii la comuniunea veșnică cu Dumnezeu, iar mass-media, atunci când își înțelege corect misiunea, se integrează, destul de reușit, în strategia Bisericii în lucrarea de propovăduire a mesajului creștin.

Dacă să ne referim la relația Bisericii Ortodoxe din Moldova cu mass-media laică și perspectivele de viitor, putem constata că în ultimul timp s-a înregistrat o dezvoltare constantă și vertiginoasă la acest capitol. Astfel, Serviciul de Presă al Mitropoliei îndeplinește o dublă funcție, atât cea de informare a creștinilor ortodocși cu privire la evenimentele desfășurate în cadrul structurii ecleziale, cât și de emitere a comunicatelor de presă către instituțiile media.

Despre succesul strategiei mediatice implementate de către Biroul Mitropolitan de Presă vorbește numărul tot mai mare de reprezentanți ai mass-media la evenimentele cu caracter religios. În același timp deschiderea de care dau dovadă slujitorii Bisericii, poate fi observată și prin intermediul numeroaselor conferințe de presă și talk-show-uri la care participă aceștia, atât în calitate de invitați, cât și inițiatori.

Este îmbucurător faptul că această tendință de colaborare tot mai strânsă cu mass-media din țară se manifestă nu numai la nivel de Direcție Mitropolitană, dar și la nivel eparhial, astfel că toate episcopiile Mitropoliei Moldovei au propriile Servicii de Presă care informează permanent presa regională și națională despre activitățile sale. Comunicarea Bisericii Ortodoxe din Moldova cu mass-media laică nu se limitează numai la Serviciul de Presă și la site-ul oficial al instituției, pe zi ce trece înregistrându-se tot mai multe pagini web parohiale, mănăstirești sau bloguri de atitudine ortodoxă. Varietatea de pagini electronice oferă posibilitatea creștinilor din toate categoriile de vârstă să găsească informația care îi interesează și răspunsurile la întrebările care îi frământă. Pe lângă site-uri și bloguri sunt lansate radiouri on-line și periodice tipărite care iarăși vin să asigure publicul cititor cu hrană duhovnicească în orice circumstanțe și în orice punct geografic.

În procesul de comunicare mediatică trebuie luat în considerație un lucru foarte important – specificul activității Bisericii. Deși modernizarea și adaptarea la cerințele și standardele moderne de comunicare sunt salutate și implementate, toate acestea au loc reieșind din învățătura creștin-ortodoxă și misiunea sa socială. Astfel că Biserica, prin instituțiile sale responsabile de comunicare cu presa, nu poate să se alinieze și să se conformeze tuturor cerințelor jurnalismului contemporan. Nu este vorba de un moft, ci de necesitatea de a păstra autenticitatea, rolul și locul milenar pe care îl are în societate.

Spre regret, cu toate progresele înregistrate, de multe ori imaginea și mesajul Bisericii apare distorsionat în mass-media laică, acest lucru

întâmplându-se din lipsa unor cunoștințe elementare despre esența activității ecleziale sau chiar din rea voință. În această situație ne întrebăm unde este deontologia jurnalistică, echidistanța și corectitudinea?

Biserica Ortodoxă din Moldova, conștientizând rolul său și importanța informației veridice și obiective, își asumă întreaga responsabilitate pentru informația pe care o face publică și își dorește ca acest lucru să fie făcut și de colegii din instituțiile mass-media, pentru atingerea acestui obiectiv este nevoie de deschidere și colaborare bilaterală, care sperăm că va fi atinsă în virtutea depășirii tuturor intrigilor și speculațiilor.

Totodată, ne bucură în mod special faptul că se atrage o tot mai mare atenție jurnalismului religios, fiind organizate tabere tematice, la nivel național și internațional, pentru studenții facultăților de profil și tot mai mulți specialiști din domeniu își focusează eforturile creative în acest domeniu, contribuind astfel la consolidarea jurnalismului religios și lărgirea paletelor de activități a științei mediatice.

Bibliografie:

1. Bondrea Aurelian. Sociologia opiniei publice și a mass-media. Editura Fundației „România de mâine”, București, 1997.
2. Conform datelor sondajului IMAS realizat în parteneriat cu IDIS „Viitorul”, făcute publice la 27 septembrie 2011.
3. Cuviosul Siluan Athonitul. Între iadul deznădejdi și iadul smereniei. ediția II, Sibiu, 1998.
4. Keane John. Mass-media și modernitatea. Institutul European, Iași, 2000.
5. Mitropolit Emilianos Timiadis. Biserica în climatul social de astăzi. În: Telegraful Român, nr.37-40/1997.
6. Moraru Victor. Societatea și comunicarea în tranziție. Institutul Mass-Media, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, 2008.
7. Popa Alin Constantin. Comunicarea și manipularea prin publicitate. Ed. Universității Lucian Blaga, 2001.
8. Thomas John B. Media și modernitatea. Antet, București, 2000.

Резюме. Автор подробно, на основании специальной литературы и собственных изысканий, очерчивает место и роль православной церкви и средств информации. Исходя из факта, что многие развлекательные передачи, теле- и радио передачи имеют зачастую преподносят насилие, зло как норму жизни, автор предлагает сконцентрировать и объединить усилия для продвижения молодых и талантливых журналистов, работающих в сфере церковного журнализма, и представляющие конкретно и объективно события и факты.

Ключевые слова. Журнализм, средства информации, церковный журнализм, сообщение, Православная церковь Молдовы

SIMBOLURILE BISERICII ORTODOXE

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

HERALDICA ECLEZIASTICĂ: ISTORIE, TRADIȚIE ȘI OPORTUNITĂȚI

Heraldica ecleziastică este o ramură a heraldicii vii, mai ales în orientul european, unde pătrunde și se manifestă mai greu. Ca și întreaga heraldică, s-a născut în occidentul continentului, de unde s-a răspândit pe plan mondial. Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au văzut lumina tiparului mai multe lucrări de istorie a heraldicii bisericești [1], dar cea mai cunoscută a apărut de sub pana lui Bruno Bernard Heim (1911–2003), fost arhiepiscop titular de Xanthus și fost nunțiu apostolic în Marea Britanie. Scrisă în limba germană, cartea dedicată obiceiurilor și dreptului heraldic în Biserica Catolică a fost tradusă în franceză, engleză și italiană [2].

Dintre cercetătorii istoricului heraldicii ecleziastice românești merită menționat mai ales aportul renumitului heraldist Dan Cernovodeanu (1921–1999) [3], completat de câțiva precursori și mai mulți contemporani [4]. Printre contribuțiile valoroase de ultimă oră la acest subiect se numără articolele semnate de Sorin Iftimi [5], Petronel Zahariuc [6], Sergius Ciocanu [7] și Adelaida Chiroșca [8]. Asupra spațiului heraldic ecleziastic basarabean s-au oprit în mod special subsemnatul [9] și Valerian Ciofu împreună cu Alexandra N. Dimulescu [10]. În rezultatul investigațiilor istorice menționate, tabloul evoluției heraldicii ecleziastice în Țările Române se prezintă mai mult sau mai puțin clar și permite preluarea critică a emblematicii istorice în armorialul contemporan.

În Republica Moldova procesul de normalizare a simbolicii heraldice, inclusiv a celei ecleziastice, se află încă la faza începuturilor. Cadrul normativ existent, stabilit și supravegheat de Comisia Națională de Heraldică (care activează pe lângă Președintele Republicii Moldova din 5 decembrie 1995) aplică, în principiu, canoanele universale ale heraldicii și anumite cutume naționale. Țara parcurge aceeași cale ca și alte țări rezultate din fosta URSS și din fostul lagăr socialist, care până la prăbușirea comunismului au negat heraldica clasică, iar apoi au revenit mai mult sau mai puțin la sânul ei. Dacă

pentru heraldica teritorială sau cea familială, de exemplu, lucrurile sunt destul de clare, existând o tradiție însemnată, chiar dacă diferită de la țară la țară, pentru heraldica ecleziastică viitorul nu este la fel de clar.

Situația se prezintă mai simplă pentru Biserica Romano-catolică, unde cutuma și dreptul heraldic sunt bine fixate prin anumite acte papale, care definesc clar aria în care poate lucra heraldistul contemporan [11]. În Biserica Ortodoxă, însă, nu există o cutumă universală sau principii unice de utilizare a componentelor unei steme, încât fiecare biserică autocefală își stabilește propriile reguli și norme. Deși au existat și unele încercări de universalizare a decorurilor exterioare pentru stemele ortodoxe [12], este greu de presupus că acestea vor fi acceptate, date fiind moștenirile culturale diferite de la țară la țară. Nici tempoul de promovare a heraldicii ecleziastice nu este comparabil de la țară la țară. Dacă în România după 1989 nu s-a avansat prea tare de la cadrul existent în perioada interbelică, în Rusia [13] sau Ucraina [14], de exemplu, procesul de heraldizare ecleziastică se prezintă ca unul energic și câștigător de noi și noi spații. Este interesantă pentru noi și experiența istorică și contemporană a Serbiei și a altor țări ortodoxe din sudul Dunării, consemnată de cunoscutul heraldist sârb Dragomir M. Ațovici în marele său tratat „Heraldica și sârbii”, apărut în 2008 [15].

În ceea ce privește Republica Moldova, o țară aproape în întregime creștină și majoritar ortodoxă, progresul heraldicii ecleziastice nu este foarte însemnat și s-a manifestat mai ales la nivelul structurilor bisericești centrale.

Întâietatea cronologică a aparținut Mitropoliei Basarabiei, structură a Bisericii Ortodoxe Române. La 20 mai 1997, ÎPS Petru, Mitropolit al Basarabiei, a aprobat proiectul stemei Mitropoliei Basarabiei [16], proiect inițiat și promovat de șeful cancelariei mitropoliei Alexandru Magola, care a fost realizat de pictorul Ion Virschi, în cheia heraldicii ecleziastice românești din perioada interbelică, în baza indicațiilor, explicațiilor și propunerilor rezultate din cercetările noastre istorice și heraldice. De fapt, s-a reluat stema din perioada interbelică, cu două modificări esențiale și cu noi explicații punctuale. Prima modificare a constat în schimbarea icoanei centrale care reprezenta Nașterea Domnului, prin icoana Reînvierii, propunere lansată încă în 1993 de ÎPS Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Cea de-a doua modificare a însemnat adăugarea eșarfei cu deviza „Întru lumina Ta vom vedea lumină”, propunere făcută de noi după aflarea proiectului compus de heraldistul Paul Gore la 1918 pentru aceeași structură ecleziastică. Până în prezent, însă, acest blazon nu a fost înaintat spre înregistrare în Armorialul General al Republicii Moldova.

Pionieratul înregistrării legale a simbolurilor heraldice aparține Episcopiei Romano-catolice de Chișinău. Stema Episcopiei, elaborată de subsemnatul, desenată de programatorul Veaceslav Racov și pictorul Iurie Caminschi și redesenată ulterior de arhitecta Mariana Șlapac, a fost aprobată de ES Anton

Coșa, episcopul romano-catolic de Chișinău, prin decretul nr. A-03/02 din 5 septembrie 2002 și de către Comisia Națională de Heraldică a Republicii Moldova prin procesul-verbal nr. 33 din 6 septembrie 2002 [17]. Ulterior, Comisia Națională de Heraldică, prin procesul verbal nr. 97-III din 28 ianuarie 2005, a înregistrat și stema personală a ES Anton Coșa, elaborată de Heinz Dich și desenată de Heinz Dohmen, în anii 1999–2000, și asumată de purtător la numirea și hirotonisirea sa ca episcop titular de Paesto [18].

În ultimii ani mișcarea heraldică a cuprins și Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove, structură a Bisericii Ortodoxe Ruse, care este și cea mai numeroasă în Republica Moldova, dar pornirile sale încă nu s-au finalizat nici la nivel de structuri centrale. Problema a fost ridicată într-o audiență acordată de ÎPS Mitropolitul Vladimir la începutul anului 2011 autorului și preoților Tudor Pelin, paroh la biserica din satul Dubăsarii Vechi și protopop de Dubăsari și Criuleni, și Igor Mămăligă, paroh la biserica din Vadul lui Vodă. În cadrul acestei audiențe mitropolitul și-a manifestat atașamentul față de ideea păstrării stemei Mitropoliei Basarabiei din perioada interbelică care este legată organic și evident de catedrala metropolitană. De asemenea, ÎPS Vladimir și-a exprimat dorința de a avea o stemă și un drapel personal. Alte probleme de heraldică ecleziastică în sânul acestei Mitropolii au fost discutate la seminarul științifico-practic „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului” din 5 aprilie 2011.

În perspectiva creșterii amplitudinii procesului de dotare cu steme a structurilor ecleziastice, s-a impus necesitatea elaborării unui regulament heraldic general pentru instituțiile bisericești ortodoxe, după regulamentul similar pentru stemele teritoriale din țara noastră, care pe de o parte să aibă o structură unitară în ceea ce privește reglementarea părții formale a compoziției heraldice, iar pe de altă parte să permită inițierea procesului elaborativ de la orice nivel.

Primele considerente în acest sens au fost expuse în articolul nostru „Perspectivele heraldicii ecleziastice în Republica Moldova” [19], rezultate din experiența heraldică proprie și observarea procesului din țările vecine. Astfel, ne exprimăm atunci opinia ca viitorul regulament să fie elaborat pentru Republica Moldova ca stat independent, încât să poată fi aplicat tuturor structurilor bisericilor ortodoxe prezente pe teritoriul țării, iar pe anumite segmente și structurilor celorlalte biserici și confesiuni înregistrate oficial. Prioritatea heraldicii vechi tradiționale preexistente și păstrarea canoanelor științei și artei heraldice le vedeam drept o cheazășie a bunei perspective.

În problema formei scutului heraldic am propus atunci renunțarea la scutul oval și la scutul-cartuș, utilizate alteori pe larg în heraldica ecleziastică, date fiind dezavantajele tehnice pe care le prezintă această formă de scut. (Greutățile pe care le provoacă scutul oval pot fi constatate la analiza noilor steme din Rusia.) La compunerea stemelor noi am sugerat utilizarea scuturi-

lor comode din punct de vedere artistic: cel de tip spaniol (rectangular cu vârful rotunjit) pentru instituții și cel de tip francez (rectangular cu vârful în acoladă) pentru persoane fizice, utilizate în Republica Moldova pe larg și în heraldica laică.

Reieșind din experiența națională și străină, am propus ca ierarhiile administrative și personale să fie marcate prin decoruri exterioare ale scutului, împrumutate tradițional din domeniul veșmintelor ecleziastice ortodoxe locale (mitră, omofoar, cârjă, cruce procesională etc.), conform unor principii stabilite de Comisia Națională de Heraldică de comun acord cu reprezentanții Bisericii.

Alte sugestii țineau de stemele parohiilor, protopopiatelor, preoților de mir, instituțiilor de învățământ teologic, tipografiilor, întreprinderilor de producere și ale altor structuri auxiliare cu personalitate juridică.

În ceea ce privește heraldica mănăstirească soluția recomandată a fost: „Pentru mănăstiri și schituri, cu titlu de idee de autor, propunem în calitate de timbru al scutului heraldic coroana murală (exprimând ideea de cetate a lui Dumnezeu) de culoare neagră (exprimând ideea de renunțare la cele lumești), care să fie surmontată de o cruce de aur: grecească recruciată pentru ortodocși, latină pentru romano-catolici, de rit vechi pentru ortodocșii de rit vechi. Numărul turnurilor coroanelor ar putea fi de 3 pentru mănăstiri și 2 pentru schituri, dar și respectiv de 5 și 3 sau 4 și 3”.

Aceste idei au fost auzite și au stat la baza proiectului de regulament anexat, elaborat în două runde – noiembrie 2008 și martie 2011 – cu participarea mai multor preoți, cel mai important concurs fiind acordat nouă de pr. Igor Mămăligă. Documentul rezultat a fost supus criticii heraldiștilor români Tudor-Radu Tiron, Sorin Iftimi, Cătălina Opaschi, precum și heraldistului sârb pr. Nenad Iovanovici, care în mare au apreciat cu toții prevederile regulamentului și au sugerat anumite idei întru dezvoltarea lui. Același proiect a fost supus dezbaterilor la seminarul științifico-practic „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului” din 5 aprilie 2011, unde mai mulți preoți și ierarhi ortodocși au avut ocazia să-și exprime opiniile.

Pasul care urma să fie făcut consta în elaborarea unor modele standardizate de desene tehnice pentru toate tipurile de steme ecleziastice, care să ilustreze regulamentul. În sfârșit, regulamentul urma să fie aprobat de cei doi mitropoliți ortodocși și de Comisia Națională de Heraldică, după care să devină normă națională. Din păcate, aceste deziderate nu s-au putut încă atinge, din motive ce țin de dificultatea desenului heraldic și de lipsa unui pictor heraldic plătit de stat. În aceste condiții este greu să facem un pronostic de viitor. Totuși, pentru ca lucrul realizat să nu se piardă, publicăm mai jos documentul normativ elaborat, în formula definită la 21 martie 2011.

REGULAMENTUL HERALDICII ECLEZIASTICE DIN REPUBLICA MOLDOVA (proiect)

I. Principii generale

(1) Regulamentul dat este elaborat pentru Republica Moldova ca stat independent și este aplicabil tuturor structurilor bisericilor ortodoxe prezente pe teritoriul țării.

(2) Prevederile principale sau tehnice ale prezentului regulament pot fi aplicate și structurilor celorlalte biserici și confesiuni înregistrate oficial în Republica Moldova, heraldica cărora până în prezent nu este reglementată de alte acte canonice, de comun acord cu conducerea bisericilor și confesiunilor respective.

(3) La elaborarea simbolurilor heraldice noi se va ține cont la valențe maxime de canoanele științei și artei heraldice, de emblematica veche și de tradiția națională preexistentă.

II. Forma scutului heraldic

(1) Stemele persoanelor juridice (instituțiilor) vor avea scut pentagonal ca în stema Mitropoliei Basarabiei din perioada interbelică.

(2) Stemele persoanelor fizice din clerul monahal bărbătesc vor avea scut rectangular cu vârful rotunjit.

(3) Stemele persoanelor fizice din clerul monahal femeiesc vor avea scut oval.

(4) Stemele persoanelor fizice din clerul de mir vor avea scut rectangular cu vârful în acoladă.

III. Conținutul scutului heraldic

(1) Mitropoliile și episcopiile își vor crea steme individuale ținând cont de emblematica veche și de tradiția națională preexistentă.

(2) Protopopiatele și parohiile își vor crea steme prin combinarea în același scut heraldic a elementelor din stema teritorială respectivă cu imagini sau atribute ale sfinților-patroni, conform hramului principal.

(3) Mănăstirile își vor crea steme prin combinarea în același scut heraldic a elementelor din stema teritorială respectivă sau din stema ctitorului istoric cu imagini sau atribute ale sfinților-patroni, conform hramului principal.

(4) Instituțiile de învățământ (academii teologice, seminare, școli de dascăli etc.) vor urma normele stabilite pentru heraldica universitară și academică laică, marcând apartenența ecleziastică în interiorul scutului heraldic.

(5) Tipografiile, întreprinderile de producere și alte structuri auxiliare cu personalitate juridică vor urma canoanele heraldicii corporative laice, marcând după caz apartenența ecleziastică în interiorul scutului heraldic.

(6) Persoanele fizice din clerul monahal la elaborarea stemelor personale vor urma principiile heraldicii personale.

(7) Preoții de mir și alte persoane fizice din clerul de mir la elaborarea stemelor de familie vor urma principiile heraldicii familiale laice acceptate în Republica Moldova.

IV. Decorurile exterioare ale scutului heraldic

(1) Ierarhiile administrative și personale vor fi marcate prin decoruri exterioare ale scutului heraldic.

(2) Decorurile exterioare ale scutului stemelor instituțiilor administrative și ale bisericilor sunt următoarele:

Instituția	Mitra	Omoforul	Cârja	Crucea	Deviza	
					Panglica	Literele
Mitropolie	Au, cu cruce	Albastru	Au	Au	Roșie	Au
Episcopie	Ag, cu cruce	Albastru	Au	Au	Roșie	Ag
Protopopiat	Ag, fără cruce	Nu	Toiag simplu Ag (?)	Ag	Nu	Nu
Catedrală mitropolitană	Au, cu cruce	Nu	Nu	Nu	Nu	Nu
Catedrală episcopală	Ag, cu cruce	Nu	Nu	Nu	Nu	Nu
Biserici (? și paraclise)	Ag, fără cruce	Nu	Nu	Nu	Nu	Nu

(3) Scutul stemei instituției mănăstirești, în calitate de decor exterior unic, va fi timbrat de o coroană murală neagră, surmontată de o cruce grecească recruciată de aur, după următoarea ierarhie:

Mănăstire-stavropighie	Cu 7 turnuri
Mănăstire	Cu 5 turnuri
Schit	Cu 3 turnuri

Notă: Acest decor poate fi aplicat mănăstirilor Bisericii Romano-catolice, crucea fiind de tip latin, și celor ale Bisericii Ortodoxe de Rit Vechi, crucea fiind de rit vechi.

(4) Decorurile exterioare ale scutului stemelor persoanelor fizice din clerul monahal sunt următoarele:

Persoana	Coifura	Cârja	Crucea procesională	Panaghia	Cruce de piept	Deviza	
						Panglica	Literele
Mitropolit	Camilafcă albă cu cruce	Au	Au	Da	Au	Albă	Albastre
Arhie-	Camilafcă	Au	Au	Da	Au	Neagră	Au

piscop	neagră cu cruce						
Episcop	camilafcă neagră fără cruce	Au	Au	Da	Au	Neagră	Au
Arhi- mandrit	Camilafcă neagră fără cruce	Ag, diferită de cea epis- copală	Ag	Nu	Au	La dorință	
Egumen	Clobuc negru fără cruce	Nu	Nu	Nu	Au	La dorință	
Iero- monah	Camilafcă neagră fără cruce	Nu	Nu	Nu	Ag	La dorință	
Iero- diacon	Camilafcă neagră fără cruce	Nu	Nu	Nu	Nu	La dorință	
Monah	Scufie neagră	Nu	Nu	Nu	Nu	La dorință	
Monahie	Scufie neagră	Nu	Nu	Nu	Nu	La dorință	

(5) Scuturile stemelor stareților vor fi așezate suplimentar pe două chei încrucișate în săritoare, de smalturile următoare:

Mănăstire-stavropighie	Ambele chei de Au
Mănăstire	O cheie de Au, a doua de Ag
Schit	Ambele chei de Ag

V. Drapelele ecleziastice

(1) Instituțiile ecleziastice vor avea două rânduri de drapele: baniera și praporul.

(2) Banierile ecleziastice vor fi rectangulare și vor avea următoarele proporții și decoruri exterioare:

Instituția	Proporțiile drapelului	Alte decoruri
Mitropolie	1:2	3 ciucuri: 1 de aur, 1 albastru, 1 roșu
Episcopie	1:2	3 ciucuri: 1 de aur, 1 albastru, 1 roșu
Protopopiat	2:3	2 ciucuri: 1 de aur, 1 de culoarea hramului
Catedrală mitropolitană	1:2	3 ciucuri: 1 de aur, 2 de culoarea hramului

Catedrală episcopală	1:2	3 ciucuri: 1 de argint, 2 de culoarea hramului
Biserici (? și paraclise)	Identice cu porțiile drapelului localității în care se află	2 ciucuri, de culoarea hramului
Mănăstire-stavropighie	1:2	3 ciucuri negri împlețiți cu aur
Mănăstire	2:3	2 ciucuri negri împlețiți cu aur
Schit	1:1	1 ciucure negru împletit cu aur

(3) Persoanele fizice vor avea stindarde pătrate.

(4) Drapelele instituțiilor și persoanelor ecleziastice vor avea un vârf standard special: manșon surmontat de un glob crucifer cu cruce grecească recruciată, totul de aur.

Bibliografie:

1. X. Barbier de Montault. Des armoiries ecclésiastiques d'après le droit commun. Arras, 1872; J. Woodward. A Treatise on Ecclesiastical Heraldry. Edimburgh, 1894; H. Tausin. Dictionnaire des devises ecclésiastiques. Paris, 1907; E. du Roure de Paulin. L'héraldique ecclésiastique. Paris, 1911; Donald Lindsay Galbreath. A Treatise on Ecclesiastical Heraldry. part I. Papal Heraldry, Cambridge, 1930; ed. revăzută: London, 1972.
2. Bruno Bernard Heim. Wappenbrauch und Wappenrecht in der Kirche. Olten, Walter AG, 1947; Idem. Coutumes et Droit Héraldiques de l'Eglise. Paris: Beauchesne, 1949; Idem. Heraldry in the Catholic Church: Its Origins, Customs and Laws, Gerrards Cross, Eng.: Van Duren, 1978; New Jersey: Humanities Press Inc, 1978; ed. II, London, 1982; Idem. L'araldica nella chiesa cattolica. Roma, 2000.
3. Dan Cernovodeanu. Heraldica bisericească în Țările Române. În: „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII (1975), nr. 7-8, p. 962-968 + 4 pl.; Idem, Știința și arta heraldică în România. București, 1977, cap. 8. Steme ecleziastice, p. 178-182; Idem. Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX). Brăila, 2005, cap. X. Armorialul ecleziastic românesc, p. 325-335.
4. Vezi bibliografia la acest subiect la: Maria Dogaru. Bibliografia heraldicii românești. București, 2004, cap. XIII. Steme ecleziastice, p. 133-136.
5. Sorin Iftimi. Influența lui Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, asupra heraldicii ecleziastice din Țările Române. În: Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002, Iași, 2002, p. 190-195 + 9 fig.
6. Petronel Zahariuc. Note de sigilografie ecleziastică moldovenească. În: „Herb. Revista Română de Heraldică”, I (VI), 1999, Iași, 1-2, p. 171-182.
7. Sergius Ciocanu. Sigilii ecleziastice din Basarabia [I]. În: Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chișinău, 13-15 mai 2001: Comunicări, studii și note, București, 2002, p. 231-234; Idem. Sigilii ecleziastice din Basarabia (II). În: Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României. Chiși-

- nău, 24-26 septembrie 2002: Studii, note și comunicări, București, 2003, p. 241-244; Idem. Sigilii ecleziastice din Basarabia (III). În: Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1993-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003: Studii, note și comunicări, București, 2005, p. 185-187.
8. Adelaida Chiroșca. Sigilii ecleziastice din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. În: Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1993-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003: Studii, note și comunicări, București, 2005, p. 235-238.
9. Silviu Andrieș-Tabac. Stema Mitropoliei Basarabiei în perioada interbelică. În: „Luminătorul”, Chișinău, 1997, nr. 6, p. 22-30: il.; și În: „Buletinul Societății Numismatice Române”, XC-XCI (1996-1997), nr. 144-145, București, 2002, p. 217-225: 6 fig.; Idem. Perspectivele heraldicii ecleziastice în Republica Moldova. În: „Analecta catholica”, III (2007), Chișinău, 2008, p. 119-124.
10. Valerian Ciofu, Alexandra N. Dimulescu. O distincție bisericească și sigiliile Episcopiei Cetății Albe – Ismail. În: Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1993-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003: Studii, note și comunicări, București, 2005, p. 217-225.
11. O bună explicație mai accesibilă cititorului local vezi: П. Дудзиньский. Принципы церковной геральдики. В: „Гербовед”, nr. 39 (1/ 2000), Москва, 2000, с. 35-54; Е. А. Комаровский. Основы церковной геральдики. В: „Гербовед”, nr. 11 (3/ 1996), Москва, 1996, с. 114-125, pl. 16.
12. David Pittman Johnson. Orthodox Ecclesiastical Heraldry, from „The Armiger's News”, 2006, july (<http://www.americancollegeofheraldry.org/ORTHODOX.htm>, articol consultat la 19.04.2004).
13. Е. А. Комаровский. Современная концепция церковных гербов России. В: „Гербовед”, nr. 15 (3/ 1997), Москва, 1997, с. 95-99, pl. 6-8; Он же. Некоторые аспекты развития современной церковной геральдики в России. В: „Гербовед”, nr. 39 (1/ 2000), Москва, 2000, р. 32-34, coperta 2, pl. 2-3; Он же. Современные гербы российских храмов и монастырей. В: „Гербовед”, nr. 66 (6/ 2003), Москва, 2003, с. 26-27, pl. 6-7; Он же. Западная и российская церковная геральдика: традиция и перспективы. В: „Гербовед”, nr. 70 (4/ 2004), Москва, 2004, с. 104-119, pl. 4-5; Он же. Новые церковные гербы в Казанской и Татарстанской Епархии. В: „Гербовед”, nr. 82 (4/ 2005), Москва, 2005, с. 140-142; И. Л. Шумов. Геральдика Русской Православной Церкви: взгляд архиепископа Бруно Бернарда Хайма. В: „Гербовед”, nr. 64 (4/ 2003), Москва, 2003, с. 113-115, pl. 8.
14. Андрій Гречило, Герби епархій та екзархатів Української Греко-Католицької Церкви. В: «Знак», 31, 2003, грудень, с. 4-5; Сергій Резніков. До питання про особову церковну геральдику. В: «Знак», 34, 2004, грудень, с. 3; Сергій Резніков. Особливий герб Архієпископа Львівського і Галицького. В: «Знак», 36, 2005, вересень, с. 3.
15. Драгомир М. Ацовић. Хералдика и Срби. Београд: Завод за уџбенике, 2008, с. 275-325.
16. [Alexandru Magola]. Stema Mitropoliei Basarabiei a fost adoptată. În: „Flux”, Chișinău, 1998, 9 aprilie, p. 4; Idem. Noua stemă a Mitropoliei Basarabiei. În: „Natura”, Chișinău, 1998, nr. 4 (73), aprilie, p. 12; și în „Alfa și Omega”, Chișinău, 1997, nr. 21 (67), 1-15 noiembrie, p. 7; Idem. Noua stemă a Mitropoliei Basarabiei: blazon al continuității. În: „Cronica Episcopiei Hușilor”, IV (1998), Huși, 1998, p. 163-168; și în:

- Mitropolitul Gurie – misiunea de credință și cultură: culegere de articole și studii despre Mitropolitul Gurie Grosu al Basarabiei (1877-1943). Chișinău, 2007, p. 290-293.
17. Silviu Andrieș-Tabac. Stema Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău. În: „Analecta catholica”, I, Chișinău, 2005, p. 105-112: 1 il.
18. Silviu Andrieș-Tabac. Stema Excelenței Sale Mons. Anton Coșa, Episcop Romano-Catolic de Chișinău. În: „Analecta catholica”, I, Chișinău, 2005, p. 113-117: 1 il.
19. Silviu Andrieș-Tabac. Perspectivele heraldicii ecleziastice în Republica Moldova. În: „Analecta catholica”, III (2007), Chișinău, 2008, p. 119-124.

Резюме. Церковная геральдика: история, традиции и современность. Церковная геральдика – ветвь живой геральдики и в Республике Молдова имеет многообещающие перспективы. До сих пор в Общий гербовник страны были внесены только герб Кишиневской Римско-католической Епархии (2002 г.) и герб Его Преосвященства Антона Кошы, Кишиневского Римско-католического епископа (2005 г.). Что же касается геральдики Православной Церкви, процесс ее роста запаздывает по сравнению с другими странами (Россия, Украина). Разработанный в 1997 г. герб Митрополии Бессарабии Румынской Православной Церкви не был еще представлен для регистрации. В Митрополии Кишинева и Всея Молдовы Русской Православной Церкви вопрос о необходимости собственных геральдических символов был поставлен на повестку дня в 2008 г.

Автор, при содействии других геральдистов и нескольких православных священников, в марте 2011 г. завершил разработку проекта Положения о церковной геральдике в Республике Молдова. Документ, включающий основные общенациональные правила, касающиеся принципов и условий сочинения и утверждения церковных гербов, путем данной публикации представлен на суд общественности, с надлежащими комментариями. После обсуждения на разных уровнях и разработки стандартных образцов гербов и флагов, проект должен быть одобрен обоими православными митрополитами и утвержден Национальной комиссией по геральдике.

INVENTAR LITURGIC ȘI PODOABE BISERICESTI

Др. Лилиана КОНДРАТИКОВА

КУЛЬТОВЫЕ УКРАШЕНИЯ БЕССАРАБИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Предыдущие научные публикации, сосредоточившие внимание на возникновении и формировании ювелирного искусства в Молдове, существенно расширили область нашего исследования, открывая новые возможности для изучения.

Как и в светском ювелирном искусстве, так и в культовом, особое место в собирании самых оригинальных предметов церковного инвентаря, с точки зрения истории и искусствоведения, принадлежит частным лицам и музеям. В Кишиневе, в 1904 году, было создано Историко-археологическое церковное общество Бессарабии (*Societatea istorico-arheologică bisericească din Basarabia*), одной из задач которого стало коллекционирование литургического инвентаря высокой исторической и художественной ценности. На основании собранных материалов был создан музей общества, экспонаты которого к сожалению бесследно исчезли в годы Второй Мировой Войны. Сохранившиеся архивные документы существенно дополняют наши знания в области церковного ювелирного искусства.

В первые годы существования Общества, 1904–1912, в музей поступили 12 очень экспонатов, а начиная с 1912 года приступили к систематизированному собиранию культовых предметов, литургических книг, церковных облачений, которые и составили гордость Церковного Музея (*Muzeul Bisericesc*). Так, в 1912 году, в музей поступили 86 церковных предметов, в 1913 – 100 предметов, а к 1914 году их число выросло до 254 предмета. В 1915–1916 годах были инициированы две экспедиции по храмам Бессарабии в поисках новых украшений, но октябрьская революция остановила процесс коллекционирования. Напомним, что похожие экспедиции, начиная с 1906 года, были предприняты в бессарабских городах и селах Российским Этнографическим музеем в поисках предметов одежды, украшений, материальной культуры для пополнения своих фондов.

Число предметов входивших в коллекцию Церковного Музея Бессарабии заметно сократилось после открытия региональных музеев в городах Бэлць, Измаил, и при молдавских монастырях Кэприана, Рэчула, Курки. В 1925 году в фондах данного музея были 537 икон и предметов литургического инвентаря [7]. Анализ каталога музея помог установить наличие в храмах Бессарабии множественных предметов культового искусства выполненных из меди, жести, латуни, цветных вставок, мельхиора, namного серебра или золота.

Каталог предметов музейной коллекции Бессарабского церковно-археологического общества предполагает их лассификацию в зависимости от их применения. Детальный анализ культовых предметов музея свидетельствует об относительном богатстве бессарабских церквей и храмов, на что указывают и некоторые архивные источники. В основном, типология церковных украшений включает следующие предметы: 1) церковные облачения, отдельные предметы, вышитые золотой и серебряной нитью, митры, посохи; 2) священные сосуды и литургические предметы – чаши, потиры, дарохранительницы, кадила, подсвечники, канделябры, венчальные короны, крестильные купели; 3) личные украшения – нательные крестики, обручальные кольца, энколпионы; 4) процессионные, иерейские и наперсные кресты, хоругви; 5) серебряные и золотые литые иконы, оклады икон и литургических книг, киоты.

В начале XX века спрос на культовые украшения заметно вырос, что не могло не отразиться на деятельности некоторых мастеров работающих при больших молдавских монастырях, а также отдельных ремесленников, которые выполняли заказы на изготовление церковного инвентаря из дешевых металлических сплавов [9, с. 25-28].

Особый интерес представляют архивные данные, указывающие на периодические ремонтные работы, произведенные в храмах Бессарабии. Прослужив более ста лет, многие украшения и церковный инвентарь изнашивались, теряли былое сияние и красоту. В таких случаях производились починка, покраска, позолота и серебрение отдельных предметов и культового инвентаря. В 1900–1918 годы такие операции производили как местные мастера, так приглашенные или получившие право на эти работы ювелиры из сопредельных территорий, России и Украины. Нередко, вместо старых церковных украшений просто приобретались новые предметы, и таким образом культурному наследию был нанесен серьезный урон. Такая практика и ныне существует. Нередко истинные культурные ценности просто меняют на новые, яркие украшения, как светские, так и культовые.

В музейных собраниях России, Украины, Румынии и Молдовы хранятся ценнейшие высокохудожественные, но порой малоизученные памятники церковной утвари. Прекрасно осознавая, что данный раздел

вполне может претендовать на отдельное монографическое исследование в области культового ювелирного искусства, мы остановимся на самых важных аспектах данной проблемы – основные предметы церковной утвари, техники работы и центры, а также значимость культовых предметов в контексте развития ювелирного искусства первой половины XX века.

Открытые в 1911 году мастерские Кишиневского Архиепископства, в основном, выполняли заказы на церковную утварь: оклады икон, подсвечники, иконки и медные крестики. В 1940 году мастерские были реорганизованы и оснащены соответствующим оборудованием, были приобретены современные электрические станки для литья ювелирных изделий и необходимые инструменты для изготовления церковных украшений в неограниченном количестве. Местные мастера продолжали работать с драгоценными металлами и дешевыми сплавами. В период с 1918 по 1940 годы мастера выполняли заказы молдавских церквей и монастырей, работали с драгоценными металлами и дешевыми металлическими сплавами (никель, латунь, мельхиор, бронза) [2].

Каталог интересен также и тем, что представляет примерную цену произведенных украшений и даже иллюстрирует отдельные культовых предметов, которые предлагали в мастерской [3]. Все предметы можно было заказать по каталогу, а также выполнить по собственным эскизам. Расчет производился по курсу серебра и золота на момент совершения денежной операции. Также, расположение на центральной улице Кишинева, бд. Карла I, 91, намного увеличивало рентабельность и значимость мастерских, и существенно повышало число заказов и уровень продаж.

Из 156 наименований каталога, существенное значение имеют иконы Богородицы и святых Апостолов – всего 122 экземпляра [6, с. 68-72]. Цены были установлены в зависимости от размеров: самая маленькая икона, размерами 9 x 7 см. стоила 100 лей, а самая большая икона, изготовленная в мастерской, имела размеры 42 x 37 см., и стоила 1300 лей [2, с. 28-29].

Все иконы были в деревянных рамах (выполненные из дубовой доски), в позолоте, в серебряном окладе, чаще всего без цветных вставок или стразов. Иконы чеканные, так как этой техникой художественной обработки металла хорошо владели многие мастера Бессарабии. Некоторые предметы единичны, оригинальны в художественном исполнении, но чаще всего серийное производство преобладает над подлинными произведениями искусства. Анализ культовых предметов доказывает использование разнообразных предметов, мотивов, орнаментов и композиционных решений при создании икон для молдавских храмов.

Категория священных сосудов и церковных украшений каталога мастерских представляет потиры, диски, звезды и ложки, кадила,

митры, выполненные в технике рельефной чеканки, художественного эмалирования, филигрانی, гравирования православных символов. Основную церковную утварь местные мастера изготавливали из латуни, позолоченной или посеребренной латуни, драгоценных камней или цветных стеклянных вставок, меди и мельхиора, что свидетельствует об убранстве бессарабских церквей [2, с. 29].

Для храмов предлагали также различные венчальные короны. В каталоге 1940 года модно увидеть несколько экземпляров, изготовленных из посеребренной латуни, обитые бархатом и украшенные цветными вставками, нижняя часть венцов выполнена в технике рельефной чеканки. Можно было заказать венчальные короны из других материалов, как благородных, так и дешевых сплавов, в зависимости от финансовых возможностей. Похожие короны, исходя из технических возможностей серийного производства, можно и сейчас найти в молдавских церквях и монастырях.

Сравнивая, например, с венчальными коронами, засвидетельствованными нами в молдавских церквях, отметим, что зачастую эти украшения, хотя и не всегда были сделаны из драгоценных металлов и камней, представляют особый интерес для историков и искусствоведов. Своеобразной формы, эти короны выполнены в виде царской диадемы, с эмалевыми вставками, олицетворяющими лики святых, Богоматерь, Христа Спасителя. А техника изготовления, довольно простая (чеканка), указывает на наличие мастерских по изготовлению данной церковной утвари при больших монастырях и в самой столице, в Кишиневе.

Из 12 моделей крестиков представленных в каталоге 1940 года, отметим нательные крестики, выполненные из различных материалов, для потребителей с разными финансовыми возможностями. Также многообразные латуневые и посеребренные панагии по цене в три лея, серебряные панагии с позолотой, по цене 30-70 лей. Среди этих предметов можно отметить наличие простых украшений, а также довольно оригинальных, с интересными декоративными композициями, орнаментом, цветными вставками, декорированные в технике гранулирования и филигрانی [4, с. 329-330].

Магазины церковной утвари и облачений были расположены в Доме Священников (Casa Preoțimii), в Кишиневе. Здесь можно было приобрести иконы, иконостасы для церквей, металлические и деревянные кресты, различные предметы для украшения церкви и для литургических ритуалов. В мастерских и магазинах трудились несколько работников и специалистов, которые принимали заказы и выполняли их в надлежащие сроки [1].

Похожие салоны и магазины по продаже церковных украшений принадлежали Димитрию Спынулову и находились на Александровской

улице, угол Городской пассаж. По самым доступным ценам в магазине можно было приобрести готовые ризы, колокола, церковный инвентарь. Еще один магазин церковной утвари был расположен в Соборном Доме, на Александровской улице, угол Михайловской. В магазине, принадлежащем Давиду Кара-Стоянова, приобретали церковную утварь, образы в серебряных ризах, серебряную парчу, металлические хоругви, паникадила, подсвечники, серебряные и мельхиоровые предметы. Интересен тот факт, что по признанию владельца магазина, он приобретал церковную утварь из первых рук Московской фабрики Т.Д. Бабаева, и продавал также по прейскуранту фабрики производителя. В этом же магазине можно приобрести колокола завода Финляндского и Оловянишникова, афонское лампадное масло, ладан и смирну. В магазине принимали заказы на всю церковную утварь, был большой выбор икон Преподобного Серафима Саровского в киотах и преподобной Анны Кашинской, также можно было заказать и новые иконостасы для молдавских церквей [8, с. 219]. Церковные украшения, иконки и крестики также поступали в местные магазины или распространялись частными лицами, паломниками совершившим посетившим Афонскую Гору, Святые места, Иерусалим. Аналогичные объявления об открытии новых магазинов, салонов и мастерских по изготовлению и продаже церковного инвентаря печатались на страницах бессарабских газет и журналов, «Кишиневские Епархиальные Ведомости», «Новая жизнь», «Бессарабская жизнь», «Новая газета».

В это же время, в Бессарабии функционировали и другие мастерские по ремонту и изготовлению церковного инвентаря. Так, например, в 1930-е годы иконы в металлическом окладе были приобретены молдавским Петропавловским мужским монастырем (село Боканча) по цене 240 лей за икону. Все иконы были произведены в мастерских Епископства Бэлць. Ремонт монастырского кадила обошелся монастырю в 100 лей, а для приобретения простых икон и отпечатывание четырех литургических книг, монастырь выделил 269 лей.

Продолжая монастырскую тему, отметим, что в межвоенное время румынские и бессарабские исследователи всесторонне изучали церковные украшения. Не так часто можно встретить в архивных делах опись культовых предметов, найденных при молдавских церквях. Архивные документы, относящиеся к деятельности монастырей и церквей, помимо характеристики экономической деятельности и описания архитектурных деталей зданий, нередко представляют и данные о том, что церковь или монастырь «утварью достаточны» [11]. В некоторых случаях сохранились данные о наличии церковного инвентаря в церкви и в алтаре, о существующих иконах, церковных облачениях.

В общих чертах, культовыми предметами, выполненными из драгоценных металлов и камней, а также дешевых металлических сплавов,

были обеспечены и церкви, и монастыри, несмотря на то, что архивные источники не всегда указывают полный перечень этих предметов и не дают краткого описания. Подробное исследование культовых предметов позволит более точно охарактеризовать наличие и формирование церковного ювелирного дела на территории Бессарабии и определение его роли в становлении молдавского ювелирного искусства.

Один из важнейших предметов церковной утвари – потир, форма, декор и пропорции которого связаны с литургическим назначением предмета. Ювелиры также изготавливали различные предметы культа и патриаршего обихода: панагии, кресты, посохи, митры, церковные сосуды, оклады книг и икон. В конце XIX – начале XX века, в России, наряду с мастерскими, действовали большие ювелирные фабрики с большим количеством рабочих, отлаженной системой заказов, производства и сбыта продукции, великолепным техническим оснащением. Каждая фирма обладала неповторимым художественным стилем, применяя перегородчатую эмаль или изысканную филигрань. Культовые предметы русских фабрик в начале века с успехом реализовывались в бессарабских церковных магазинах.

Это знаменитые фирмы, которыми владели ювелиры Карл Фаберже; Оловянишников Порфирий Иванович, владелец колоколотейных заводов в Ярославле и фабрики церковной утвари в Москве; Постников Андрей Михайлович, поставщик Высочайшего Двора и английского королевского двора, который занимался также и починкой церковной утвари. Список ювелиров, выполнявших церковную утварь, дополняют Сазиков Павел Федорович, основавший предприятие по производству предметов церковного обихода, среди которых ризы на образа; Мишуков Яков Федорович, основатель мастерской серебряных изделий, исполнявший по рисункам академика А.В. Щусева церковную утварь и чеканку; Любавин Александр Венедиктович, в высоком звании «придворный фабрикант серебряных изделий» [12, с. 74-78].

Достойное место занимает московская ювелирная фирма Ивана Петровича Хлебникова для которой было характерно разнообразие ювелирных техник и материалов. Крупнейшей работой стало создание церковной утвари придворного Петропавловского собора в Петергофе в начале XX века. В создании предметов для православных церквей, фирме Павла Акимовича Овчинникова не было равных. Шедевр фирмы Овчинникова – Евангелие Напрестольное – печать типографии Киево-Печерской Успенской лавры, 1902 год, серебро, бумага, шелк, литье, чеканка, эмаль по скани, золочение, литография [12]. Для украшения церковной утвари использовали перегородчатую эмаль, архитектурные мотивы, сооружения классического стиля, а дарохранительницы передают архитектуру современных им храмов.

Деятельность многих мастерских и фабрик прекратилась с началом Первой Мировой Войны, и возобновилась в России и на Украине спустя долгие десятилетия безверия, уже в конце прошлого столетия. Многие предметы церковной утвари были введены в состав музейных коллекций. Так, например, в 1920–1930-е годы, в коллекцию Третьяковской галереи вошли предметы из частных коллекций, из московских церквей и монастырей [10, с. 28–30].

Каждый предмет христианского искусства является священной реликвией, символизируя божественный мир, его свет и красоту. Например, крест на престольный, выполненный в начале XX века московским мастером Ф. Мишуковым (серебро, алмадины, бирюза, стекла, литье, скань, чернение и золочение) или дарохранительница этого же мастера, изготовленная в 1912 году (серебро, чеканка, гравировка, зернь, золочение, выемчатая эмаль) [10, с. 28].

В России ситуация церковном искусстве изменилась радикально после 1917 года. Несмотря на то, что 9 декабря 1921 года был создан Церковный комитет помощи голодающим, продовольственный кризис был использован для широкого развертывания антирелигиозной кампании. Согласно декрету от 23 февраля 1922 года, была начата кампания по изъятию культовых дорогих украшений и предметов во всех православных русских церквях [5]. Под предлогом помощи голодающим, были конфискованы и изъяты у церквей 33 пуда золота, 23,997 пудов серебра, 14 пудов жемчуга, 35,000 бриллиантов и 71,000 драгоценных камней.

В то же время, в левобережных районах, где была сформирована Автономная Молдавская Республика (МАССР) в составе Украинской Республики, после 1918 года наблюдаем ту же картину: закрытие церквей, изъятие дорогого культового инвентаря, священных книг в серебряных переплетах и икон в дорогих окладах. В приднестровских районах были изъяты из церквей множество дорогих украшений, культовый инвентарь, золото, серебро, драгоценные камни [5].

Только в мае 1922 года, в 98 приднестровских церквях были конфискованы 26 пудов 36,5 фунтов золота, эквивалент 25,000 пудов. В уезде Балта были изъяты 34 пуда 9 фунтов золота, 23 бриллианта, 42 алмаза, 5 аметистов, 21 золотника жемчуга (1 золотник равен 4,26 граммам), 1 пуд 11 золотников медных украшений [5, с. 463–464].

Информационное письмо, любезно предоставленное нам доктором истории из Бухареста Вадимом Гузун, указывает, какие именно предметы были изъяты, не только из православных церквей, но также и приднестровских синагог. Так, 7 мая 1922 года были конфискованы из тираспольской синагоги Поалей Тедек (Poalei Tedek) серебрянную позолоченную корону и другие серебряные украшения: из синагоги Стуля (Stulea) – чашку с серебряным блюдцем и многие другие предметы. В

Молитвенном доме Грановский (Granovschi) были конфискованы подсвечники, в Новой Синагоге – серебряную корону 5 фунтов, в Большой Синагоге забрали все ценные предметы; в молитвенном доме „Bes Gamendraș” изъяли две серебряные короны, в синагоге Стеймберг (Steimberg) – различные серебряные предметы культа, а из синагоги Валтер (Valter) – забрали серебряную корону. В общем, из приднестровских синагог были изъяты 1 пуд 13 фунтов и 4,5 золотника серебряных украшений и предметов, а в церквях города Тирасполя конфисковали 7 пудов серебра.

В одесских церквях конфисковали 100 фунтов золота и еще 27 пудов серебра из одесских синагог. В. Гузун, на основании многочисленных архивных данных, подтверждает идею украинской исследовательницы Г. Станицыной о том, что украинские священники старались спрятать множественные украшения и предметы церковного инвентаря от специальных комиссий которые изымали дорогую утварь.

В 1920-е годы, церквям и всем религиозным формированиям на территории Украины и Приднестровья был нанесен серьезный урон. Множество украшений и церковных дорогих предметов были изъяты, исчезли бесследно, оставив только редкие архивные документы и фотографии тех времен, которые иллюстрируют церковный инвентарь, безвозвратно утерянную часть церковного культурного наследия.

Что касается соседней Украины, здесь кампания по закрытию и ликвидации православных церквей и монастырей началась уже в начале 20-х годов XX века, а точнее, в 1923 году. К слову, этот процесс на территории Советской Молдавии начался после окончания Второй мировой войны, и в течении двух десятилетий были закрыты все обители, за исключением мужского Кицканского (Новоямецкого) и соответственно, женского Жабского монастырей.

Ряд документов, описей и инвентарных книг свидетельствуют о наличии в украинских храмах дорого культового инвентаря. Весной 1922 года была создана Комиссия по изъятию церковных ценностей для помощи голодающим [13, с. 4-16]. Необходимость в создании комиссии состояла в том, что 1921 год был неурожайным во многих районах страны. Комиссия забирала все самое ценное, в том числе и церковную утварь, стоимость которой в разы превышала стоимость самого урожая нескольких районов [13, с. 6]. Только после письменного обращения Всеукраинского комитета по охране памятников и предметов старины, удалось доказать органам власти что в церквях и монастырях находятся предметы особой исторической и культурной ценности. Такие предметы были взяты на учет, их нельзя было вывезти из страны, купить, продать «без согласия и ведома Комитета».

Сотни предметов, серебряных чаш, потиров, дарохранительниц, икон в золотых и серебряных окладах, бесцеремонно изымались из церковных ризниц. Все шло на «помощь голодающим Поволжья». К сожалению, дальнейшая участь этих предметов неизвестна. Изъятые предметы редко входили в состав музейных коллекций, во всяком случае, церковный инвентарь большинства приднестровских церквей.

На Украине культовые предметы были взяты на учет, приняты на хранение. Но даже и заключение комитета об особой культурной ценности этих предметов, не останавливало членов комиссии, которые продолжали изымать в пользу голодающих церковные ценности. Хранитель Музея Культа и Быта Украины, Ф. Морозов, писал что «Комиссией по изъятию церковных ценностей, были сняты звезды, обрамленные бриллиантами, изумрудами и жемчугом, со стариной иконы, в Киево-Печерской Успенской Лавре», несмотря на заключение Комитета по охране памятников о их высокохудожественном значении.

За церковные ценности боролись на Украине три института – государство, которое, как справедливо заметила Г. Станицина, видело в них только материальную ценность; ученые, которые по достоинству оценили их значимость и священнослужители. Каждый действовал по своему усмотрению: комиссия имела особые права и охрану изымала церковные ценности, ученые писали письма, обращения, приводили научные доказательства, а священники старались спрятать свои реликвии подальше от безбожников [13, с. 9].

Начавшаяся в 1923 году ликвидация церквей и монастырей на Украине привела к укрыванию священнослужителями церковного инвентаря. В состав комиссий по ликвидации входили и ученые, которые должны были отбирать предметы, имеющие художественно-историческое значение, а изъятые имущество вывозилось в Хранилища Музейного Фонда. В то же время, после того, как в 1922 году успешно поработала Комиссия для помощи голодающим, ученые отметили, что золотых и серебряных предметов почти не осталось. Даже в Покровской Церкви (бывшее Архипрейское подворье), при экспертизе по отбору музейных предметов, совершенно не оказалось ни облачений, ни утвари [13, с. 11]. Позднее, в 1925 году, после ликвидации монашеской обители в Киево-Печерской Лавре, остатки бывших церковных ценностей были переданы в музей. В Советской Молдавии, после войны, когда был создан Музей Атеизма, та же участь постигла и церковную утварь молдавских храмов.

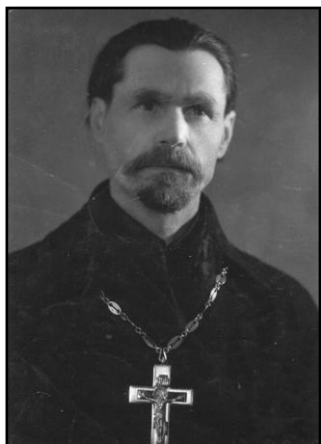
Библиография:

1. Anuarul Eparhiei Chișinăului și a Hotinului. Chișinău, Tipografia Eparhială, 1922.
2. Catalogul Atelierelor Arhiepiscopiei. Chișinău: Arhiepiscopia Chișinăului, 1940.
3. Condaticova L. Arta bijuteriilor din Moldova. Iași: Lumen, 2010.

4. Condaticova L. Giuvaiergeria bisericească din Moldova din prima jumătate a secolului XX. În: STUDIA UNIVERSITATIS. Chișinău, 2007, nr. 10, p. 329-330.
5. Guzun V. Rusia înfometată. Acțiunea umanitară europeană în documente din arhivele românești. 1919-1923. Cluj-Napoca. Institutul de Istorie „George Barițiu”, 2012. В данном контексте выражаем искреннюю благодарность доктору истории Вадиму Гузун (Румыния) за предоставленный материал.
6. Muzeul Bisericesc din Chișinău. Geneză, împliniri, pribegii. Chișinău: EcoEtnoMuseum, 2006, p. 68-72.
7. Opisul Societății istorico-arheologice bisericești basarabene. Chișinău: Casa Eparhială, 1923.
8. Serjant V. Unele reflecții asupra mecanismului efectuării reclamei în Basarabia. În: Турагетия, Chișinău, 2009.
9. Кондратикова Л. Современное ювелирное искусство Молдовы. В: Вестник ювелира Украины. Киев, 2008, с. 25-28.
10. Лукашов А. Новое открытие Третьяковской галереи. В: Ювелирный мир. Москва, 1999, № 6, с. 28-30.
11. НАРМ. Фонд 205, оп. 1, дело 186.
12. Серебряная утварь христианской религии. В: Ювелирный мир. Москва, 2003, № 6, с. 74-78.
13. Станицина Г. Скарби як джарело поповнення фондів музеїв. В: Музейні читання. Матеріали научної конференції «Ювелирне мистецтво – погляд сквозь століття» 10-12 листопада 2008 року. Київ, 2009 г., с. 4-16.

Rezumat. În paginile articolului autorul a realizat un studiu comparativ privind orfevrăria de cult din prima jumătate a secolului XX din Basarabia și regiunile limitrofe. În funcție de cele două perioade distincte (1900–1918 și 1918–1940), este prezentată dezvoltarea orfevrăriei în Basarabia și descrie unele podoabe mai relevante. Au fost reliefate aspecte cu referință la atelierele de confecționare a podoabelor liturgice, saloanele de comercializare ale podoabelor realizate în atelierele ruse și ucrainene. În comparație cu Ucraina și Rusia Sovietică, în Basarabia între 1918 și 1940, orfevrăria de cult cunoaște o dezvoltare frumoasă, un interes deosebit din partea autorităților pentru înfrumusețarea bisericilor și mănăstirilor. Pe când în Rusia și Ucraina, inclusiv RASS Moldovenească, după 1921 a fost declanșată campania de lichidare a bisericilor, sechestrarea bunurilor și podoabelor liturgice, proces început în RSSM după a doua conflagrație.

Cuvinte-cheie: orfevrărie de cult, podoabe, Basarabia, regiuni limitrofe, biserică, catalog, atelier, argintar.

Церковные украшения бессарабских священнослужителей начала XX века.

Рис. 1. Протоиерейский крест (прот. Павел Пинтяков.

Рис. 2. Иерейский крест (второй с слева, иеромонах Савва (Баранча).

(Фото: Частная коллекция М. Брихунец)

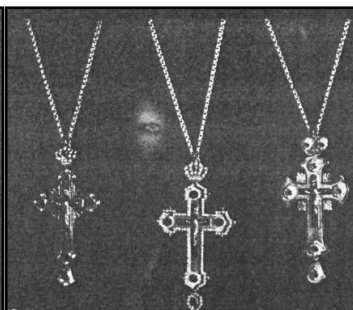
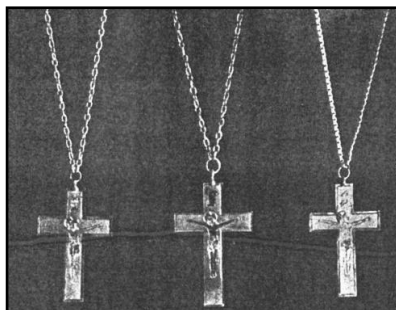
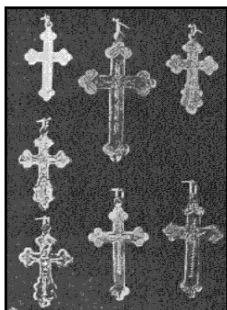

Рис. 3-5. Нательные кресты, протоиерейский и наперсный кресты. Каталог мастерской Кишиневского Архиепископства, 1941 г.

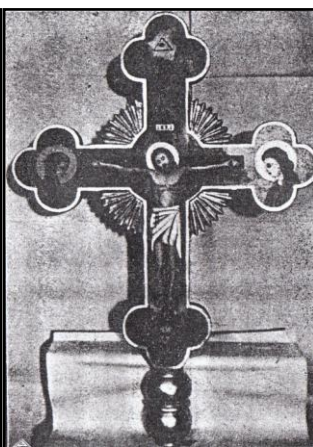
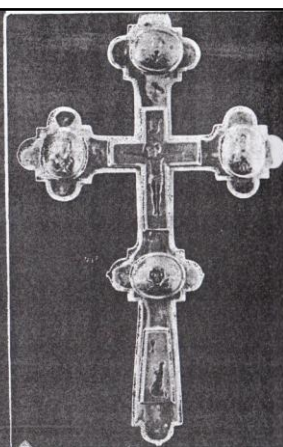
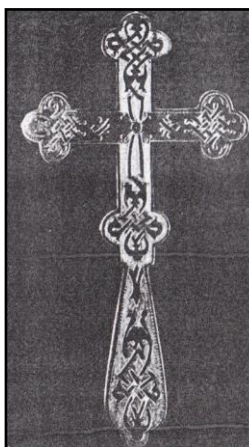

Рис. 6-8. Кресты. Каталог мастерской Кишиневского Архиепископства, 1941 г.

DIN ISTORICUL BISERICII ORTODOXE

Prot. mitr. Sergiu CURNIC

CU NOI ESTE DUMNEZEU...

File din istoricul bisericii de lemn Adormirea Maicii Domnului restaurată pe teritoriul Muzeului Satului din municipiul Chișinău

ri și le-au dus în sat. Pe un loc înalt și anume în cimitir, a fost ridicată din bârnele vechi rezistente iar cele deja putrede au fost înlocuite cu stejar (partea de nord a bisericii).

Biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului restaurată pe teritoriul Muzeului Satului din municipiul Chișinău, este un monument de istorie și arhitectură de categorie națională. Această biserică a fost ridicată în mănăstirea Hârjauca din bârne de stejar întărite pe mijloc și la capete cu cuie de lemn. A fost tencuită în interior și exterior și acoperită cu șindrilă. Călugării mănăstirii au săvârșit în ea slujbe până în anul 1821. Biserica fiind deja veche, au hotărât s-o demon-teze și pe locul acesteia să fie înălțată o biserică de piatră, lucru care a și fost săvârșit. În același an, 1821, cu binecuvântarea Mănăstirii, creștinii satului Hirișeni au luat bârnele vechii bise-

A fost tencuită doar pe interior, pe exterior fiind fățuită vertical cu scândură și acoperită de asemenea cu șindilă. A servit enoriașilor ca locaș de rugăciune până în 1938, când în sat a fost înălțată și sfințită o măreață biserică din piatră.

Din acel moment clopotele bisericii de

lemn au încetat să mai sune, ea fiind abandonată. De una singură a rezistat pe timp de război și vremuri nu tocmai prielnice. În iarna anului 1998 acoperișul bisericii, tot cu clopotniță, s-a prăbușit. Din acel moment tristețea era și mai mare, fiindcă ploaia a pătruns în interiorul bisericii și lovea în iconostasul împodobit cu icoane de mare valoare istorică și artistică. Icoanele au început să se strice. De asemenea era mare putrefacția pereților și a bisericii.

Am găsit această urmă de biserică în anul 2010. Nu puteam să cred ceea ce am văzut. Nu înțelegeam cum a fost dată uitării această sfântă biserică în care credincioșii pe parcursul veacurilor și-au mărturisit și iertat păcatele, s-au împărtășit și cununat, botezat și înmormântat. Cum în acest secol XXI monu-

mentul ocrotit de stat se ruina în văzul tuturor. E mare păcat.

În urma negocierilor deloc ușoare cu autoritățile publice locale și centrale, și a locuitorilor satului Hirișeni, în iarna anului 2010 au fost ridicate toate icoanele vechi și conservate, biserica a fost demontată și adusă la Chișinău. În primăvara aceluiași an a fost zidită temelia și au început lucrările de restaurare. Toate bârnele vechi au fost refolosite, iar cele putrede au fost înlocuite cu lemn stejar. Biserica a fost tencuită pe interior și pictată, icoanele au fost restaurate și puse credincioșilor spre închinare. În procesul de demontare și în special atunci când s-au dezgropat petrele de la temelia veche, am lovit din neștiință într-o grenadă de tip F1, care din fericire nu era activă. Ispitele în timpul restaurării s-au ținut lanț, presiunile au fost mari din toate părțile, diavolul lucra intens pentru a împiedica ridicarea din ruină a celei mai vechi

biserici de lemn din spațiul nostru, o biserică modestă, dar care este o mărturie adevărată a credinței ortodoxe pe care au propovăduit-o strămoșii noștri.

Cu toate acestea, la 24 septembrie 2011, biserica a fost sfințită și clopotul a început din nou să sune, chemând creștinii la rugăciune. Plăcerea mea duhovnicească a fost de a reînvia o biserică care era în ultima fază de dispariție, și de a transmite generațiilor care ne urmează.

Această lucrare Dumnezeiască s-a săvârșit cu binecuvântarea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, care este și ocrotitoarea acestui sfânt locaș, întru slava Domnului nostru Iisus Hristos căruia se cuvine cinstea și închinăciunea în vecii vecilor.

Sfințirea bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Muzeul Satului, Chișinău.
24 septembrie 2011

ÎNDRUMAR PENTRU AUTORI:

Stimați autori,

„PATRIMONIU BISERICESC” reprezintă o publicație a Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurări și Pictură Bisericească a Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove și include comunicările prezentate în cadrul conferinței naționale anuale științifico-practice. Deciziile finale privind editarea articolului aparțin Colegiului de redacție. Articolele pot fi prezentate în limbile română, engleză, franceză și rusă. Volumul articolului nu va depăși 20 000–30 000 de semne, inclusiv bibliografia, rezumatele și lista ilustrațiilor. Textul lucrărilor se prezintă în format electronic (Microsoft Word, Times New Roman, Font 12; Space 1.0. Notele și referințele bibliografice se prezintă conform cerințelor CNAA de redactare a tezelor de doctorat. Articolele trebuie să fie însoțite de rezumate și cuvinte-cheie în tr-o limbă de circulație internațională. Ilustrațiile, figurile, planșele și tabelele se vor prezenta în formă grafică clară (în format TIF sau JPG).

Anual, termenul de prezentare a materialelor pentru noul volum este **1 ianuarie**. Adresa redacției: Chișinău, str. București, 119, Departamentul Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească. e-mail: patrimoniul-bisericesc@mail.ru

DATE DESPRE AUTORI:

Silviu ANDRIEȘ-TABAC – director-interimar al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, doctor în istorie, Președinte al Societății de Heraldică, Genealogie și Arhivistică ”P. Gore”

Eugen BĂZGU – arhitect, coordonator la Muzeul Satului, Chișinău

Manole BRIHUNEȚ – protoiereu-mitrofor, parohul bisericii Sfântul Nicolae din satul Mileștii Mici, raionul Ialoveni, Președinte al Departamentului Mitropolitan Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească, cercetător științific la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău

Sergius CIOCANU – doctor în arhitectură, specialist principal la Ministerul Culturii al Republicii Moldova, șef Direcție Patrimoniul Cultural și Arte vizuale

Liliana CONDRATICOVA – doctor în studiul artelor, cercetător științific coordonator la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei

Elena GRIGORAȘENCO – șef al Centrului de Restaurare al Muzeului Național de Artă al Moldovei, membru al Uniunii Artiștilor Plastici a Republicii Moldova, critic de artă

Octavian MOȘIN – prot. mitr. doctor în istorie

Mariana ȘLAPAC – membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în studiul artelor

Ion ȘTEFĂNIȚĂ – șef al Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor

Ion TENTIUC – doctor în istorie, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei

*Secvențe de la conferința
națională științifico-practică
"Protejarea patrimoniului
bisericesc – imperativ al tim-
pului", ediția a I-a, 5 aprilie
2011.*

*În dezbateri: prot. mitr. Teo-
dor Pelin, protopop de Criu-
leni și Dubăsari;
arhim, Adrian (Șalaru), sta-
rețul mănăstirii Saharna;
prot. mitr. Veaceslav Șpac,
administratorul mănăstirii*

Condrița, Departamentul Economic al Mitropoliei Moldovei

